

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК
XLVIII

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор

*Др Недељко Богдановић, др Павле Ивић, др Драгољуб Пејровић,
др Асим Пецо, др Слободан Ремейић, др Драго Ћујић*

Главни уредник

ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД
2001

АСИМ ПЕЦО
КОНСОНАНТИЗАМ БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКИХ ГОВОРА

НЕКОЛИКЕ ПРЕТХОДНЕ НАПОМЕНЕ

1. Овај рад је био замишљен као дио цјеловитог описа говора Босне и Херцеговине. У том раду, и тако замишљеном, вокализам је трабало да уради др Драгомир Вујичић, консонантизам др Асим Пецо. Од те наше замисли, због познатих догађаја, и на тлу Југославије, и на тлу Босне и Херцеговине, ништа није остварено. Пошто је овај мој рад био завршен прије тих догађаја, он је, све до ових дана, чекао у радном столу. Постојала је намјера, моја и др Драгана Вујичића, да ми своје прилоге понудимо Редакцији Српског дијалектолошког зборника. Али, на нашу велику жалост, Драган Вујичић је недавно завршио своју животну стазу. Не знам да ли је његов рад пренесен из Сарајева и зато овај мој рад иде овако, засебно, као дио те замишљене цјелине.

2. Грађа која се овдје даје обухвата цијело говорно подручје Босне и Херцеговине. Њу сам узимао из оних пет великих свезака које су настале на основу испуњених упитника на терену. Наравно, грађа је грађа, и као таквој треба јој приступати. Могуће је да ту има и огрешења, да испитивачи нису, увијек, били вјерни преносиоци говорног стања на терену. Али, то прати сва испитивања ове врсте. Несумњиво је да ће ова грађа, заједно са већ објављеним радовима о говорима на тлу Босне и Херцеговине до ових немилих догађаја, нудити изобиље података неопходних како нашим историчарима језика тако и нашим дијалектолозима.

3. Чињеница је да савремена слика испитиваног подручја нуди другачије говорно стање од онога које нам нуди овај рад, односно, које нам нуде упитници са терена. То је последица промјена које су пратиле босанскохерцеговачко подручје од 1992. Али, понуђена грађа, понуђени подаци, имају свој ослонац у досадашњој дијалектолошкој слици бе-ха говора и, као такви, чини саставни дио дијалектологије штокавског нарјечја.

У Београду, октобра 1997.

А. П.

САДРЖАЈ

	Страна
Сонанти	613
Африкате	622
Јовања	629
Фрикативи	648
Остаци измјене задњонепчаних сугласника <i>к, г, х</i> испред вокала <i>-и</i> као наставка за облик (палатализација)	656
Десоноризација	671
Метатеза	673
Асимилација	673
Дисимилација и упрошћавање сугласничких скупина	677
Алтернације сугласника и сугласничких група	683
Геминате	687
Секундарни сугласници	689
Попис пунктова	691
Резюме	697

Консонантизам босанскохерцеговачких говора не зна за велика одступања од истог гласовног система у нашем стандардном језику. То значи да је ту број сугласничких фонема исти као и у сх стандарду, иако природа појединих фонема не мора увијек, и на цијелом бе-ха подручју, бити идентична. Уз то, могу се огледати разлике и у дистрибуцији појединих фонема, што може имати и национално и територијално обиљежје. А као битна одлика скоро свих ије-говора на овим просторима јављају се измијењени сугласници у старијим гласовним скупинама: *lě, ně, tě, dě* — то се може сматрати заједничком особином свих ије-говора, затим у скупинама *sě, zě* — на нешто ужем простору, као и у скупини *сě*, а на најужем простору јављају се измјене у скупинама: *pě, bě, mě, vě*. Нешто шире о свим овим проблемима биће говора ниже.

СОНАНТИ

Заједничка особина ове сугласничке скупине на цијелом простору Босне и Херцеговине јесте постојаност фонетских карактеристика појединих чланова ове скупине и рјеђа одступања од наше језичке норме. А ако и постоје таква одступања, она су, по правилу, просторно доста ограничена. Да то и покажемо на примјерима:

Сонант *л*

1. Сонант *л* има у говорима Босне и Херцеговине, у највећем могућем обиму, карактеристике наше стандардне фонетике. То јест, другачије речено, његову артикулацију не прати ни компонента палатализовања, ни компонента веларизовања — без обзира на то у каквом гласовном окружењу се налази овај сонант. Дакле, заједничка особина свих бе-ха говора јесте нормалноштокавско *л*: *лав, лов, лисџ, лед, лук; љала, љоловина, љелене, љилићи, сулуд; шал, бол, мошел, зумбул, Халил...* Такво стање имамо и у другим гласовним скуповима: *глава, слама, слово, љеме, љлућа, љло, глуј, љлуг, љлићко, молиџи/молиши/молиј, млада, сџолицџ/сџолицџ, кобила/кобла*. Тако и: *глицџа*, ако се јавља; *улишиџе/улишиџе*, ако није трнка...

2. Изузеци од овога нису бројни, а ни просторно не захватају већи говорни комплекс. Наиме, у прикупљеној грађи за ове описе нашле су се слједеће потврде за појаву веларног *л = љ*: (п. бр. 1) *гљава, гљаву, гљави* (п. бр. 24) (163,

203), **лїце* (164, 203), *мòлїи* (п. бр. 445) (145, 159, 163, 212), *мўлїи* (160), *мòлїи* (164), *мòлїи/мòлїи* (110), *мїáда* (п. бр. 1618) (145), *сїòлїца/сїòлїца* (п. бр. 634) (82), *сїòлїца* (107), *сїòлїца* (208), *кòлба* (п. бр. 874) (173), *зўлїи* (п. бр. 740) (159, 173, 215), *зўлїи* (208).

Дакле, нешто више од десет потврда, а то никако није појава која је везана за већи говорни простор. Управо, ако се погледа на карту, лако ће се закључити да су скоро сви наведени примјери везани за подручје које се налази западно од р. Врбаса, а само су три пункта из Подриња (81 — Тарево–Кладањ–М; 107 — Д. Локањ — Калесија — С; 110 — Д. Чађевица — Бијељина — С). И још једна напомена. Скоро сви пунктови који се налазе западно од Врбаса, а из којих је потврђена појава *л̃* су српски: 145 — Вуковско–Купрес, 160 — Ресановци–Грахово, 163 — Д. Ратково — Кључ, 164 — Подрашница — Мркоњић Град, 203 — Мелина — Бања Лука, 208 — Прусци — Б. Нови, 215 — Крња Јела — Б. Петровац. Два пункта су хрватска: 159 — Лука — Б. Грахово и 173 — Лупоглав–Жепче, а само један пункт је муслимански: 81 — Тарево–Кладањ.

Наши подаци, у цијелокупном овом разматрању, не пружају ништа што се није могло и очекивати. Прво, с обзиром на мали број потврда за *л̃*, ово би се могло посматрати и као индивидуална појава. Друго, и у мјестима гдје је забиљежена оваква артикулација сонанта *л*, биљежено је и стандардно *л*, тј. без појаве веларности. Треће, појава *л̃* никако се не може узети као општија фонетска појава на датом говорном простору. Закључак је јасан: појава веларног *л̃* у говорима Босне и Херцеговине, ако је и има, није фонетски условљена и има ограничен простор јављања.

3. У финалној позицији слога сонант *л*, по правилу, вокализује се, и у највећем броју пунктова > *о*;

сїò (питање бр. 626), у свим пунктовима, ако није астал/хастал. Само *сїòл* у п. 148, 151; *сїò(л)* 33, 37; *сїòл/сїò* 189; *сїòл(х)астїал* 36, 63, 106, 124, 128, 139; *хастїал/сїò* 11, 14, 15, 23, 24..., *сїò/àстїал* 5, 8, 17, 25...;

сò (питање бр. 742) — у свим мјестима, осим у п. 144 гдје је *сол*;

сїòна (п. бр. 959). Јављају се различити фонетски ликови овога придјева: *сїеона*, *сїелена*, *сїевона*, *сїевана*, *сїевена*, *сїејана*, али и *сїèлна* 114; *сїòна/сїèлна* 128; *сїèлна* 136, 157, 160, 161, 206–209, 217, 218; *сїèлна* 194; *сїèлна/сїèвана* 211. Поред фонетских узрочника оваквог стања, ту могу имати свога удјела и семантички разлози, уп. *сїèлена* (214) према *шеле*, и сл.;

сòкò (985) у свим мјестима, осим у п. 114 гдје је *сòкò/сокò^а*; 184, гдје је *сòкол* и 187, гдје је *сòкол*;

ждрãл (990), најчешће има у Нсг тај облик, али се јављају и други: *ждра-ле* (60–62, 102, 120...), *ждрала* (97, 173), *ждрãлò* (80) — свакако, у жељи да се избјегне вокализација финалног *л*, што би дало *ждрао–ждрò*;

* Уз рад се прилаже попис испитиваних пунктова на подручју Босне и Херцеговине.

у облику м. р. радног гл. придјева имамо, по правилу, $л > о$ и сажимање:

кдвѝ (594) у свим пунктовима, осим у 130–133, 136, 159–160 гдје је *кдвā*; у п. 218 имамо *кдвѝ/кдвā*; у п. 161 — *кљвā*;

лѣгѝ (610) у свим пунктовима, осим у 130–132, 136, 159–161, 218 гдје је *лѣгā* и п. 217, гдје је *лѣгā/лѣгѝ*;

брѝо-љбрао (1187) — у свим мјестима је $л > о$, осим у 130, 131 са *љбрā*; 132 *брā*, *љбрā*; 136 *љбрā*; 159, 160 — *брā*; 217 *љбрā*, 218 *ѝбрā*.

Као што примјери показују, појава *а* мјесто *л* у облику м. р. радног глаголског придјева везана је за два подручја — Западна Херцеговина, то су икавскоштакавски говори и Западна Босна, гдје имамо и икаваца шћакаваца (*Добреница*) и ијекаваца штакаваца (*Лука-Грахово*, *Ресановци-Грахово*, *Хрипавци-Кључ*, *Басџаси-Дрвар*, *Лохово-Бихаћ*).

4. Секвенца *ли* није подложна палатализовању. На читавом простору испитиване територије забиљежена су само три примјера са *љи* умјесто *ли*, и то: *гљѝсѝа/гљѝсѝина* (питање 1092, у п. 134), *гљѝсѝина* (146) и *гљѝсѝа* (33).

Истина, у многим испитиваним пунктовима није забиљежена ова именица. Мјесто ње је биљежена *гуја*, *гујавица* и сл. Али, зато, имамо *-ли-* у именици *улишѝе-улишѝе* (п. 1099). Ту нема ниједне потврде за умекшавање сонанта *л*. Ту је, исто тако, само *волим* (п. 438), *молим* (п. 446); *гүлийи-гүлийи* (питање 740), само један примјер са *љи* (пункт 123). А може се ту јавити *љ*. То све говори да на тлу *бе-ха* говора нема појаве палатализовања сонанта *л* испред вокала *и*. А она три примјера, које смо навели, упућују на закључак да је у питању промјена сонанта условљена везом са пловивом *г*, тј. ту је $гл > гљ$, што је честа појава у народним говорима. Истина, у нашим говорима ни ова појава нема већи ареал. И ту је она сведена на усамљена три пункта и сва три се налазе западно од Неретве: 33 — Луг, Јабланица, М; 134, Горанци, Мостар, Х, 146 — Губер-Ливно, Х. А онај усамљени примјер *гүлийи* забиљежен је у пункту 123, Орашје, Д. Махала. У икавскоштакавским говорима Западне Херцеговине ја нисам биљежио ту појаву, иако сам наилазио на појаву *ј* мј. *љ* и *н* мј. *њ* (в. тамо).

Сонант *р*

Сонант *р*, без обзира на то да ли се јавља као слоготворан глас у ријечи, или не, припада групи наших сонаната и зна за вибрирање врха језика у току свога трајања. Наравно, број тих вибрација, број удара врха језика у предње непце, зависи од природе овога сонанта: ако је у питању слоготворно *р*, и ако је у питању дуги слог, број тих удара је знатно већи од онога који карактерише кратко слоготворно *р*, поготово неслоготворно *р*. Али, а то је овдје битно да се истакне, овај сонант на простору *бе-ха* говора припада групи вибраната и његову артикулацију прати удар врха језика у непце. То је прво.

Друго. У неким говорима умјесто сонанта *р*, у одређеним лексемама, биљежени су неки други гласови. Има потврда и за појаву вокала уз овај сонант.

И то, опет, у одређеним лексемама. Тако имамо поред обичнијег *жрвањ* забиљежено и (питање бр. 702): *жѣрањ* (70), *жѣвањ* (79), *жѣмањ* (110), *жѣвањ* (115), *жѣвањ/жѣвањ* (124), *жѣрвањ* (143), *жѣрвањ* (109), *жѣревењ* (209), *жѣрѣвањ* (219), *жѣреван/жѣрван* (221), *жѣравањ* (222).

Овдје се, свакако, огледају различите промјене: било да је у питању међугласовна дисимилација *-жр-жс* или *жвр-* или, пак, појава вокала којим се разлија сугл. скупина двају посебних фрикатива — *жр = жер-, жере-*. Маретић нас, у својој *Gramatici i stilistici* (1931, стр. 263), обавјештава да је коријен *жрнав*, што је метатезом „*i* s промјеном гласа *n* у *њ*“ дало *жрвањ*, у чешк. је *žer-пов*, а у рус. *жерновъ*. У Скоковом Етимологијском гјечнику *hrvatskoga ili srpskoga jezika* (књ. III, s. v.) налази се већи број потврда и за појаву пловива *-д*: *ждрмњи, ждрвањ, ждрмањ*. По Скоку, ријеч је „*balto-slav., sveslav., i praslav. (= steslav.) žrzny, gen. žr̃ñve*“.

У примјерима као *црв* (п. 1089), без обзира на природу сонанта *p — p̄* или *р, грк*, ако није *горак, крме*, ако се јавља та лексема, у свим испитиваним мјестима биљежено је само *p*.

Истина, у облику ж. р. радног гл. придјева од *умријети* поред *умрла* (п. 1519), са различитим квантитетом сонанта *p*, и са различитим мјестом акцента (*умрла/умрла/умрла*, чак и *умрла*) у неколико мјеста забиљежено је: *умрила* (147, 224) или: *умријела* (125), што се објашњава утицајем инфинитива: *умри-ти-умрила, умријети-умријела*.

У облицима 3. л. презента глагола *моћи* јављају се двојаки ликови: *може* и *море* (питање бр. 18). Та појава има знатно ширу ареу од нашег говорног простора и о њој је било говора како у нашим историјским граматикама тако и у описима наших народних говора. На овим просторима јавиће се напоредо облици *може* и *море*, а бројне су потврде и за: *не мере* (питање бр. 19), чак има и: *не меже* (74).

Као резултат међугласовне дисимилације, овдје се јављају облици *ребро* и *лебро* (питање бр. 142). Овај посљедњи фонетски лик забиљежен је у пунктјвима 34, 135, 140–142, 144, 218. Напоредо живе *лебро* и *ребро* у п. 73, 101 и 143. У п. 96 и 117 имамо *ре^чброу/ле^чброу*. Ја нисам сигуран да је у овим пунктјвима овако јако изражена појава затварања вокала, а могућ је дублетизам *ребро/лебро*.

Сонант *м*

1. Природа сонанта *м* у говорима Босне и Херцеговине најчешће одговара природи истога гласа у нашем језичком стандарду. То значи: у питању је билабијални назал који није подложен знатнијим промјенама условљеним природом гласова у његовом непосредном сусједству. Тако имамо:

млада, ѿама, мој, мама, ми, мјесто/мисто, сам, гром...

2. Истина, у сугласничким скупјвима: *ми, мк, мб* — може доћи до супституције билабијалног *м* сонантом *н*: *ѿамѿим = ѿанѿим, Хамдија = Хандија,*

сламка = сланка, и сл. У оваквим случајевима немамо ни пуну артикулацију сонанта *n* него се мјесто њега јавља *ŋ* уп.:

мо́рка (питање бр. 482) 9, 18, 141; *йâŋŋîйм* (питање бр. 9) 176, 200, 201.

3. У финалној позицији ријечи билабијално *m* у неким говорима овога подручја губи своју билабијалност и имамо место *m > n*:

йâñŋîин (питање бр. 9) 134; *йâмŋîйм/йâñŋîин* 92, 132, 133; *йâñŋîимⁿ* 135;

знâн (питање бр. 10) 69, 132, 134; *знâден* 135; *знâден/знâм* 141;

џмîн (питање бр. 13) 132–135;

мòрен (питање бр. 17) уз *мòжен* 132, *мòрѐн* уз *мòгу* 134;

видîн (питање бр. 52) 135;

чûвâн (п. 465) 132; *чûвâм/чûвâн* (133);

йûсîин (п. 185) 134; *йûшîин* 135;

дâјѐн (п. 220) 132, 134, *дâвâн* 135;

4. Појава *n* мј. *m* у облику 1. л. презента, како наведени подаци показују, везана је за двије говорне области на бе-ха подручју. То су Централна Босна (пунктови 69 — Кривајевићи, Олово–С; 70 — Драгоради, Олово–М; 92 — Брњиц, Какањ — М) и Западна Херцеговина (132 — Груде, Љубушки, Х; Биоград, пункт 133, Лиштица, Х; 134 — Горанци, Мостар, Х; 135 — Дрежница, Мостар, М).

Да је ова појава обична у и-шта говорима Западне Херцеговине, ја сам показао у опису говора тога подручја (АНУБиХ, Сарајево 1986, стр. 121–129). Интересантно је да Муслимани Западне Херцеговине не знају за појаву *n* мј. *m* у финалној позицији ријечи, а код Хрвата је ова појава чешћа у говорима који су ближи Далмацији, иако за њу знају и нека хрватска села уз Неретву. За ово говорно подручје извориште наведеној појави треба тражити у далматинским говорима.

Сонант *n*

Опште фонетске карактеристике фонеме *n* у говорима Босне и Херцеговине углавном су исте као и у сх језичком стандарду. Ријетка су одступања, а и она су условљена различитим фонетским чиниоцима. Тамо имамо:

1) појаву *њ* мј. *n* у овим примјерима:

ра̂њѝк (п. 791) 166–168; иначе је: (*й̂*)шеница/шен^нца/шенца — питање бр. 804; чобаница/чобан^нца/чобанца//ћобаница/ћобан^нца/ћобанца, питање бр. 949; хранимо/ранимо, питање бр. 675...

У облицима *жуманце* (п. 1046), *бјеланце* (п. 1047) јавља се и *-ње* мј. *-нце*:

жума̂ње (130, 131, 132, 188), *жва̂ње* (160), *жума̂ње* (172), *жуба̂ње* (199, 200а); а *жума̂ње* (113, 120, 196) могло се јавити и према *жума̂њак*;

бјела̂ње (186), *бјела̂ње* (113, 120, 196), *била̂ње* (130);

Као што примјери показују, појава њ мј. *н* није распрострањена у бе-ха говорима, управо везана је за одређене лексеме и мањи број испитиваних мјеста. Тако облик *рањик* (п. бр. 791) имамо у три мјеста јајачке општине, али су заступљени и М. и Х: 166 — Пшеник, М; 167 — Дивичани и 168 — Добретићи — Х. Појава *-њце* мј. *-нице*, опет, везана је за различите области: Љубушки (130–132), Б. Грахово (160), Добој (188), Бања Лука (199), Бос. Градишка (200а), Тешањ (186). Ова појава, мада у различитим говорним зонама, среће се и код Хрвата, и код Муслимана, и код Срба. Она је, свакако, резултат међугласовних промјена.

2. У само неколико мјеста потврђена је појава њ мј. *н* у облику Нсг именице *жуна* (п. 997). Дакле, *жуња* је забиљежено у п. 61, 74, 92, 98, 161.

3. У великом дијелу босанских говора јавља се и удвојено *н-ни*: *гланча* (п. бр. 770) (223), *једаннес* (п. бр. 1842) (209, 221, 216, 220, 222, 223), *јенна* (п. бр. 1820) (104), *џонче* (п. бр. 1925) (114), *гланна* (114). Свакако, природа оваквих гемината није увијек иста. Ту су могући различити степени геминације — од потпуне до дјелимичне, и са неједнаким вриједностима њених саставних дијелова. За ову појаву знају и скупови ријечи типа: *он није, њлан нам је...* и сл., што никако није само особина говорне зоне о којој је ријеч (исп. о томе код мене у опису икавскошћавских говора Западне Босне, БХДЗБ I, 156–157, и тамо наведену литературу, исп. и овдје под заглављем геминате).

4. Да овдје укажем и на могућу вокалску вриједност сонанта *н*, па и других. Наиме, ако се, послјије различитих промјена у гласовној структури ријечи, сонант *н*, или неки други, нађе у таквом сугл. скупу да је он најсонорнији, он може да постане слоготворан. То су примјери типа: *гоњџи, гињџи, дињџи* (в. БХДЗБ I, 154), као и: *сањце* (п. бр. 1360) (160, 203), *зењца* (п. бр. 46) (215). О овим проблемима опширније је писано у досадашњим описима босанскохерцеговачких говора.

Сонант њ

Општа карактеристика свих бе-ха говора јесте да имају у своме консонантизму фонему њ. Потврде за то није потребно наводити. Овдје ћу само указати на нека фонетска одступања од нашега језичког стандарда, с напоменом да су ареали ове појаве доста мали.

1. Мјесто њ биљежено је *н* у примјерима: *кон, конон, конма* (питања бр. 882, 883, 884, 885) само у пункту 135; затим: *кена* (п. 910), *свине* (п. 950), *сви-нан* (п. 951), *џришина* (п. 1158), *џришнов* (п. 1160), *воћнак* (п. 1181) (све у пункту 135, Дрежница–Мостар). Истина, облик *џрешна* забиљежен је и у п. 19, Кружањ–Мостар, што може бити и неки нанос из мостарског говора. Наиме, у говору мостарских Муслимана ова је појава, све донедавно, била обична, а Подвелешци су куповали ово воће на мостарској тепа гдје су, по правилу, продавци били из Мостара. У говору Подвележја наићи ће се на још понеки примјер ове врсте (в. код мене Говор Подвележја, БХДЗБ IV, стр. 249–251).

Именица *кухиња* (п. број 692) јавља се у различитим облицима: са *њ* који се не наводе и са *н*, који се наводе:

кѷхина (70, 76, 85, 113, 97, 184, 185, 186), *кѷина* (12), *кѷина* (25, 27, 50, 56, 57, 69, 148, 150, 151, 153, 154, 157, 168); *кујна*, са различитим акцентом (43, 65, 93, 100, 111, 147), *кѷина* (54, 58, 94, 95, 106, 135, 136, 139, 169), *кѷфина* (115, 165, 187, 201, 217), *кѷјина* (134, 137, 138, 158, 189, 192, 195, 210), *кѷйна* (149, 202), *кѷјина* (156, 158, 189, 192, 195, 210), *кѷкина* (160). Акцент није свуда исти. Има и *кѷјина* (137, 138).

Како примјери показују, доста је широко подручје на коме се у облику ове именице јавља *н* мј. очекиваног *њ*. Само је питање: да ли се увијек ради о супституцији *њ* са *н* или је у питању творба, умј. *-иња* узима се творбени морфем *-ина*. Ово нарочито вриједи за оне говоре који не знају за супституцију *њ* са *н*.

2. Сугл. скупина *гн-* јавља се у два фонетска лика: *гн-* и *гњ-*: *гнѳј* (питање бр. 36) (1, 3, 5–8, 13, 15–19, 21–50, 52–57, 59, 63, 67–77, 79–85, 89, 91, 96, 98–105, 107–113, 115, 116, 118–123, 125–127, 129, 131, 135, 140, 149, 150, 156–158, 161–165, 174–177, 185, 188, 193, 196, 199–200а, 202, 205, 206, 210–212, 214, 215, 217–219, 221, 225, 226);

гњѳј (2, 4, 9–12, 14, 20, 58, 60–62, 64, 65, 87, 90, 92–95, 97, 106, 114, 117, 124, 128, 130, 132, 133, 134, 136, 139, 141–148, 151–155, 160, 195, 197, 198, 201, 203, 204, 207–209, 213, 216, 222, 223).

Као што се може закључити на основу наведених бројева испитиваних пунктова на подручју Босне и Херцеговине, оба ова фонетска лика доста су распрострањена.

Сонант *љ*

1. Као и сонант *њ* и сонант *љ* има доста стабилну артикулацију на подручју Босне и Херцеговине. Мала су подручја у којим се јавља, као честа, појава *ј* мј. *љ*. То су ови примјери:

жѷј (питање бр. 228) (135, 142), *жѷј/жѷљ* (615, 19). У свим осталим испитиваним пунктовима имамо забиљежен облик *жуљ*.

кѳшуја (питање бр. 506) (131, 135, 142), *кѳшуља/кѳшуја* (15, 143), у свим осталим пунктовима је *кошуља*.

ѳјѷјѳ (п. 75) (131, 135, 142), *ѳјѷјѳ/ѳљѷјѳ* (143), у свим осталим пунктовима је *ѳљѷје* или *ѳљѷва*, али са постојаним палаталним сонантом *љ*.

2. Наведени примјери јасно указују на зону у којој се може јавити *ј* мј. *љ*. То је подручје које се налази западно од Неретве: 131 — Витина, Љубушки; 135 — Дрежница, Мостар; 142, Хере–Прозор, и у сва три ова мјеста испитаници су били Муслимани. А од раније се зна да је то особина неких муслиманских говора Западне Херцеговине, укључујући ту и Мостар. Ја сам о томе писао у неколико наврата (в. и у Говор Источне Херцеговине, Говор села Буне и Икавско-

штакавски говори Западне Херцеговине). Заједно са овим пунктовима иде и Вагањац, п. 143, Г. Вакуф. Пошто за ову појаву, појаву *j* мј. *љ* не знају други наши говори, а она је, како видимо, просторно ограничена на ужи говорни појас Западне Херцеговине, њено поријекло и овдје треба тражити ван херцеговачких међа. Ја сам у раду о икавскоштакавским говорима Западне Херцеговине написао и ове редове: „Ова појава (тј. појава *j* мј. *љ* и *n* мј. *њ*, садашња напомена, А. П.) није аутохтона на херцеговачком подручју. Она је овамо доспјела из западних крајева. Највјероватније је да су је донијеле миграције из тих подручја у ову зону Херцеговине“ (стр. 120, књиге: Икавскоштакавски говори Западне Херцеговине, АНУБиХ, Сарајево 1986). Данас се ова појава све рјеђе јавља. Нове генерације најчешће имају у своме фонетизму и фонеме *љ* и *њ*.

3. На доста широком простору наилазимо на облик *сла̀вѹљ*, тј. са сонантом *љ* у финалној позицији ријечи. Такав облик је забиљежен у сљедећим пунктовима: 20, 21, 35, 40, 41, 49, 52, 101, 104, 108, 111, 114, 115, 125, 136, 139, 141, 163, 169, 173, 174, 177, 178, 181–185, 187–189, 194, 195, 198, 200, 201, 204–206, 210, 216, 220, 222 (питање бр. 992).

У неким пунктовима живе напоредо облици са крајњим *-j* и облици са крајњим *љ*: *славуј/славуљ* 101, 114, 154, 188, 220, а јављају се и дублети типа: *славуј/бумбул* (17), *славуј/булбул* (63) и сл.

Овдје, свакако, није у питању супституција *љ* са *j*, као у примјерима типа *жуљ–жуј*. Овдје је у питању замјена творбених суфикса: *уљ* и *уј*. На такав закључак упућује простор на коме се јавља ова појава и сазнање да на тако великом простору никако не долази до супституције сонанта *љ* сонантом *j* (исп. о овоме код Скока, Etimologijski..., s. v.).

Сонант *в*

Сонант *в* у говорима Босне и Херцеговине има, у највећој могућој мјери, нормалноштокавске фонетске одлике. То значи, другачије речено, да се на овом подручју не јавља, као стална фонетска особина, ни *w* ни у мј. *в*. Истина, у нашој грађи има доста потврда за појаву овога сонанта мј. неког другог гласа. То су примјери типа: *бува*, *мува*, *жуванце*, *званце* (= *жуманце*), *ѵасѵрва/ѵасѵрме* и сл. Али, и ту имамо наше стандардно *в*.

Наравно, честа су и губљења овога сонанта, нарочито из појединих сугл. скупова. То су примјери типа: *овдје* > *ође*, *медвјед* > *међед*, *човјек* > *чојек* > *чоек* > *чок/чек*, *свједок* > *с'едок*, *бресква* > *бреска/ѵраска* и сл. Али се јавља и секундарно *в*, у интервокалној позицији. То су примјери типа: *савоне* (п. бр. 1360) (216, 219–221), *узев* (п. бр. 202) (213), *сѵевона* (п. бр. 959) (79, 112, 118, 122, 127, 174, 177, 179, 184, 190, 192, 195, 196); *чуво* (124, 125, 195), *фебрувар* (п. бр. 1402) (80, 84, 100, 101, 106, 107, 109, 111, 112, 122, 124, 125, 170, 171, 176, 179, 189, 193–195, 197, 198). Како примјери показују, ова је појава, појава сек. *в*, честа и јавља се на широком простору наших говора.

Сонант *j*

Природа сонанта *j* у говорима Босне и Херцеговине, а тако је и иначе у што-говорима, зависи како од позиције у ријечи тако и од гласовног окружења. Ја ћу овдје указати само на неколика примјера, за сваку позицију у ријечи, како би се добила једна општија слика о судбини сонанта *j* у нашим говорима. Наравно, за онога који жели да добије потпуну слику о овој проблему у бе-ха говорима, остаје да се упозна са нашим појединачним описима одређених говорних цјелина, што, иначе, вриједи и за све друге проблеме о којима се овдје дају општији судови.

1. У иницијалној позицији у ријечи фонема *j* има стабилну артикулацију у највећем дијелу говора испитиване зоне. Тако имамо:

језик (п. 84), *језика* (п. 85), *јес(ѝи)* (п. 676), *једеѝе* (п. 677), *јањел/јагње* (п. 867), *јасѝук* (п. 612);

истина, у неким западнобосанским говорима биљежени су и примјери типа *едан*, *една*, *есам*, *еси*, поред *један*, *јесам* (пункт бр. 217, а само *еданес^m* у п. бр. 161, исп. о овој код Дешића СДЗБ XXI, као и код мене БХДЗБ I).

2. У медијалној позицији природа сонанта *j* зависи од гласовног окружења. Ако се овај сонант налази између вокала задњег реда, ту, по правилу, имамо сонант *j* пуне артикулације (*чују*, *боја*, *маја*, *раја*, *рују* и сл.). Такву природу има овај сонант и када се налази у групи са неким другим консонантом (*мајдан*, *шајна*, *сјајно*, *војни*, *мајка*, *бајка*, *хајделајде* и сл.). У осталим позицијама природе сонанта *j* може се кретати од *j* до *ʝ*, уп.:

ѝѝјē (питање бр. 684) у свим пунктовима осим у п. 10, 2, 38, 39, 71, 72, 82, 85, 94, 155, 161, 169, 180, 184, 187 — гдје је *ѝѝʝē*, и п. 128 гдје је *ѝѝē*;

чѝјē (п. 70), *казујē* (98), *брѝјē* (126), *зайѝсујē* (195), *дајēм* (220); наравно, ако се јављају ови облици, тј. ако се не биљежи неки други глагол, у највећем броју испитаних пунктова. Изузеци су:

чʝе или *ћуе* (10, 39, 82, 85, 94, 95, 97, 154, 165, 184, 185);

чје (77, 129, 145, 156, 169, 215, 217); *чʝē* (179), *ћуē* (96), *ћје* (40). Ја овдје не идем за тим да дајем фонетске вриједности свих гласова који се јављају у датим облицима. То вриједи и за акценат њихов. За таква обавјештења, треба погледати оне детаљније описе;

казуѝēм (2, 39, 71, 72, 85, 94, 97, 184, 185, 187); *казуēм* (169) (п. бр. 98);

брѝѝē (2, 6, 10, 30, 39, 71, 72, 85, 94, 95, 155, 161, 165, 169, 170, 184, 185) (п. бр. 126);

зайѝсу(ј)ē (148); *зайѝсуē* (40, 56, 77, 150, 163, 169) (п. бр. 195);

даѝēм (39, 71, 72, 82, 85, 95, 96, 153–155, 180, 184, 187, 188, 208, 212) (п. бр. 220);

да(ј)ēм/даēм (44);

даѝēм (147, 215, 223); *да(ј)ем* (168, 174, 193);

daēm (40, 41, 47, 48, 56, 69, 77, 79, 129, 148–150, 157, 163, 170, 186).

3. У финалној позицији налазимо слично стање: *j* се јасно чује, или се његова природа креће од *j* до *ʝ* и *ø*.

ciĵ (п. 800) јавља се или у том облику, са исказаним сонантом *j*, или се јавља: *ciʝ* (2, 6, 10, 39, 72, 85, 97, 141, 155, 165, 176, 184, 185, 187);

ci (4, 8, 9, 12, 13, 20, 21, 24, 27, 29–31, 38, 41, 43, 50, 54–56, 69, 70, 71, 74, 76, 77, 79, 82, 95, 96, 101–103, 105, 106, 107, 111–113, 115, 120, 123–125, 129, 135, 137, 138, 144, 145, 149, 150, 152, 157–161, 163, 167–170, 173, 174, 177, 178, 186, 191–194, 196–198, 200, 202, 204, 208, 212, 215, 223, 224, 226);

ciŵ (5, 34, 35, 49, 84, 108, 109, 114, 122, 132, 139, 147, 220);

iiĵ (питање бр. 686), у свим мјестима осим оних гдје је:

iiʝ (2, 6, 10, 22, 23, 39, 42, 71, 72, 85, 95, 97, 153, 155, 165, 184, 185, 187, 188, 203, 216);

ii (4, 5, 8, 9, 12, 13, 16, 20, 21, 25–31, 38, 40, 41, 43, 50, 52, 54, 56, 69, 70, 74–79, 82, 91, 96, 101–103, 105–107, 111, 112, 113, 115, 116, 120, 122, 124, 135), *iiŵ* (129, 135, 137, 138, 141, 142, 144–150, 152, 154, 159–161, 163, 166–170, 173, 174, 176, 180, 181, 186, 189, 191, 193–196, 198, 200–202, 204, 208, 209, 212, 213, 215, 217, 223, 224, 225);

iiŵ (34, 35, 47, 48, 49, 108, 109, 143, 221).

Јасно, наведени примјери показују која је позиција најнестабилнија: то је финална позиција иза вокала предњег реда *-i*. И сватљиво је зашто је тако — иза вокала *i* може се јавити неки прелазни глас, попут *ʝ*, али може и да се не јави ништа *-ø*, што је врло честа појава у нашим говорима. Такав случај, рецимо, није у облику *daj* (питање бр. 217), јер је управо такав облик забиљежен у највећем броју испитиваних мјеста. Изузетака имамо у п. 97 и 216 гдје је *daʝ*. А, истини за вољу, нисам сигуран да се ова фонетска дистинкција увијек јасно осјети органом слуха.

На крају. Природа сонанта *j* није у бе-ха говорима, узетим као цјелина, нестабилна. Она је онаква какву сретамо и у другим нашим говорним областима. Углавном је стабилна, условљена је, најчешће, позицијом у ријечи.

АФРИКАТЕ

Босанскохерцеговачко говорно подручје не пружа јединствену слику фонетских вриједности наших двају африкатских парова, гласова *č* и *ĉ*, на једној страни, и гласова *ħ* и *ĥ*, на другој страни. Управо би се, на основу прикупљене грађе, могло рећи да се на овоме подручју разликују тројаке фонетске вриједности ових гласова: И то: а) ови гласови имају исте фонетске особине као и у нашем језичком стандарду; б) ови гласови су изједначили своје фонетске особине у корист двају палаталнијих гласова, гласова *ħ* и *ĥ*; в) умјесто двају африкатских парова, често се јављају полумеки *č'* и *ĉ'*. Да то покажемо на примјерима, а за узорак су узета по неколика питања са нашег списка:

1) Очуване су фонетске дистинкције између африката *ч* и *џ* и африката *ћ* и *ђ*:

а) *Иницијални њоложај*

чело (питање бр. 24, и овдје се прате само фонетске вриједности африката, остале специфичности, које могу пратити поједине лексеме — било да су у питању акценат или фонетске вриједности вокала — овдје се не исказују) 1–37, 39, 41–44, 47–50, 54, 55, 57, 60–62, 64, 69, 71, 72, 74, 76, 77, 79–81, 83–85, 87–89, 91, 97–130, 132–141, 145–151, 156–165, 167–170, 173, 174, 176–178, 180, 182–189, 192–200, 201–206, 208–226;

чиџамо (п. бр. 118) 1–37, 39, 41–45, 47–50, 57, 60–62, 64, 69, 71, 72, 74, 76, 77, 79–81, 83–85, 87–89, 91, 97–121, 123–130, 132–141, 145–151, 156–169, 174, 176–178, 180, 182–189, 192–200, 201–204, 206–226;

чџе (питање бр. 70) 1–37, 39, 41–44, 46–50, 57, 60–62, 64, 69–72, 74, 76, 77, 79–81, 83–85, 87–89, 91, 97–130, 132–141, 145–151, 156–166, 168, 169, 173, 174, 176–178, 180, 182–189, 192–200, 201–206, 208–226;

чџнак (питање бр. 1268) 1–9, 13, 14, 18, 20–30, 32, 34, 35, 39, 41–45, 47–50, 52, 54, 57, 61, 66, 71, 72, 74, 76, 77, 80, 81, 83–85, 87–89, 91, 97, 99–111, 113, 115–121, 123–127, 129, 130, 140, 141, 150, 151, 156, 157, 160–164, 167–169, 174, 176–178, 180–191, 193–199, 201–204, 206, 208–215, 217–219, 221, 222, 224–226;

чџњак (16, 17, 19, 31, 33, 36, 37, 60, 62, 64, 98, 112, 114, 128, 132, 134, 135–139, 145–149, 158, 159, 192, 200;

чџнек (165, 166);

чамац (питање бр. 1331) 1–3, 6–8, 10–14, 16, 19–39, 41–45, 47–50, 54, 57, 60–64, 69, 71, 72, 74, 76, 77, 79, 81, 83–85, 87, 88, 92, 97, 99, 100, 102–113, 115–121, 123–130, 132–141, 145, 147–150, 156–158, 161–165, 168, 169, 173, 174, 176–178, 180, 182–188, 191–196, 198–200, 202, 203, 206, 208;

чамија (питање бр. 1532) 1–44, 47–50, 54, 60–64, 66, 69, 71, 72, 74, 76, 77, 79–81, 83, 84, 87–89, 91, 97, 99–121, 123–130, 132–141, 145–151, 156–165, 167–169, 173, 174, 176–178, 180, 182–189, 192–200, 201–206, 208–226,

цехенем (питање бр. 1585) 3, 4, 7, 13–15, 19–21, 23, 24, 26, 28–34, 36, 41, 42, 45, 48–50, 64, 77, 79–81, 83, 84, 97, 98, 102, 108, 109, 112, 114, 116–119, 122, 135, 176, 184–186, 193, 196, 204, 209, 213, 216, 219–226 — напомињем да се ова лексема, с обзиром на њен карактер, јавља, најчешће, у говору Муслимана. Код осталих, ако се и јави, често је прате неке фонетске девијације (*ценем*, *ценеб* и сл.). У говору Муслимана, пак, може се јавити и облик са удвојеним *н*: *цехеннем*.

џеи (питање бр. 527) 1–37, 39, 41–44, 46–50, 54, 55, 60–64, 69, 71, 72, 74, 76, 77, 79–81, 83–85, 87–89, 91, 97–130, 132–141, 145–151, 155–165, 167–169, 173, 174, 176–178, 180, 182–189, 192–200, 201–204, 206, 208–226;

б) Медијални положеј

ѿчи (питање бр. 42) 1–39, 41–44, 47–50, 55, 57, 60, 61, 62, 64, 71, 72, 74, 80, 83–85, 87–89, 91, 97–121, 123–130, 132–141, 145–151, 156–165, 167–169, 173, 174, 176–178, 180, 182–189, 192–200, 201–204, 206, 208–225;

ѿочи (питање бр. 1931) 1–33, 35–37, 39, 42–44, 46, 49, 63, 71, 72, 76, 81, 83, 84, 89, 91, 97, 100–104, 110, 111, 119–121, 123, 124, 128–130, 132–134, 136–138, 146–148, 151, 156, 158, 164, 165, 167–169, 180, 182, 188–190, 193, 194, 197, 199, 200, 201–204, 213, 214, 218–220, 225, 226;

ѿвочи (27, 157, 203);

учи (34, 48, 54, 60, 87, 88, 105, 106–108, 112, 114–118, 125, 126, 139–141, 145, 149, 161, 173, 174, 176–178, 183–187, 192, 193, 194, 217, 211, 224);

уче (198, 222); ѿоче (150); уч/учу (223);

ѿвоч Божића (160); ѿоч (64, 109, 127, 212); ѿвеч (159, 162, 163, 210, 211);

учу Божића (85)

јѿчѿр (питање бр. 1926) 1–37, 39, 41–44, 47–50, 54, 57–62, 64, 69, 71, 72, 74–77, 79–81, 83–85, 87–89, 91, 96–130, 132–142, 145–151, 156–165, 167–169, 173, 174, 176–178, 180, 182–189, 192–200, 201–204, 206, 208–226;

јѿчѿра (135);

јрѿчѿѿи (питање бр. 1544) 1–37, 39, 41–45, 47–50, 54, 60–62, 64, 69, 71, 72, 74, 76, 77, 79–81, 83–85, 87–89, 91, 97–121, 123–130, 132–141, 145–151, 156–165, 167–169, 171, 173, 174, 176–178, 180, 182–189, 192–200, 201–204, 206, 208–226;

јрѿчѿ (питање бр. 1545) 1–37, 39–45, 47–50, 54, 60–62, 64, 69, 71, 72, 74, 76, 77, 79–81, 83–85, 87–89, 91, 97–121, 123–130, 132–141, 145–151, 156–165, 167–169, 171, 173, 174, 176–178, 180, 182–189, 192–200, 201–204, 206, 208–221, 223–226;

духѿнција (питање бр. 1238) 3, 4, 7, 10, 11–16, 18–20, 23, 24, 26, 28, 30–34, 36, 42, 48, 77, 79–81, 84, 97, 108, 109, 112, 114, 116–119, 162, 174–176, 184–186, 193, 196, 204, 209, 213, 216, 219–226;

дувѿнција (1, 2, 5, 6, 8, 21, 22, 25, 27, 29, 37, 41, 43, 44, 49, 69, 71, 72, 74, 76, 85, 91, 99, 100, 103–106, 110, 111, 113, 115, 121, 123–130, 132–135, 137–141, 145–149, 150, 157, 161–165, 169, 177, 178, 182, 183, 187–189, 192, 194, 195, 198–200, 201–203, 206, 208, 210–212, 217, 218;

дуѿнција (35, 39, 47, 54, 57, 61–63, 88, 168, 180, 197).

в) Финални положеј

жсѿч (питање бр. 164) 1–10, 18, 20–31, 33, 36, 37, 39, 41–44, 47, 49, 50, 55, 57, 60–62, 64, 69, 71, 72, 74, 76, 77, 80–81, 83–85, 87–89, 91, 97–121, 123–129, 137, 139, 140, 145, 147, 149, 150, 157–164, 168, 169, 173, 174, 176–178, 180, 182–189, 192–200, 201–204, 206, 208–223, 225, 226;

зсѿч (79, 141, 165, 178, 217, 224);

с̄а̄ч (питање бр. 588) 1–8, 10–39, 41–44, 47–50, 54, 55, 57, 60–62, 64, 69–72, 74, 76, 77, 79–81, 83–85, 87–89, 91, 97–104, 108, 109, 112, 114, 116, 117, 118, 123, 125, 127–130, 132–141, 145–150, 156, 158, 160, 161–165, 167–169, 173, 174, 176–178, 180, 182–189, 193–200, 201–204, 206, 208–217, 219–226;

кр̄ѣч (питање бр. 567) 1–3, 7, 8, 10–13, 16, 20, 26–37, 39, 41–44, 47–50, 55, 57, 60–62, 64, 69, 71, 72, 74, 76, 77, 79–81, 83–85, 87–89, 91, 97–121, 123–130, 132, 133, 136, 137, 139–141, 145, 147, 150, 151, 156–164, 167–169, 173, 174, 176–178, 180, 182–189, 192–200, 201–204, 206, 208–226 (често се, у одговору, налази: *клак*).

Нема потврда за африкату *џ* у финалној позицији, типа: *хаџ*.

2. Умјесто стандардних африката *ч* и *џ* биљежена је њихова палаталнија варијанта — *ћ* и *ђ*.

Иницијални положај

ч > *ћ*

чело (п. бр. 24)

ћело (38, 40, 45, 46, 52, 53, 56, 58, 59, 65, 67, 68, 70, 73, 75, 82, 90, 92–96, 131, 142–144, 152–155, 166, 171, 172, 175, 179, 181, 190, 191, 200а, 207);

чује (п. бр. 70);

ћујѣ (40, 45, 46 (евентуално), 52, 53, 56, 58, 59, 65, 67, 68, 73, 75, 82, 90, 92–96, 131, 142–144, 152–155, 170–172, 175, 181, 190, 191, 200а, 207);

чиџамо (питање бр. 118);

ћиџамо (40, 46, 52, 53, 56, 58, 59, 65, 67, 68, 73, 75, 82, 90, 92–96, 131, 142–144, 153–155, 170–172, 175, 181, 190, 191, 200а, 207).

Медијални положај

очи (питање бр. 42);

џћи (40, 45, 46, 52, 53, 56, 58, 59, 65, 67, 68, 70, 73, 77, 79, 82, 90, 92–96, 131, 142–144, 152–155, 166, 170–172, 181, 190, 191, 200а, 207);

џричаџи (п. бр. 1544);

џриџаџи(и) (38, 40, 46, 52, 53, 55, 56, 58, 59, 65, 67, 68, 70, 73, 75, 82, 90, 92–96, 131, 142–144, 152–155, 166, 170, 172, 175, 181, 190, 191, 200а, 207);

џрича (п. бр. 1545);

џриџа (38, 46, 52, 53, 55, 56, 58, 59, 65, 67, 68, 70, 73, 75, 82, 90, 92–96, 131, 142–144, 152–155, 166, 170–172, 175, 181, 190, 191, 200а, 207);

јочи (п. бр. 1931);

џоћи (38, 40, 52, 53, 55, 58, 59, 68–70, 73, 82, 90, 93, 95, 144, 153, 155, 171, 172, 175, 181, 191, 207);

јћ (166), *јоћ* (65, 99, 209), *јвећ* (154);

јуче(р) (п. бр. 1926);

јућē (45, 46, 55, 65, 73, 93, 100, 131, 143, 172, 175, 200а, 207);

јућēр (38, 40, 51, 53, 56, 58, 59, 67, 68, 82, 90, 92, 94, 95, 144, 154, 170, 171, 181, 190, 191).

Финални йоложај

ч > ћ:

жуч (питање бр. 164):

жсућ (11–17, 19, 32, 34, 35, 38, 40, 41, 45, 46, 48, 52, 53, 56, 58, 59, 65, 67, 68, 75, 82, 90, 92, 93–96, 130–134, 136, 138, 142–144, 146, 148, 151–156, 166, 167, 170–172, 175, 179, 181, 190, 192, 200а, 205 (постоји разлика у акценту — *жсућ* и *жсућ*, што за наш фонетски проблем није најбитније); у п. 135 имамо жућ);

сач (п. бр. 588):

саћ (40, 45, 52, 53, 56, 58, 59, 65, 67, 68, 73, 75, 82, 90, 92–96, 131, 142–144, 151–155, 157, 166, 170–172, 175, 179, 181, 190, 191, 200а, 207);

креч (п. бр. 567);

крѐћ (38, 40, 45, 52, 53, 56, 58, 59, 65, 67, 70, 73, 75, 82, 90, 92–96, 122, 142, 143, 152–155, 166, 170–172, 175, 179, 181, 190, 191, 200а, 207);

кључ (питање бр. 575);

кљућ (23, 38, 40, 45, 46, 52, 53, 56, 58, 65, 67, 68, 70, 73, 75, 82, 90, 92–96, 122, 131, 142–144, 152–155, 166, 170–172, 175, 181, 190, 191, 200а, 207 (ту се јавља и *ј* мј. *љ* у п. 131, 135, 142, 143, в. у поглављу о сонантима).

ц > ђ

Иницијални йоложај

цей (питање бр. 527);

ћѐй (38, 40, 45, 52, 53, 56, 58, 59, 65, 67, 68, 70, 73, 75, 82, 90, 92–96, 131, 142, 143, 152–154, 166, 170–172, 175, 179, 181, 190, 191, 200а, 207);

џамија (п. бр. 1532);

ђамија (46, 52, 53, 55, 56, 58, 59, 65, 67, 68, 70, 73, 75, 82, 90, 92–96, 98, 131, 142–144, 152–155, 166, 170–172, 175, 181, 190, 191, 200а, 207); *ђамија/џамија* (45), *џамија/ђамија* (179);

џехенем (п. бр. 1585);

ћехѐнем (38, 46, 52, 53, 59, 68, 73, 75, 82, 90, 96, 131, 142, 143, 144, 152, 155, 166, 167, 170–172, 175, 190, 191, 200а, 207); *ћехѐнем/џехѐнем* (179).

Медијални йоложај

духанџија (п. бр. 1238):

духѐнџија (38, 40, 46, 52, 55, 56, 59, 67, 68, 73, 75, 82, 90, 92, 96, 98, 131, 142, 143, 153–155, 166, 170–172, 179, 181, 190, 191, 200а, 207);

дувѐнџија (56, 58, 65, 93–95, 181);

дуáнђија (154).

За финални положај нема потврда.

3. Умјесто африката ч и џ биљежене су полумеке африкате: \acute{c} и \acute{j} .

Иницијални њоложај

ч > \acute{c}

чело (п. бр. 24):

čèло (63, 179 (уз ћело);

чиџамо (п. 118):

čijīāмо (55, 63, 122, 152, и ĥītāмо 179, 205); čijīō (55, 63, 122, 179) и ĥī-
īо (205);

чује (п. бр. 70):

čjūjē (54, 55, 63, 122, 179 (и ĥjūjē);

џ > \acute{j} :

џеј (п. бр. 527):

ĵēj (57, 63, 122, 144, 205) у неколико пунктова имамо śĵp (56, 67, 92), али
ту није у питању \acute{j} него графички знак за фонему ĵ.

џамија (п. бр. 1532):

ĵāmiја (57, 122, 179);

џехèнем (п. бр. 1585):

ĵehèнем (205), ĵehенем/ĥehенем (179).

Медијални њоложај

ч > \acute{c}

очи (п. бр. 42);

òči (63, 122, 179 (и ðĥи), 205); ðči/ðĥи (179);

џричаџи (п. бр. 1544):

ĵrīčaiĵи (57, 63, 122, 179, 205);

џрича (п. бр. 1545):

ĵrīčā (57, 63, 122, 179, 205);

уочи (п. бр. 1931):

ŷoči/учи (57), ŷoči (179), учи (122, 152);

јуче(p) (п. бр. 1926):

jūčē (205), jūčēljūĥē (179), jūčēp (63, 152);

џ > \acute{j}

џеңџер (питање бр. 579) 63, 122;

џеңџерић (питање бр. 580) 122, џеңџерчић (33), џамија и џамија (179);

оџак (питање бр. 601) 63.

серџада (питање бр. 616) 57, 63.

Финални њоложај

жуч (питање бр. 164):

жљљ (54, 63, 122);

креч (питање бр. 567):

крљљ (54, 63, 144, 205); *крећ/крељ* (179);

кључ (питање бр. 575):

кљљљ (54, 55, 57, 205); *кљљљ/кљљћ* (179);

сач (питање бр. 588):

сљљ (63, 122, 205); *сљч/сљљ* (57), *сљћ/сљљ* (179).

Када упоредимо наведене бројеве, долазимо до закључка да је подударност фонетских вриједности наших африката у највећем броју мјеста. Разлике се јављају или код фонетских вриједности исказаних графемама *ћ* и *љ*, односно *љ* и *ћ*, што може бити последица и фонетске обучености испитивача. То јест, тешко је, у сваком случају, јасно повући разлику између *љ* и *ћ*, *љ* и *ћ* органом слуха. Посебно у неким мјестима, а и када је испитивач недовољно вичан испитиваном говору. Уз то, за неке одговоре појава палаталније африкате, умјесто очекиване веларније, може бити везана и за одређену лексему. Тако, рецимо, фонетски лик *жућ*, са африкатом *ћ*, забиљежен је на знатно ширем подручју од очекиваног, тј. од подручја на коме се иначе јавља *ћ* умј. ч. Разлоге за то треба тражити у фонетском лику именице о којој је ријеч. Та именица, наиме, живи у неким нашим крајевима са финалним *ћ*, иако се ту сасвим лијепо чува фонетска разлика између наших двају африкатских парова. То би се могло рећи и за именицу *џамија*. Појава фонетског лика *џамија* шира је од арее неразликовања африкате *џ* и *ћ*, односно њиховог свођења на палаталније *ћ*. Разлоге за ово треба тражити у самој лексеми. Ако су ту богомољу муслимани, у крају гдје се она налази, називали *џамијом*, од њих су је, у том облику, могли примити и припадници других вјера, иако у њиховом говору постоји разлика између ових двају африката. Ријечју, има на испитиваном подручју крајева гдје се јасно разликују наша два африкатска пара; има крајева гдје се умјесто двају парова јавља један, онај палаталнији. Обично се ова појава веже за муслиманске говоре Босне. Тамо је, без сумње, ова појава најфреквентнија, али је чињеница да она није својствена свим муслиманским говорима Босне, и није искључиво везана за муслиманске говоре Босне. Њу налазимо и у неким хрватским мјестима. А, опет, бројни су муслимански пунктови који сасвим лијепо разликују наша два африкатска пара.

Када се ова материја пренесе на карту, добија се оваква слика: неразликовање двају африкатских парова везано је за подручје које се налази у границама између пунктова бр. 53 (Бјелаве–Сарајево) — 59 (Локве–Хаџићи) — 142 (Хере–Прозор) — 144 (Оџак Горњи — Бугојно) — 166 (Пшеник–Јајце) — 190 (Врба-

ња — Бања Лука) — 191 (Лишња—Прњавор) — 172 (Жепче) — 92 (Брњиц—Какањ) — 70 (Драгоради—Олово) — 52 (Шалибеговићи—Соколац) — 53 (Бјелаве—Сарајево). То је ареал ове фонетске особине. А ова појава, никако, не иде сама. Њу прате и још неке особине које су својствене првенствено за ово подручје Босне. Укључујући ту и појаву *j* мј. *ħ* (*џреја*, в. тамо). Та чињеница изискује мало дубља и темељитија сагледавања историјског развитака говора ове зоне, имајући при томе у виду и историјске прилике које су, ван сваке сумње, имале утицаја и на развитак језичких особина.

Изоловани пунктови са овом особином, тј. са особином неразликовања двају африкатских парова, као што су п. 40 (Софићи—Горажде, М), 45 (Вишеград, М), 46 (Црни Врх — Вишеград, М), 73 (Сребреница, М), 75 (Глогова—Братунац, М), на једној страни и п. 131 (Витина—Љубушки, М), или 200а) Муслим. Добраве, Б. Градишка) и 207 (Б. Дубица, М), морају се сагледавати у тјешњим везама са централнобосанском говорном ситуацијом. Сва су ова мјеста, или, тачније речено, сви су ови пунктови имали неке ближе везе са оним нашим крајевима који нису имали у свом консонантизму јасно издиференциране наше африкате. Дакле, по моме мишљењу, жариште ове појаве налази се у централној зони Босне. Одатле се то ширило ка периферији. Без сумње, ријеч је о Сарајеву, Травнику, Зеници, Јајцу и Бањој Луци, као извориштима ове појаве.

Наш материјал не потврђује ову особину у Херцеговини осим у Витини—Љубушки. Из мојих досадашњих радова је познато да је налазимо и у говору Мостара, Чапљине и Стоца. Првенствено у говору Муслимана. А и ту је могла стићи из Босне.

ЈОТОВАЊА

Од измјена непалаталних сугласника у вези са сонантом *-j-*, које су се вршиле у праслов. епоси, а чије резултате можемо да пратимо на подручју испитиваних говора, овдје ћемо указати само на оне најбитније за шира дијалекатска разматрања. То јест, указаће се на резултате измјена сугл. скупина **ij*, **dj*, на једној страни, и скупова **stj*, **skj*, **zdzj*, **zgj*..., на другој страни. Ово се чини због тога што резултати измјена тих сугл. скупова нуде, и на подручју босанскохерцеговачких говора, неједнаке резултате. Резултати измјена осталих сугл. у вези са *-j-* у том далеком периоду наше историје, не нуде ништа посебно, евентуално се могу јавити супституције сонанта *љ* сонантом *j* и, рјеђе, сонанта *њ* сонантом *н*. Али, о тој појави се говори у поглављу о сонантима.

И. Резултати измјене непалаталних плозива *џ* и *џ*, или других скупина које су се сводиле на **t'*, **d'* (**kti*, **gti*...) најчешће су онакви какве их налазимо и у нашем језичком стандарду, тј. *ћ* и *џ*. Тако имамо:

а) *t' > ħ*: *нџћ* (питање бр. 1418) у свим испитиваним мјестима, само у п. бр. 143 имамо *нџћ/нџј*, што није посљедица старијих гласовних промјена. Ту може бити у питању нека локална појава (*ħ > j*);

кџћа (питање бр. 540), у свим испитиваним мјестима.

Дакле, као што се могло и очекивати, измјена старије секв. $\bar{u}j > \bar{u}'$ у свим испитиваним говорима Босне и Херцеговине, ако се суди на основу ових двају примјера, нуди нам општештокавски резултат — африкату \bar{h} ;

б) $d' > \bar{h}$: $\bar{u}r\bar{e}\bar{h}a$ (питање бр. 1259) (1–24, 26–50, 52, 54–59, 63–65, 69–76, 79–84 / $\bar{u}r\bar{h}a$ 85/, 88, 90, 91, 98–100, 102–126, 128–140, 143–153, 155–166, 169, 172, 175, 178–183, 185–219, 221–226) (уп. 177 и 196 биљежен облик $\bar{u}r\bar{e}\bar{h}iv\bar{o}$);

$\bar{z}e\bar{h}/\bar{z}e\bar{h}a$ (питање бр. 689), у свим пунктовима ова именица има африкату \bar{h} , осим у п. 141 и 142 гдје је $\bar{z}e\bar{z}a$;

$\bar{c}a\bar{h}a$ (питање бр. 602)

$\bar{c}\bar{a}\bar{h}a$ (1–19, 22–24, 31, 32, 36, 70, 76, 77, 80, 81, 83, 100, 101, 103, 106, 126, 127, 130, 133, 134, 136–140, 151, 173, 174, 177, 182, 189, 191, 192, 197, 200, 226); $\bar{h}\bar{a}\bar{h}a$ (38, 56, 60, 75, 93, 94, 172, 191), $\bar{c}\bar{a}\bar{h}a$ (63), $\bar{c}\bar{a}\bar{h}$ 122, 205) (разлике у акценту су могуће);

$\bar{c}\bar{a}\bar{h}$ (21, 25–30, 34, 35, 37, 40–43, 45–50, 52, 55, 57–59, 69, 71–73, 85, 87, 88, 107, 110, 115, 117, 121, 135, 145, 146 ($\bar{c}\bar{a}\bar{h}$), 147–150 ($\bar{c}\bar{a}\bar{h}\bar{h}$), 156, 157, 158, 159–160 ($\bar{c}\bar{a}\bar{h}$), 161–166, 169, 180, 199, 200а–204, 206, 208–210, 211 ($\bar{c}\bar{a}\bar{h}$), 212–225); $\bar{c}\bar{a}\bar{h}$ (40, 45, 46, 52, 53, 59, 65, 73, 82, 152, 154, 155 ($\bar{h}\bar{a}\bar{h}$), 166, 179, 190, 207); $\bar{c}\bar{a}\bar{h}$ (144) (овдје се не исказују увијек односи \bar{c} и \bar{h});

$\bar{c}\bar{a}\bar{h}e$ (74, 79, 84, 99, 102, 104, 109, 112, 113, 116, 118–120, 124, 125, 128, 129, 131, 176, 183–187, 193–196, 198), $\bar{h}\bar{a}\bar{h}e$ (131, 143, 178);

в) У неколика пункта забиљежен је облик са плозивом \bar{d} : $\bar{c}\bar{a}\bar{d}$ (16, 33 уз $\bar{c}\bar{a}\bar{h}a$, 20, 108, 123), што може бити резултат новије творбе, према $\bar{c}\bar{a}\bar{d}i\bar{t}i\bar{t}i-\bar{c}\bar{a}\bar{d}$, као према $\bar{g}\bar{a}r\bar{i}t\bar{i}t\bar{i}-\bar{g}\bar{a}r$, што се, такође, јавља на овом подручју умј. траженог одговора $\bar{c}\bar{a}\bar{h}a$;

$\bar{m}\bar{e}\bar{h}a$ (питање бр. 1321) — у свим испитиваним мјестима, осим пунктова: 60–64, 67, 89 ($\bar{m}\bar{e}\bar{a}$), 90, 94, 96, 114, 141, 142, 170–172, 177 гдје је $\bar{m}\bar{e}\bar{z}a$; 132 — $\bar{m}\bar{e}\bar{z}\bar{a}\bar{h}$; 68, 92 — $\bar{m}\bar{e}\bar{z}a/\bar{m}\bar{e}\bar{h}a$; 184 — $\bar{m}\bar{e}\bar{h}a/\bar{m}\bar{e}\bar{z}a$; у пунктовима 7, 12, 14, 18, 130, 131 биљежена је лексема $\bar{m}r\bar{g}i\bar{h}$;

$\bar{r}\bar{h}a$ (питање бр. 1245)

$\bar{x}r\bar{h}a$ (1, 7, 18–20, 26, 28, 30–35, 39, 40, 46–49, 52, 53, 55, 59, 62–64, 67, 68, 70, 73, 75, 77, 79–84, 87, 90, 92, 96–98, 102, 108, 109, 112, 114, 116–119, 122, 131, 139, 142–144, 152, 155, 162, 166, 170–172, 175, 176, 178, 179, 184–186, 191, 193, 196, 200а, 204, 205, 207, 209, 213, 216, 220–226);

$\bar{r}\bar{h}a$ (2–6, 8–10, 17, 21–25, 27, 29, 36–38, 41, 43–45, 50, 54, 56, 58, 65, 69, 71, 72, 74, 76, 85, 88, 89, 91, 93–95, 99–101, 103–107, 110, 111, 113, 115, 120, 121, 123–125, 127–130, 132–138, 140, 141, 145–151, 153, 154, 156–161, 163–165, 168, 169, 173, 177, 180–183, 187–189, 192, 194, 195, 197–200, 201–203, 206, 208, 210–212, 214, 215);

$\bar{r}\bar{h}a/\bar{x}r\bar{h}a$ (16, 42, 126, 167, 217–219).

г) Од именице $\bar{d}\bar{a}\bar{z}\bar{d}\bar{e}\bar{v}\bar{n}\bar{a}\bar{k}$ (питање бр. 1086), поред облика са $\bar{z}\bar{d}$ имамо и облике са $\bar{z}\bar{h}$ у примјерима: $\bar{d}\bar{i}\bar{z}\bar{h}\bar{e}\bar{n}\bar{a}\bar{k}$ (34, 63), $\bar{z}\bar{v}\bar{i}\bar{z}\bar{h}\bar{e}\bar{n}\bar{a}\bar{k}$ (59), $\bar{z}\bar{v}\bar{i}\bar{z}\bar{h}\bar{e}\bar{n}\bar{a}\bar{k}$

(60), *дѣзђења̋к* (62, 67), *дрӳжџа* (167, 170, 193), *др̋дџџевња̋к* (175), *дрӳжџења̋к* (177), *дѣзђевња̋к* (224); нема потврда за скупину *жџ*;

д) тако и:

ѡѡѡ (питање бр. 1616) 1–28, 30–50 (понегдје: *ѡѡѡ*), 52–59, 63–65, 67–77, 79–82, 84–85, 87–88, 90–91, 93, 96–134, 136–142, 144–147, 149–152, 155–169, 173–226, поред *ѡѡѡ*, са ` акцентом, јавља се и *ѡѡѡ* у п. 8, *ѡѡѡ* — 9, *ѡѡѡ* — 10, *ѡѡѡ* — 11, 12, 17, *ѡѡѡ* и *ѡѡѡ* — 18, *ѡѡѡ* — 26, *ѡѡѡ* — 32, 36, 37, 42...);

ѡѡѡ (питање бр. 1617) 1–50, 52–59, 63, 68–70, 72–77, 79–80, 82–85, 87–88, 90–91, 93, 96–98, 100–114, 116–134, 136–142, 144–148, 150–152, 155–169, 171–182, 184–189, 191–211, 213–221, 223–224, 226);

ѡѡѡ (64, 65, 99, 115, 149, 183, 190, 212, 225).

ђ) Поред ` акцента, као најфреквентнијег, јавља се и ^ у пунктовима: 2, 5, 8, 9, 12, 33, 36, 37...; затим ` у пунктовима 38, 50, 55, 79, 82, 83, 101..., али и ^ туђѣ у п. 84 (поред *ѡѡѡ*), 114 (поред *ѡѡѡ*), 117; а у п. 123 имамо чак акут: *ѡѡѡ*;

мла̋џа (питање бр. 1620) 1–50, 52–59, 63, 65, 69–77, 79–85, 87, 88, 90, 91, 93, 96–134, 136–140, 143–152, 155–169, 171–226);

сла̋џи (п. бр. 1649) 1–50, 52–60, 65, 69–77, 79–85, 87, 90–93, 96–134, 136–140, 143–152, 155–169, 171–176, 178–226);

ѡѡѡ (питање бр. 1657) 1–50, 52–59, 62–65, 68–77, 79–85, 87–97, 99–107, 109–113, 115, 116, 118–161, 163–169, 171–191, 193–226);

е) у неколико пунктова имамо: *ѡѡѡ* (61, 67, 98), *ѡѡѡ* (114, 117), у п. 156 поред *ѡѡѡ* и *ѡѡѡ*, у п. 60 — *ѡѡѡ*.

ж) Приједлог *ме̋џу* (питање бр. 1907) има само такво фонетско обиљежје, африкату *џ*: *ме̋џу*, *изме̋џу/изме̋џ*.

з) Двојачке фонетске ликове, са *џ* и са *ј*, имамо у овим примјерима: *ѡѡѡ* и *ѡѡѡ* (67, 94);

ме̋џа и *ме̋ја* (68, 92, 184);

затим:

с̋ја и *ч̋џа* (61, 67, 141); *с̋ја/џ̋џа* (170), *с̋ја/ч̋џе* (62), *с̋ја/ч̋џ* (68), *с̋ја/ч̋џе* (97), *с̋ја/џ̋џа* (170), *ч̋џ/с̋је* (154); као и:

ѡѡѡ/ѡѡѡ (61, 67, 95, 143, 153, 154); *ѡѡѡ/ѡѡѡ* (95, 143, 153);

мла̋џа/мла̋ја (60, 67, 95, 141, 153, 154);

сла̋џи/сла̋ји (61, 67, 68, 94, 153, 170), *сла̋џа/сла̋ја* (95);

ѡѡѡ/ѡѡѡ (170).

2. Прасловенска скупина *dj > j* у једном дијелу шћакавске говорне зоне. Потврде су сљедеће:

а) *ѡѡѡ* (п. бр. 1259), *ѡѡѡ* (60–62, 87, 89, 92, 95, 97, 141, 142, 167, 168, 173, 174, 184); *ѡѡѡ* (154), *ѡѡѡ* (170);

б) *ча̋џа* (п. бр. 602)

саја/саје (64, 89, 90, 91, 92, 95, 114, 142, 167);

сае (153);

в) *мѣђа* (питање бр. 1321) *мѣја* (60–64, 67, 90, 94, 96, 114, 141, 142, 170–172, 177);

мѣјник (питање бр. 1322) (61, 64, 65, 67, 87, 92, 94, 141–144, 170, 172, 173, 177);

мѣјаш (96, 132);

мѣјаш/мрѣињ (137, 138); *мејаш/међаш* (114);

мјеник (60);

мѣјник/мѣник (62), *мѣјник/мѣњик* (63), *мѣњик/мењик* (83), *мѣјник/мѣаш* (89) и *мѣник* (93), *мѣјник/мѣјаш* (97), *мѣјник* (170, 172–173, 177), *мѣњик* (38), *мѣњик* (40, 42, 45, 55, 93, 154, 168), *мѣљник* (41), *мѣњњик* (48), *мѣнник* (53);

г) *ијун* (питање бр. 1592) (95), *ијун* (94);

као и:

ијун (питање бр. 1616) (60, 61 — и туђи, 62, 67 — туђи и туђи, 89, 92, 94, 95 — и туђи, 135, 143 — и туђи, 153 — и *ијун*, 154 — и туђи, 170 — туђи);

ијунѣ (60–62, 67, 89, 92, 94, 95 — и туђе, 135, 143 — и туђе, 153 — и туђе, 154, 170);

д) *млаја* (питање бр. 1620; 61, 62, 64, 68, 89, 92, 94, 135, 142, 170);

млаја/млађа (60, 67, 95, 141, 153, 154);

ђ) *слаји* (питање бр. 1649; 62, 64, 89, 154);

слаји/слађи (61, 67, 68, 94, 95, 135, 141, 142, 153, 170, 177).

3. Ако наше податке пренесемо на карту, видјећемо да појаву *j* мј. **dj* имамо углавном у зони датој у границама: Коњиц–Прозор–Јајце–Травник–Зеница–Сарајево–Коњиц. То је зона икавскошћакавских говора који знају и за појаву свођења двају африкатских парова на један (*ћаша*, *ђамија*). У овој зони имамо и лексему *саја/саје*, од Прозора преко Јајца до Крешева. Наила Ваљевац констатује, у својој докторској дисертацији о говору Лашве, јављање облика *саје* у тој говорној зони. Истина, ту она биљежи поред *млаја*, *слаја*, *ијун* и *млађа*, *слађи*, *ијун*.

4. Интересантно је да у икавскошћакавским говорима Западне Босне нису биљежени облици са *j* < **dj* (в. БХДЗБ I). А ова зона, западнобосанска, територијално је ближа личким чакавским говорима. Уз то, та је зона касније ушла у састав Босне. Све би ово говорило да се појава *-j-* мј. **dj* не мора у овим говорима доводити у везу са чакавским утицајем. И на ту појаву се мора гледати као на особину која је насљешћена из старије епохе развитка наших дијалеката, из онога времена када су међусобни односи наших дијалеката били ближи. Уз то, цијело шћакавско подручје имало је знатно спорији еволутивни развој од штакавског дијела штокавског нарјечја. Отуда у шћа-говорима више архаизама

него у сусједним шта-говорима (опширније о овој појави говори се у моме раду: Једна фонетска специфичност централнобосанске шћакавштине).

II. Резултати измјене сугл. скупина **stj*, **zdj*... на подручју Босне и Херцеговине дијеле ову нашу говорну област на два изразито различита дијела: на штакавски дио у коме имамо, по правилу, мјесто тих старих скупина секв. *шћ*, *жд*, и на шћакавски дио, у коме, опет по правилу, мјесто тих скупина имамо *шћ* и *жћ*. Да то покажем на неколика примјера, који се могу сматрати типичним:

1. **stj*...

џришић (питање бр. 37)

а) *џришић/џриши* (1–19, 21–33, 36–50, 52–54, 68–71, 73–77, 79, 81–85, 88, 99–106, 108–116, 121–127, 129–134, 136, 140, 141, 145, 146, 148, 150, 156–158, 161–165, 169, 171, 178, 181–183, 189, 192–194, 197, 199, 201–206, 208–214, 216, 220–221, 223–226); *џрџш* (20), *џришић* (120, 212);

б) *џришић* (55, 56, 58–61, 63–65, 67, 87, 89–96, 98, 117, 118, 128, 135, 137–139, 143, 144, 147, 151, 152, 154, 155, 166–168, 170, 174–176, 179, 185, 186, 190, 191, 195, 196, 200); *џришћ* (184), *џриш'* (153, 173, 177, 181, 187, 192), *џриш* (97);

џрегришић (питање бр. 235)

а) *џрегришић/џрегришиће/џрегриш* (1–15, 17–30, 35–50, 52, 54, 55, 57, 69–77, 79–81, 83–85, 87, 88, 99, 103, 105, 106, 108–116, 119–123, 125, 127–134, 136, 140, 149, 150, 156–165, 169, 171, 178, 180, 182, 183, 188, 189, 194, 197–199, 201, 203–221, 223–226), *џријегришиће* (102), *џријегриши* (82), *џрегришић/џрегриш* (199);

б) *џрегришић/џрегришиће* (33–34, 53, 56, 58–59, 61, 63, 64, 67, 68, 90–95, 98, 100, 104, 117, 118, 124, 128, 137–139, 143–148, 151–155, 166–168, 170, 174–176, 181, 184–186, 190–193, 195, 196, 200, 202);

џријегришић/џријегришиће (135, 141, 142);

џрегриш (117), *џрегришће?* (60, 62, 89, 92), *џрегриш'е* (97), *џрегришће* (65, 172, 175, 179), *џрегриш'* (31), *џрегришића* (165);

в) *џрегришић/џрегриш* (101), *џрегришиће/џрегришиће* (16, 173);

клијештића (питање бр. 843)

а) *клијештића* (са различитим вриједностима ијекавског рефлекса *ћ*) 1–19, 21–26, 28–33, 35–50, 52, 54, 58, 69, 71, 72, 74–77, 79–83, 98–106, 108–114, 116, 119–122, 124–127, 129, 149, 150, 156–158, 160, 161, 163, 164, 169, 178, 180, 182, 183, 188, 189, 194, 195, 197–199, 201–203, 206, 208, 210–212, 214, 217, 226);

клијештиће (20), *клијешти* (70, 107, 115, 215);

клишића (130–134, 162, 171, 204, 209–213, 218–224); *клишиће* (123), *клишића/кљештића* (159, 225), *клишића/клишића* (205);

б) *клијешћа* (са различитим ијекавским рефлексима старог вокала *ћ*: 53, 55–57, 59, 63, 65, 67, 68, 88–91, 118, 165, 173, 174–176, 186, 193);

клијешћа/клијештића (34), *кљешћа* (117),

клишћа (64, 93–96, 128, 135–139, 141, 143–148, 151–155, 167, 168, 170, 181, 191, 192, 196, 200, 200а, 207);

клишћа/кљешћа (166), *клишћа/клишћа* (179, 205, 216);

кљесћа (60, 62, 92);

клишћа/кљешћа (140), *клишћа/клис'а* (190);

клијес'а (97);

клис'а/клишћа (142);

кијес'а (173), *клијес'а* (177);

гушћерица (питање бр. 1085)

а) *гушћер/гушћерица* (1–32, 35, 37–48, 53, 58, 73–75, 77, 79, 80, 84, 90, 96, 99–101, 103, 105–108, 110–117, 120–127, 129–134, 136, 149, 150, 156–164, 169, 171, 173, 178, 180, 182, 183, 186–189, 194–199, 201, 203–222, 225);

гушћијер (49, 50, 52, 70, 72, 76, 81, 82, 226), *гусћијер* (54), *гусћер* (88);

б) *гушћер/гушћерица* (33, 34, 36, 55–57, 59–65, 67, 68, 83 (и гухћер), 87, 91–95, 98, 104, 118, 128, 135, 137–147, 151–155, 165–168, 170, 174–177, 179, 181, 190–193, 200, 200а, 202, 223, 224);

гушћен (185), *гусћер* (89, 104), *гус'ер* (97), *гусћен* (184);

годишће (питање бр. 1399)

а) *годшће* (1–32, 35–50, 52, 54, 58, 69–77, 79–81, 83–85, 87, 88, 99–116, 119–123, 125–127, 129–131, 133, 134, 150, 156–161, 163, 164, 169, 171, 175, 178–180, 182, 183, 188, 189, 194, 198, 199, 201–203, 206, 208, 210–215, 217, 218, 220–226);

б) *годшће* (33, 34, 53, 55, 68, 72, 89–91, 93–96, 117, 118, 124, 128, 135–141, 143–149, 152–155, 162, 165–168, 170, 172–174, 176, 177, 181, 184–186, 190–192, 195, 196, 200, 200а, 204, 207, 209, 216, 219);

в) *годшће/годшће* (57, 59–65, 82, 98, 132, 205);

годшће/годс'е (67, 142);

годс'е (92, 97, 187);

шћеша (питање бр. 1595)

а) *шћеша* (могућа и варијанта: јазук), 1, 2, 5–13, 16–18, 20–24, 26, 31, 32, 35–39, 42, 43, 47, 49, 50, 52–54, 56–59, 61, 64, 71, 72, 75–77, 79–85, 87, 88, 95–101, 103–113, 115, 116, 119–121, 123–134, 140, 148–150, 156–167, 169, 170, 173, 178, 180–186, 188, 189, 191, 193, 195–200, 201–206, 208–215, 217–223, 225, 226);

б) *шћеша* (33, 34, 60, 63, 65, 68, 90, 94, 118, 135–139, 141, 143–147, 151, 153–155, 176, 216);

сћеша (62, 67, 89);

с'еша (91, 142);

шћу (питање бр. 312)

а) *йшш̄ӯ* (1–27, 29–32, 39, 42, 43, 47, 48, 50, 72, 74, 76, 77, 81, 84, 85, 105–108, 110, 111, 114–116, 121, 131, 149, 150, 157, 159–161, 163, 164, 180, 182, 183, 194, 198, 199, 201, 203, 206, 208, 211, 212, 214, 215, 217, 221);

б) *йшш̄х̄ӯ* (28, 33–36, 38, 40, 41, 44, 52–65, 67–71, 73, 75, 79, 80, 82, 83, 87–96, 98–100, 104, 109, 112, 113, 117–120, 122–130, 132–148, 151–156, 158, 162, 165–176, 178, 179, 181, 184–186, 190–193, 195–197, 200, 200а, 202, 204, 205, 207, 209, 210, 213, 216, 218–220, 222–226);

в) *йшш̄ӯ/йшш̄х̄ӯ* (37, 45, 46, 49, 101, 189);

йс'ӯ (97, 187), *йс'ӯ* (177);

2. **zdj*...

звѣждим (питање бр. 109)

а) *звѣждим* (1–21, 23–30, 35, 37–50, 52, 54, 56, 59, 65, 69–77, 79–81, 83–85, 99–103, 105–116, 119–123, 125–127, 129, 131, 133, 134, 140, 149–151, 156–166, 169, 171–173, 175, 178, 182, 183, 188, 189, 194, 197–199, 201, 203, 205, 206, 208–212, 214–218, 221, 223, 224, 226);

б) *звѣжш̄ѣм* (31, 33, 34, 36, 53, 55, 57, 58, 60–64, 67, 68, 87–96, 98, 104, 117, 118, 124, 128, 132, 135–139, 141–148, 152–155, 167, 168, 170, 174, 176, 179, 181, 184–185, 190–193, 195, 196, 200а, 207, 219, 220, 222); *звѣжш̄ѣм* (22, 130, 200, 202, 204, 213);

в) *звѣждѣм/звѣжш̄ѣм* (82);

звѣз'ѣм (97, 177, 187);

звѣш̄ѣм (186);

маждѣиѣи (питање бр. 1345)

маждѣиѣи(и) (11, 19, 32, 35, 130, 145, 148, 149, 157, 163, 189, 211);

бљѣждѣи (202);

мѣждѣриѣи (220);

маждш̄ѣиѣи(и) (135, 141, 151);

из осталих мјеста нема одговора.

III. И за резултате јотовања вршених на данашњим просторима сх језика указаће се само на типичније примјере. И то:

1) У облицима глагола са основом на *-ићи*: *йоћи*, *доћи*, *саћи*, *изаћи* и сл. имамо овакво стање у нашим говорима:

а) у инфинитиву сви ови глаголи имају резултат новијег јотовања, тј. африкату *ћ*. Изузеци су један или два примјера. Тако имамо: *ић(и)* (питање бр. 253), уз: *ићит(и)*, у неким јестима Херцеговине; *ућ(и)* (питање бр. 261), уз *уљећ(и)*, *улић(и)*, *унић(и)*; *доћ(и)* (питање бр. 266) само у п. 175 *дојћи*, али је и ту у футуру I: *доћу*, *доће*; *сић(и)* (питање бр. 273), уз *саћ(и)*, рјеђе: *снић(и)*. Само у п. 190 поред *саћи* и *сајћи*; *зидић(и)* (питање бр. 275), уз *изаћ(и)*.

Како нам наведени примјери показују, у облику инфинитива дошло је до јотовања. Изузетак, на цијелом испитиваном одручју, чине само два пункта, и

то 175 — Мисурићи, М, Маглај и 190 — Врбања, М, Бања Лука. А као што је из историјске граматике познато, ту смо имали везу *йо-иџи*, *на-иџи* и сл. што је преко *йо-јџи*, *на-јџи* давало *йоћи*, *наћи*. Дакле, ту је граница слога омогућавала измјену непалаталног плозива и добијање африкате, као типичног обиљежја глаголског инфинитива. Наша два примјера са очуваном скупином *јџ* (*дојџи*, *сајџи*), могли би се објашњавати као изузеци од датог правила, тј. као потврде очуваног старијег стања. Мада ни то није искључено, с обзиром на чињеницу да су у питању муслимански и-шћа пунктови. А у таквим срединама још увијек има подоста архаичних особина. Али, с друге стране, ту можемо имати и новију творбу инфинитива према осталим глаголским облицима. То јест, према односу који имамо у *ходамо* — *ходам* и *ходаш(и)*, могло се јавити и према *дојдемо-дојдем-дојџ(и)*, *сајдемо-сајдем-сајџ(и)*. Таква аналошка уопштавања честа су у народним говорима.

б) У облицима презента и аориста немамо у свим мјестима испитиване зоне извршено ново јотовање. Наш материјал пружа овакву слику тих облика (наравно, и овдје се прате само резултати јотовања):

доћеш (питање бр. 267)

дôћеш (1–32, 34–50, 52–59, 69–85, 87, 88, 90, 91, 99, 102–113, 115–117, 119–127, 130–134, 136–139, 145–151, 157–165, 169, 178–180, 182, 183, 192, 194, 196, 198, 199, 201–215, 217–221, 223–226);

дôћеш/дôјдеш (95, 98, 101, 190, 197, 200);

дôћеш/дôјеш (33, 63, 68);

дôјеш (60–62, 64–67, 89, 92, 93, 130, 143, 144);

дôјеш/дôеш (135); *дôјеш/дôјдеш* (143), *дôјдеш* (94, 95–97, 100, 114, 118, 128, 152–156, 166–168, 170–173, 175–177, 181, 184–187, 191, 193, 195, 200а, 216, 222);

дôеш (174);

изаће (питање бр. 276)

изāће (1–4, 7, 9, 12, 14, 17–23, 26, 28, 32, 45; 55, 57, 58, 76, 85, 90, 91, 104, 117, 119, 130–133, 135–139, 145–151, 160, 162, 164, 165, 182, 196, 198, 199, 204–210, 212, 213, 215, 217–219, 221, 222);

изūће (6, 8, 11, 24, 31, 37, 40, 41, 44, 46–50, 52–54, 56, 65, 69–73, 75, 77–79, 80–84, 87, 88, 93, 102, 103, 105–111, 115, 116, 121–123, 125, 127, 128, 152, 158, 169, 175, 178, 179, 202, 214, 225, 226);

изаће/изиће (5, 10, 13, 15, 16, 25, 29, 30, 34, 36, 42, 43, 59, 112, 113, 120, 124, 126, 129, 161, 163, 180, 189, 194, 201, 203, 211, 220, 223);

изāјдē (94, 96, 113, 114, 153–156, 166, 167, 170–172, 174, 176 (изајду), 181, 184, 200, 216);

изāјдē/изāће (95, 101);

изāћē/изāјē (33, 35, 61, 63, 68);

изāјē (64, 89, 140–143);

изџјѣ (60);

џзџјѣ/изџјѣ (62, 67);

џзџјѣ/џзџјѣ (92);

џзџдѣ/џзџаџѣ (186);

џзџдѣ (39, 97–100, 118, 168, 173, 177, 185, 187, 193, 195, 197, 200a);

џзџдѣ (144);

џзџѣ/џзџјѣ (135). Овдје се често мијешају лични облици.

Односно:

дође (питање бр. 269);

дође (1–32, 34–50, 52–59, 69–77, 79–85, 87, 88, 90, 91, 93, 99, 102–113, 115–117, 119–127, 129–134, 136–139, 145–151, 157–163, 165, 169, 178–180, 182, 183, 188, 189, 192, 194, 196, 198, 199, 201, 203–215, 217–221, 223–226);

дојде (65, 94, 96–98, 100, 114, 118, 128, 152–156, 166–168, 170–173, 175–176, 184–187, 191, 193, 195, 197, 200a, 202, 216, 222);

дојде/дође (95, 101, 190, 200), *дојде/доје* (177);

дође/доје (33, 63, 68);

доје (60–62, 64, 67, 89, 92, 135, 140, 143);

доје (174);

уђе (питање бр. 262);

уђе (4, 6, 12–14, 16–18, 25, 29, 32, 39, 43–45, 50, 52, 66, 68, 70–77, 101, 105–108, 110–111, 125, 131, 137, 138, 140–151, 157–163, 165, 171, 180, 188–189, 206, 208, 211–217, 220–225);

џниђе (15, 20, 23, 26, 28, 30, 34, 36, 40–42, 46, 47, 53–59, 63, 69, 79–85, 88, 90, 91, 102–104, 109, 112–116, 119–124, 126–130, 132, 134, 136, 139, 145–148, 169, 172–175, 179, 182, 183, 190–192, 194, 198–201, 203–205, 207, 209, 210, 218, 219, 221–224, 226);

џлиђе (135), *џлиђе* и *уђе* (225); *џјде* (170), *џџде* (178);

уније (60–62, 65, 67, 87, 89, 92, 140), *уније* (141–142);

џниде (64, 93–100, 117, 118, 152–156, 166–168, 174, 176, 177, 185–187, 193, 195, 197, 200a).

Као што примјери показују, група *-јд-* не даје јединствену слику. Ту налазимо облике са извршеним јотовањем, тј. са *ђ*, али и оне у којима је очувана секв. *јд*, затим ту имамо само *-ј-*, или облике и без тога сонанта, затим облике са плозивом *-д-*. Ту се могу огледати како фонетски процеси, тако и различите аналогije. Ако се и могу облици са *ј* мј. *јд* објашњавати редукијом плозива *д* из скупине (*дојдеш-дојеш*), тешко би се тим путем могли објашњавати облици са очуваним плозивом *-д-*: *изиде, изаде; униде, улиде, уиде*. Више је вјероватно да у тим, и њима сличним, облицима имамо аналошко уопштавање основног гл. облика — *иде*, а према *изиде, улиде, униде* и *изаде*. Ова претпоставка могла

би се заснивати и на чињеници да у скоро свим овим мјестима у којима је билеже облик са неизмијењеним плозивом *-d-*, имамо у основном глаголском презенту, такође, неизмијењен овај плозив, тј. имамо — *иде, идемо*. Знатно рјеђе у тим мјестима имамо — *иђем, иђемо*.

IV. Сугласничке скупине непалатал + *j*, последије губљења полугласника, не пружају, такође, јединствену фонетску слику. Тако имамо:

1. *љје*:

зеље (питање бр. 1198)

зеље (1, 3–14, 16–38, 40, 41, 43–49, 52, 54–65, 67–71, 73–77, 79–81, 83–85, 87–91, 93–98, 100, 102–113, 115–121, 123–130, 132–134, 136–141, 144–148, 150–159, 161–171, 173–182, 184–207, 209–214, 216–226);

зџје (53, 92, 131, 135, 142);

зџље/зџје (15, 143);

зџље (39, 42, 50, 72, 82);

зџљ (160, 208, 215);

Примјери типа *зелје* могу се двојачко објашњавати, и то: 1. У питању је графичка омашка записивача. Умјесто *љ* он је уносио у Упитник *лј*. 2. У питању је непреврела фонетска појава, тј. ту још није дошло до потпуног артикулационог сједињавања сонанта *-л* и палаталног *-ј*, што није немогуће, али није ни одвећ сигурно.

весџље (питање бр. 1538)

весџље (1–11, 13, 14, 16–38, 40, 41, 43–49, 52, 54–65, 67, 68, 70, 71, 73–77, 79–81, 83–85, 87–95, 97–171, 173–226);

весџље/весџје (15, 53);

весџље (39, 42, 50, 72, 82) (објашњење као и за *зелје*);

2. *њје*

иње (питање бр. 1348)

иње/иња (1–11, 13–31, 33–38, 40, 41, 43–49, 52–54, 56–58, 60–65, 67–69, 71, 73–77, 79, 80, 83–85, 87–100, 102–130, 132–135, 137–141, 144–154, 157–161, 163–178, 180–226);

хиње/хиња (32, 55, 59, 70, 81, 82, 142, 143, 155, 162, 179);

иње (42, 72), *иња* (50); *хиња* (39);

3. *иџје*

смеће (питање бр. 618)

смеће (2, 5, 15, 16, 18–20, 28–30, 37, 42, 43, 48, 54, 57, 60, 62, 65, 67, 68, 71, 72, 74, 76, 85, 87, 91, 93, 98–100, 102, 105, 107, 110, 113, 115, 118, 120, 121–130, 132, 133, 138, 145, 150, 154, 157, 159, 161, 163, 164, 166, 169, 173, 175, 179, 181–183, 187–191, 193, 194, 199, 200, 201–203, 206–208, 211, 214, 216–221, 224, 225);

смјѣће (70, 81, 83, 226);

смѣтје (131, 135);

смѣтље (3, 4, 7, 9, 10, 12–14, 22–26, 32, 36, 40, 41, 45, 46, 49, 50, 53, 55, 56, 58, 61, 63, 86, 90, 92, 94, 101, 103, 114, 134, 139, 140, 144, 149, 151–153, 156, 168, 172, 177, 178, 180, 186, 197, 198);

смѣл/смѣтље (6, 8, 11, 17, 21, 47, 95, 155);

смѣтје/смѣтље (143);

ѡруће (питање бр. 1156)

ѡруће (1–22, 24, 25, 28–30, 32–40, 42–44, 47, 49, 50, 52–54, 56–58, 63, 64, 67–72, 74, 75, 84, 88, 89, 91–95, 97–101, 103, 109, 110, 116–133, 138–161, 163–167, 169, 171–173, 175, 179, 180, 182, 187–192, 194, 195, 199, 200, 201–206, 208, 211–215, 217, 218, 225, 226);

уп. и: *ѡрушће* (23, 27, 31, 41, 45, 46, 65, 76, 79, 80, 90, 102, 105–108, 111, 112, 114, 115, 162, 170, 174, 176, 178, 181, 183–186, 193, 196–198, 200а, 207, 209, 210, 216, 219, 220, 222–224), са аналошком скупином *шћ*;

ѡрутје (55, 59, 61, 66, 83, 87);

ѡрућел/ѡрушће (73, 221);

ѡрутје/ѡруће (60, 62, 82);

ѡрутље (85);

ѡрухћел/ѡруће (26);

ѡруће/ѡрутље (81);

ѡрухће (48);

стѡје

лишће (питање бр. 1133)

лишће (1–49, 52–54, 56–58, 63–65, 68–75, 77, 79–80, 84, 85, 88, 90, 91, 93–96, 98–103, 105–133, 135–183, 185, 186, 188–226);

лисѡје (55, 59–62, 87);

лисѡје/лис'ће (67);

лис'ће (81, 83, 89, 104, 184);

лис'е (97, 187);

лис'ел/лис'ће (92); *лихће* (82);

шелеће (питање бр. 939)

шелећē (1–10, 12, 13, 16, 18–30, 33, 35–39, 41–45, 47–50, 52, 53, 57, 62–64, 69, 71–77, 79, 80, 84, 85, 87, 98–100, 102, 106–111, 114–116, 122–125, 127, 129, 130, 133, 136, 140, 145, 149, 150, 156, 157, 158 телећо, 159, 160 телећо, 161–165, 169, 171, 173, 175, 178, 180, 183, 191, 194–198, 200, 201–204, 208, 210–212, 214, 215, 217, 220–222, 225, 226);

шѐлећије (40, 55, 56, 58, 59, 65, 70, 81–83, 86, 90, 91, 97, 103, 104, 112, 113, 119, 120, 128, 135, 141, 147, 155, 166, 168, 172, 174, 176, 177, 179, 181, 184–187, 190, 192, 193, 200а, 209, 216, 223, 224);

шѐлетијѐ (34, 60, 61, 89, 92–94, 118, 134, 137–139, 142–144, 148, 152, 153, 170, 213);

шѐлећѐ/шѐлетијѐ (67);

шѐлетијѐ (68);

шѐлећјѐ/шѐлаћјѐ (167);

шѐлетијѐ/шѐлећијѐ (95);

тако и: *браћа* (питање бр. 414)

браћа (1–50, 53, 54, 56–60, 62–65, 67–77, 79–81, 83–85, 88–225);

брѝѝја (55);

брѝћа/брѝѝја (52, 61, 62, 82, 87, 226).

4. *дѝје*

суђе (питање бр. 700)

сѝђе/ѝдсѝђе (3, 5, 8, 13, 16, 17, 20–22, 25, 28, 30, 37, 41–44, 46, 48, 54, 57, 65, 69, 71, 73, 74, 77, 79, 80, 85, 88, 90–92, 96, 97, 100, 102, 103, 105–112, 114, 115, 117–119, 121–127, 129–132, 136, 137, 139–141, 147–149, 151, 152, 155–162, 164, 166, 169, 171–174, 176, 178–180, 182–185, 187–192, 194–201, 203–207, 211, 214, 217, 221, 225);

судје (34, 52, 53, 55, 56, 59, 60, 62, 67, 68, 70, 81–84, 87, 89, 95, 98, 99, 104, 113, 116, 120, 128, 138 — сѝдја, 142, 153, 154, 168, 170, 175, 177, 181, 186, 193, 226);

сѝђе/сѝдје (58, 61, 94, 101, 143).

У осталим мјестима биљежена је именица *судови/суди*. И овдје, као и у многим другим случајевима, акценат се најчешће даје према најбројнијим примјерима. То, другачије речено, значи да акценат који стоји на појединим ликовима навођених примјера никако није и једини акценат који нам нуди грађа. То треба имати на уму при детаљнијим описима акцената. У таквим случајевима треба консултовати или грађу или наше раније описе.

Тако и: *рођак* (питање бр. 499)

рѝђѝк (1–50, 52–54, 57, 58, 63, 65, 69, 71–80, 83, 88, 90–94, 96, 100, 101, 103–112, 114, 115, 117, 118, 125–127, 129–131, 133–136, 139, 140, 144, 148, 151, 154, 160–164, 171, 174, 175, 178–180, 182, 183, 188–198, 200–225);

рѝдјѝк (55, 56, 59, 61, 64, 68, 70, 81, 85, 95–97, 99, 113, 116, 119–123, 128, 141–143, 145, 159, 165, 168, 170, 172, 176, 185, 186);

рѝдијѝк (60, 67, 102, 124, 132, 137, 138, 146, 147, 149, 150, 157, 158, 181, 187);

рѝдијѝк/рѝдјѝк (62);

рѝдјѝк/рѝђѝк (82, 84, 89, 152, 153, 156, 169, 173, 177, 184, 226);

рѝђѝк/рѝдијѝк (155, 166, 167).

Интересантно је да се у нашој грађи није нашла ниједна потврда са *-j-* мј. **dj*, тј. није се нашла потврда за фонетски лик *ројак*. Познато ми је да ова именица није свуда остварила ново јотовање. У Западној Херцеговини ја сам биљежио поред: *међа*, *рђа*, без изузетка, и: *цвиће*, *смеће*, али и: *родјак*, уз *родијак*, *крмећи* и *крмеији*. То би говорило да процеси новог јотовања никако нису били свеобухватни и истовремени, чак ни у границама једнога говорног типа. Свакако, босански говори овдје су ишли властитим путем. Одатле у тој говорној зони, посебно у централнобосанском подручју, доста очуваних неизмијењених скупина типа — *ије*, *дје* и сл.

5. *вје*

здравље (питање бр. 1484)

здрáвље (2, 4–6, 8, 10, 11, 13, 14, 16–23, 25–27, 29–38, 40, 41, 43–49, 52, 54–59, 62–65, 68–71, 74–77, 79–85, 87–130, 132–134, 136, 137, 139–141, 145–165, 167–226);

здрáвје (1, 3, 7, 9, 12, 53, 60, 61, 131, 135, 142);

здрáвље/здрáвје (15, 24, 67, 143);

здрáвлје (39, 42, 50, 72, 144, 166);

6. *бје*

грабље (питање бр. 839)

грáбље (1–8, 10–14, 16–23, 25–34, 36–50, 52, 54–59, 62–65, 67–77, 79–85, 89–91, 93–130, 132–134, 136–141, 144–226);

грáбје (9, 53, 61, 87, 92, 131, 135, 142);

грáбље/грáбје (15, 24, 35, 60, 143).

И овдје има неколико пунктова у којима је биљежено *-лј-*: *грáблје* (39, 42, 72, 82).

7. *ије*

сноиље (питање бр. 851)

снóиље (1, 4–6, 8, 13, 14, 16, 18, 20–23, 25, 27–30, 32, 33, 35, 37, 38, 41, 43, 46–49, 52, 54, 63–65, 69, 71, 73–77, 80, 85, 91, 93, 97, 99, 100, 102, 103, 106, 108–112, 115, 118, 120–126, 127–130, 132, 137, 138, 141, 144, 147, 151, 155, 156, 158, 162–164, 168–189, 191–198, 200, 201–220, 222–226);

снóије (9, 10, 12, 55, 56, 60, 92, 96, 114, 135);

снóиље/снóије (15, 82);

снóилје (39, 42, 50, 72);

8. *сји*

иасји (питање бр. 971)

иáсји (36, 40, 45, 52, 53, 57, 59, 62, 63, 73, 77, 80, 87–89, 92, 96, 98, 99, 105, 117, 118, 123, 126, 127, 135, 139, 140, 144, 147, 148, 150, 151, 152, 157, 163, 171, 174, 176, 177, 179, 180, 182, 189, 190, 197, 199, 206–208, 212, 216–219, 221, 224);

ũđs'ũ (1–9, 11–15, 18, 20–23, 25–32, 35, 38, 39, 41, 43, 44, 47–50, 54–56, 69, 106, 107, 145, 178);

ũđsijũ (58, 59, 90, 113, 120, 128, 137, 138, 143, 146, 153, 156, 162, 175, 184, 187, 191, 192, 200, 201, 202, 204, 209, 211, 213);

ũsěhũ/sěhũ (16, 17, 72, 74, 75, 79, 82, 93, 100, 102, 103, 108, 109, 112, 132);

sěũiehũ (19, 130, 131, 133, 136); *vsěhũ/ũđsijũ* (226);

ũđsju/s'hěnehũ (92);

shěnehũ (68, 91, 141), *shěnehũ/s'ěnehũ* (142);

shěnehũ/ũđsjũ (57), *shěnehũ/ũsěhũ* (70);

ũđsijũ/ũđs'jũ/ũđs'ũ (37);

ũashěhũ/ũđs'ũ (71);

shěneĩijũ (60, 67); *shěnehũ/shěneĩijũ* (61, 62 и пãсји);

kerěhũ/ũđsijũ (83);

hukěhũ/ũđsijũ (118).

9. зьји

козји (питање бр. 875)

кѡзји (34, 44, 45, 52, 62, 64, 73–75, 87, 91, 93, 96, 108, 109, 119, 130–133, 135, 136, 139, 140, 156, 157, 162–165, 172, 175, 179–183, 188, 190, 199, 203, 207, 218, 220, 224, 225);

кѡз'ũ (1–11, 13, 14, 17–23, 25–29, 31, 35, 38, 39, 41, 43, 47, 48, 50, 53, 54, 71, 76, 100, 107, 121, 127, 178);

кѡз'ђи (12); *кѡђи* (24, 105, 106);

кѡђи (30);

кѡжљи (49), *кѡзљи* (69);

кѡзји/кѡз'ũ (15, 42);

кѡз'ũ/кѡђи (16);

кѡзји (17, 33, 36, 37, 46, 53, 55, 57–59, 61, 63, 65, 67, 68, 79, 80, 82, 85, 90, 94, 95, 97–99, 101–103, 112–115, 118, 120, 128, 134, 137, 138, 141, 143, 144, 146–148, 150–154, 169–171, 184, 185, 187, 191, 193, 195, 200, 201, 204, 205, 211, 213, 216, 217, 219, 221);

кѡзји (40, 56, 70, 77, 81, 83, 84, 90, 92, 104, 110, 111, 116, 122–126, 129, 142, 145, 149, 155, 158–161, 166–168, 173, 174, 176, 177, 186, 189, 194, 197, 198, 200a, 202, 206, 208–210, 212, 214, 215, 223, 226).

Као што примјери показују, у питању су различити творбени обрасци који условљавају и различите фонетске измјене (уп. *козји–коз'и/кођи*; *козљи–кожљи*).

V. Јекавско јотовање. Пошто је у нашим досадашњим описима бе-ха говора, а на основу прикупљене грађе са терена, давана детаљнија слика измјена непалаталних сугласника у вези са *-је* од *ѣ* у данашњим кратким слоговима, овдје

ће се указати само на понеки од тих примјера, а који се могу сматрати типичним за цијелу испитивану зону. Наравно, за детаљнија обавјештења, што вриједи и за све друге проблеме о којима се овдје говори, треба консултовати прикупљену грађу.

Као што се зна, јекавско јотовање захватило је све ијекавске говоре. Истина, опсег тих гласовних измјена није подједнако заступљен у свим тим говорима. Најдоследнија је измјена сонаната *л* и *н* испред *-је*, затим слиједе секв. *тѣ*, *дѣ*, онда *сѣ*, *зѣ*, *сѣ*, и на крају *рѣ*, *бѣ*, *тѣ*, *вѣ*. Измјена секв. *лѣ* и *нѣ*, као што се зна, прихвата и сх језички стандард ијекавског изговора; измјене секв. *тѣ* и *дѣ* у *ће* и *ђе* налазимо на великом простору ијекавских говора. Нешто ужа је зона која зна за измјену секв. *сѣ*, *зѣ*, *сѣ* у *с'е*, *з'е* и *ће*, а најмањи је простор који потврђује измјену скупина *рѣ*, *бѣ*, *тѣ*, *вѣ* у *ѡѣ*, *бѡѣ*, *мѡѣ* и *вѡѣ*. Посљедњи примјери искључиво су везани за источнохерцеговачки говорни тип. И, што је значајно, ни ту та појава није извршена досљедно и због тога је ту дошло до појаве односа: *ијесма-ѡѣсма* и *куѡѣн-куѡѣн* (в. код мене у СДЗБ XIV).

1. а) *лѣ* > *ље*:

љеѡ (питање бр. 1430)

љеѡ (1-14, 16-38, 39-41, 43-49, 52, 54-65, 67-71, 73-77, 79-85, 87-91, 93, 96-130, 145, 149, 156-158, 160, 161, 163-165, 169, 172-178, 180, 182-189, 193-203, 206, 208, 210-212, 214, 215, 217, 226);

јѣѡ/љеѡ (15, 53);

љеѡ/лиѡ (205);

лиѡ/љеѡ (221, 225);

љеѡ (39, 42, 50, 72) ови примјери са *лј* могли би се двојачко тумачити:

у питању је непреврело фонетско стање, што није немогуће, али и што је мало вјероватно; у питању је писарски манир писања фонеме *љ* као што се то иначе чини у латиници, спој графеме за *л* и *ј*, што је вјероватно;

остали пунктови нуде икавски рефлекс *лиѡ*.

кољено (питање бр. 307)

кѡљено (1-7, 9-14, 16-41, 43-49, 52, 54-65, 67-71, 73-77, 79-85, 87-91, 96-129, 149, 150, 156-158, 160, 161, 163-165, 169, 172, 174-178, 180, 182-189, 193-198, 201-203, 206, 208, 210-212, 214, 215, 217, 221, 226);

кѡљено/кѡјено (15, 53);

кѡљено/кѡлино (140);

кѡлјено (8, 42, 50, 72);

у осталим пунктовима имамо икавски рефлекс *јата*, уз то, могуће су различите варијације вокала, а ни акценат није стабилан. Сви ти проблеми наћи ће мјесто у посебним поглављима.

вѡљела (питање бр. 440)

вдљела (1–3, 20–25, 27–32, 37, 38, 40, 41, 47–49, 52, 55, 59, 69, 73, 76, 80–85, 87, 104, 106, 108, 110, 120, 123, 129, 149, 150, 157, 169, 174, 178, 189, 198, 203, 211, 214, 217, 226);

вдљела/вдлила (16, 19, 26, 36, 71, 77);

вдлјела (39, 42, 50, 71);

у осталим пунктовима биљежено је *волила* или, пак, послвије редукције неакцентованог вокала *и*, *волла*.

б) *нѣ* > *ње*:

њедра (питање бр. 146)

њѣдра (1–7, 9–38, 40, 41, 43–49, 52–65, 67–71, 73–77, 79–81, 83–85, 87–93, 97–129, 149, 150, 156–158, 160, 163–165, 169, 172–178, 180, 182–189, 193–200, 201–203, 205, 206, 208, 210–212, 214, 215, 217, 221, 222, 224, 226);

њѣдра/нїдра (96, 162, 167, 181, 192); *њедра/њидра* (162);

нјѣдра (8, 39, 42, 50, 72, 82);

у неколико пунктова имамо икавски рефлекс и палатализован сонант *н-њ*: *њїдра* (131, 141, 147, 148, 151–155, 159);

2. а) *тѣ* > *ће*:

шуѣјели > *шућели* (питање бр. 102) 1–4, 61–11, 21–27, 30, 31, 39–41, 45, 47, 49, 70, 72, 75–77, 79, 105, 106, 110, 169, 189);

шућели/шуѣили (12, 16, 19, 28, 54, 71, 173, 206, 226);

шуѣјели (38, 52, 55, 59, 70, 81–83, 85, 91, 104, 123, 182, 188);

ћуѣили/ћуѣјели/шућели (13);

у осталим мјестима — или *шуѣили* или *ћуѣили*, *ћуѣили*;

б) *дѣ* > *ђе*:

дјевер (питање бр. 483)

ђѣвѣр (1–25, 27, 29–32, 35–37, 39, 41, 43, 44, 46–50, 54, 57, 69, 71–77, 79, 80, 105–107, 109–112, 115, 122, 158, 160, 161, 182, 197, 198, 201, 208, 211, 212, 214, 215);

ђѣвѣр/дјѣвѣр (26, 34, 42, 45, 108, 157, 163, 180, 189, 203);

у осталим мјестима биљежено је: *дјевер*, *дивер*, *дјевер/дивер*;

дјед (питање бр. 399)

ђѣд (5, 8, 9, 11, 21, 25, 27, 35, 37, 41, 44, 47, 49, 50, 54, 57, 65, 69, 71, 73–76, 88, 105–108, 110, 111, 115, 180, 183, 189, 191, 194, 197, 198, 201, 214);

ђѣд^м (1–2, 6, 10, 12, 18, 39, 72, 161);

ђѣд/ђѣдо (22, 29, 43, 48, 77, 88, 109, 122);

ђѣд/дѣдо (7, 13, 23, 52, 108, 164);

ђѣѡ (160, 212, 215); *ђѣѡ/ђѣдо* (211), *ђѣѡ/ђѣдо/диѡ* (208);

дјѣд/ђѣд (188), *ђѣд/диѣд* (203);

у осталим мјестима или *дедо* или *дид*, а јавља се и *дједо* и *дјед*;
дјевојка (питање бр. 478)

ћевџка (1–14, 17–25, 27, 29–32, 35–37, 39, 41, 43–46, 49, 50, 54, 69, 71, 72, 77, 79, 80, 105, 106, 111, 115, 122, 158–160, 211, 215, 217);

ћевџка/дјевџка (14, 16, 34, 42, 47, 48, 108, 109, 161, 203);

дивџка/ћевџка (219);

у осталим мјестима имамо или *дјевојка* или *дивојка*, а јавиће се и оба лика у неким мјестима;

видјетџи (питање бр. 49)

вићетџи (210, 214);

вићетџи (98, 111, 174, 184–186, 208, 222);

вићетџи/виетџи (48);

видитџи/вићетџи (122, 217);

видјетџи/вићетџи (117), *вићетџи/видитџи* (118, 196, 197);

у осталим мјестима имамо различите ликове инфинитива овога глагола:
видитџи, *видџи*, *виџи*, *вијитџи*...

3. а) *сѣ* > *с'е*:

сјекира (питање бр. 1241)

с'екира (1–25, 27–32, 35, 38–41, 43, 44, 50);

с'екира/сџкира (26, 36, 37, 46, 47, 49, 72);

сјџкира/с'екира/сџкира (34, 164);

у осталим мјестима имамо или *сјекира* или *сџкира*, а могуће су и различите комбинације;

свједок (питање бр. 1562)

с'џедок (1–10, 12, 14–16, 18–25, 27–30, 36–41, 43, 46–50, 54, 71, 72, 76, 77, 79, 106, 107, 111, 180, 183, 198, 199, 208);

ш'џедок (105);

сјџедок/с'џедок (26, 35, 42, 108, 119, 125);

свјџедок/с'џедок (11, 44, 101, 119, 164, 203);

у осталим мјестима имамо или *с(в)једок* или *свидок*, а могуће су и комбинације ових облика.

б) *зѣ/зје* > *з'е*:

изјесџи (питање бр. 681)

из'ес(џи) (1–29, 31, 32, 35–44, 46–50, 54, 57, 71, 72, 76, 77, 79, 80, 82, 100, 106, 108, 111, 115, 150, 163, 165, 169, 177, 186–187, 193, 197);

изјес(џи)/из'ес(џи) (62, 105, 188);

из'есџи/из'исџи (222);

ићесџи (30), *ићесџи* (184), *изјесџи/ићесџи* (118, 180);

у осталим мјестима биљежено је: *изјес(џи)*, *изис(џи)*, *иојес(џи)*.

зеница (питање бр. 46)

з'џеница (20, 21);

ијекавски лик, *з'џеница*, имао у п. 12, 17, 37, 45, 57, 90, 91, 96, 103, 114, 117, 123, 173, 182, 197, 202, 205, 206. У осталим мјестима имамо *зеница/зенца*, а јавља се и *гледеће/огледеће*, *гледоћа*.

в) *свџе/џе* > *ће*:

џвјеџао > *ћеџао* > *ћеџо* (питање бр. 1221)

ћеџо (1–5, 9, 10, 20, 21, 39); *ћеџао/ћеџо* (7, 8);

џвџо/ћеџо (6);

џвјеџо/ћеџо (11, 12);

у осталим мјестима налазимо: *џвјеџо*, *џвиџо*, *џвџо*, *џвао*, *бехаро* и сл.

џвјеџала–ћеџала (питање бр. 1222)

ћеџала (1–6, 8–10, 20, 21, 25, 39);

џвјеџала/ћеџала (11);

у осталим мјестима као и у облику м. р.

4. а) *рџ* > *иље*:

ијесма (питање бр. 107)

иљеџма (22, 172);

ијџесма/иљеџсна (1);

ијџесма/иљеџсна (3);

иљеџсна/ијџесна (24);

у осталим мјестима имамо или *ијесма/ијесна* или *ијисма*, а могуће су и обје форме у једном мјесту.

ијесама (питање бр. 108)

иљеџсама (22, 172);

иљеџсама/ијџесмама (3, 24);

у осталим мјестима, укључујући и пункт бр. 1, имамо или ијекавски облик без јотовања билабијалног плозива *и*, или икавски лик ове именице.

ијева (питање бр. 105)

иљеџва/ијџева (3, 24);

иљеџва (22).

Такво стање налазимо и у облику *ијевао* (питање бр. 106): *иљеџво* (22), *ијџево/иљеџво* (3, 24).

б) *бџ* > *бље*:

бјеџи (питање бр. 282)

бљѣжѣи (22);

бљѣжѣи/бјѣжѣи (24);

у осталим мјестима имамо или *бјѣжѣи* или *бѣжѣи*, а могућа је и појава обају облика у једном мјесту. Интересантно је да у п. 172 — Жепче, М, имамо *бјѣжѣи* и *бѣжѣи*, а, видјели смо, ту је биљежен облик *ѣљесма* и *ѣљесама*. Негдје је испитивач погријешно. Вјероватно код уношења облика са јекавским јотовањем плозива *ѣ*.

бјѣчѣа (питање бр. 515)

бљѣчѣа (20–22, 27, 35, 150, 158, 160, 208 *бљѣчѣе*);

у осталим мјестима, ако није *бјѣчѣа*, *бѣчѣа/бѣчѣе*, не постоји ова лексема.

в) *тѣ* > *мље*:

мјѣсѣи (питање бр. 1393)

нема ни једнога примјера са извршеним јекавским јотовањем;

мјѣра (питање бр. 781)

мљѣра (22);

у осталим мјестима имамо или *мјѣра* или *мира*, а могућа су оба лика и у једном мјесту.

г) *вѣ* > *вље*:

вјеђа (питање бр. 47)

На постављено питање добијан је облик: *обрѣа*. Само у п. 5, 45, уз *обрѣа*, јавило се и *вјеђа*, *вјеђе*.

живјејѣи (питање бр. 343)

живљејѣи(и) (6, 20–31, 43, 48, 49, 52, 54, 69, 79, 108, 115);

живјејѣи(и)/живљејѣи(и) (1, 3, 80);

живљејѣи(и)/живвијѣи(и) (19, 41, 47, 71, 109, 156, 174);

живјејѣи(и)/живљејѣи(и)/живвијѣи(и) (36, 37);

вјенчајѣи се (питање бр. 437)

вљѣнчајѣи (22).

То је једини примјер са измијењеном секв. *вѣ* > *вје* у *вље*;

вјеђѣрица (питање бр. 1072)

Нема ни једне потврде за облик *вљеѣрица*. Поред *вјеѣрица*, често се јавља *јеѣрица*, гдје и не постоје услови за јотовање, затим *дјеѣрица*, чак и *ђеѣрица*. Уз икавски лик *вивѣрица*.

Ако сада наше примјере сравнимо са списком испитиваних мјеста, лако ћемо доћи до закључка да су ова нова јотовања, мисли се на измјену непалаталних сугласника и *-jel-ja* из скупине *-ѣје* и *-ѣја*, заступљена на цијелом испитиваном подручју. Истина, не и свуда подједнако досљедно. Уз то, сва ова јотовања позната су свим испитаницима, тј. уз ознаку испитиваног мјеста и говорника, налази се као национална ознака и М, и С, и Х. Истина, број српских насеља са

потврдом за извршено ово јотовање је нешто већи од оних уз које стоји ознака М или Х. То нарочито вриједи за централнобосанско подручје. И јасно је зашто је то тако. У тој говорној зони, наиме, Муслимани и Хрвати су, по правилу, шћакавци; Срби, опет по правилу, штакавци. А да су све иновације на шћакавском подручју имале спорији еволутивни ход него што је то случај са штакавцима, то је данас одвећ познато (уп. код мене у БХДЗб I).

Међу наведеним примјерима налазе се и они који имају секвенце уснени сугл. + *j*, тип *грабје, здравје, снойје*. Ту треба разликовати двије говорне зоне: а) источнохерцеговачку и б) осталих испитиваних крајева. У источнохерцеговачким говорима, наиме, вршена су сва сх јотовања, укључујући и ово, везано за секв. уснени сугл. и *j* из скупине -*њје*. А, како наведени примјери показују, ту, данас, имамо и *здравје, грабје, снойје*. Да ли то значи да се и у овим крајевима још увијек чувају неизмијењене те гласовне скупине? Не. Ту је у питању мијешање група *ије, бје, мје, вје* од *рѣ, бѣ, тѣ, вѣ*, у којима процес јотовања није до краја завршен и гдје се јавља: *живѣла* и *живјела, бљѣжала* и *бјѣжала* и сл. са оним групама гдје је -*је* од *њје* и сл. што се, касније, пренијело на сваку такву везу, без обзира на њено исконско поријекло. Отуда у тим говорима и: *набавја-набавља, заробјени-заробљени, сабјом-сабљом*, па и *живѣла-живјела, грмѣло-грмјело* и сл. (в. код мене СДЗб XIV, 87-88).

У другим говорним зонама, посебно у шћакавским говорима, примјери овога типа могу бити посљедица и невршења новог јотовања. А, видјели смо, највише потврда за такво стање налазимо управо у говору икаваца шћакаваца. Истина, има потврда и из говора Срба ијекаваца штакаваца тих крајева, што је, сигурно, некакав импорт из сусједних икавских говора. Таква преплитања, то је познато, сасвим су нормална појава у живом језику.

ФРИКАТИВИ

Поред основних шест фрикатива, струјних сугласника, за које зна и сх језички стандард (*с-з, ш-ж, х* и *ф*) у говорима Босне и Херцеговине, узетих као говорна цјелина, налазимо још и *с'* и *з'*. Ова посљедња два гласа, по правилу, налазимо у (и)јекавским говорима као резултат јекавског јотовања, али се ти гласови могу срести и ван ијекавског подручја, и ван старијих скупина *сѣ, зѣ* (уп. поред *из'ес, из'елица, с'ес, с'едница* и *из'аловила се, с'уйџра* и сл.).

Што се тиче фонетских карактеристика фрикатива *с-з, ш-ж*, ту нема ништа посебно да се истиче. Основне карактеристике су као у сх стандарду: њихову творбу прати изразитије трење фонационе струје, што је посљедица сужавања резонатора, а од мјеста тјеснаца зависи да ли имамо *с-з* или *ш-ж*. Наравно, сонорна опозиција *с-ш : з-ж* зависи од учешћа гласница. Фрикативи *с'* и *з'*, како је већ речено, резултат су наших јотовања. У првом реду јекавског јотовања. Ове гласове понекад означавају графемама *ш'* и *ж'*, што није вјерна слика њихове природе. Наиме, фрикативи *с'* и *з'* имају мјесто творбе између *с* и *з*, на једној страни, и *ш* и *ж*, на другој страни; а њихова основна артикулациона, па и акустичка, компонента припада фрикативима *с* и *з*, а не *ш* и *ж*. Због тога,

сматрам, није реална слика њихове вриједности исказана шушгавцима *ж* и *ш*, макар они били и палатализовани.

Фрикатив *x*

Од свих гласова штокавског нарјечја, као цјелине, па и босанскохерцеговачких говора, као њиховог дијела, фонема *x* има најнестабилнију артикулацију. Не само да је њена природа условљена, неријетко, позицијом у ријечи, него је, исто тако, њено постојање условљено националном припадношћу говорника. Наиме, из историјске фонетике се зна да је овај задњонепчани фрикатив био постојан глас у *сх* језику, тј. у консонантизму *сх* језика, до XVI вијека. Од тога времена *x* почиње да ишчезава из говорне ријечи. Свакако, разлози за то налазе се у природи овога гласа: задњонепчани и констриктив. Ова појава, појава губљења фонеме *x* из нашега фонолошког система била је захватила све што-говоре, али њена даља судбина није била свуда иста. У једним од тих говора, у оним архаичнијим, а који нису били јако изложени страним утицајима, какви су, нпр., зетски говори, фонема *x* је добрим дијелом сачувана. Све до наших дана. Ово, исто тако, вриједи и за онај дио нашега становништва који је примио ислам. Тако се десило да ми и данас, у границама штокавског нарјечја, још увијек имамо овај задњонепчани фрикатив у великом дијелу архаичнијих говора Црне Горе, као и у свим муслиманским говорима на нашем језичком тлу. То, опет, значи да на подручју Босне и Херцеговине Муслимани чувају овај глас, скоро у свим позицијама, док га у говору Срба и Хрвата или никако не налазимо или га налазимо у врло малом броју случајева.

Пошто је ова проблематика детаљније обрађивана у нашим ранијим описима *бе-ха* говора, ја нећу овдје износити све податке везане за судбину овога нашега фрикатива. Указаћу само на оне најбитније карактеристике, као и на најтипичније његове супституанте:

Иницијални *ѝоложај*

За илустрацију судбине фонеме *x* у иницијалном положају узео сам ове примјере: *хљеб* (п. бр. 722), *хајде* (п. бр. 264), *хрбаѝ* (п. бр. 152). Ево какво стање нам нуди прикупљени материјал:

а) *хљеб* (са могућим дјелимичним обезвучавањем финалног *позива -б^ѝ*) 3, 4, 7, 13, 14–20, 23, 24, 26, 28, 30, 31–34, 36, 40, 42, 45, 46, 48, 52, 53, 55, 59, 63–65, 67–70, 73, 75, 77, 79–84, 90, 102, 108, 109, 112, 114, 116–119, 121, 122, 172, 179, 184–186, 193, 196, 206, 209, 226;

хлѝб (такође, могућа и варијанта: *хлѝб^ѝ*) 92, 96, 131, 142–144, 155, 171;

љеб (*лѝеб^ѝ*) 1, 2, 5, 6, 8, 9, 10, 12, 22, 25, 27, 29, 35, 37, 39, 41, 43, 44, 47, 49, 50, 54, 56, 57, 58, 69, 71, 72, 74, 76, 87–89, 99–101, 103–107, 110, 111, 113, 115, 120, 124–129, 140, 157, 165, 178, 211, 214;

лѝѝ (135, 139, 166, 180).

У осталим мјестима биљежена је лексема *крук*, са различитим фонетским вриједностима финалног фрикатива *x* (понегдје уз њу и *хлиб*) што ће се показати у прегледу судбине фонеме *x* у финалном положају;

б) *хàјде* (хај) 3, 4, 7, 11–20, 23, 24, 26, 28, 30–34, 36, 38, 40, 42, 45, 46, 48, 52, 53, 55, 56, 63, 64, 68, 70, 73, 75, 77, 79–84, 90, 92, 96–98, 102, 108, 109, 112, 114, 116–119, 122, 126, 131, 142–144, 152, 155, 162, 166, 167, 170, 171, 174–176, 179, 184–186, 190, 191, 193, 197, 199, 200а, 204–207, 209, 213, 216, 219–226;

хàјде/àјде (104, 188, 218);

àјде (1, 2, 5, 6, 8–10, 21, 22, 27, 29, 35, 37, 39, 41, 43, 44, 47, 49, 50, 54, 56–58, 60–62, 65, 69, 71, 72, 76, 85, 87–89, 91, 93–95, 99–101, 103–107, 110, 111, 113, 115, 120, 121, 123–125, 127–130, 132–141, 145–151, 153, 156–161, 163–165, 168, 169, 172, 173, 177, 178, 180–183, 187, 189, 192, 194–196, 198, 200, 201–203, 208, 210–212, 214, 215, 217);

в) *х̀рбай̄* (евентуално *х̀рбай̄*) (3, 4, 7, 10–20, 23, 24, 28, 30–34, 39, 40, 45, 59, 67, 70, 77, 80, 83, 87, 131, 142, 175, 213, 216, 220–222, 224–225);

р̀бай̄ (могућ је и *р̀бай̄*) (1, 2, 5, 8, 9, 21, 22, 25, 27, 29, 41, 43, 57, 58, 61, 69, 71, 72, 130, 132, 140, 141, 150, 157, 160, 161, 164, 188, 203, 208, 211, 212, 215, 216, 218).

У осталим пунктовима или је $x > \emptyset$, или су биљежене другачије лексеме.

Медијални њоложај

а) *љхо* (п. бр. 64) 3, 4, 7, 10, 11, 14–20, 23, 26, 28, 30–40, 42, 45, 46, 48, 52, 53, 59, 63, 64, 67, 68, 70, 73, 75, 77, 79–84, 87, 92, 96–98, 102, 108, 109, 114, 116–120, 122, 131, 142–144, 146, 152, 155, 162, 166, 167, 170–172, 174–176, 179, 184–186, 190, 191, 193, 204, 205, 207, 209, 213, 216, 219–226;

љхо/љво (12, 173, 179, 218); *љхо/љо* (39, 173);

љо (1, 41, 47, 49, 56, 57, 60, 62, 72, 88, 89, 91, 94, 95, 104, 107, 126, 128, 140, 141, 153, 161, 178);

љо/љво (21, 29, 58, 61, 71, 85, 124, 130, 156, 188, 189, 197);

љво (2, 5, 6, 8, 9, 22, 25, 37, 43, 44, 50, 54, 65, 69, 74, 76, 90, 93, 99–101, 103, 105, 106, 110, 115, 121, 123, 125, 127, 129, 132–139, 145, 147–152, 157–160, 163, 164, 168, 169, 177, 180–183, 192, 194, 195, 198, 200, 201–203, 208, 210–212, 214, 215, 217);

б) *с̀тїрѣха* (п. бр. 560) 3, 4, 7, 10–20, 23, 24, 26, 28, 30, 31–34, 36, 38–40, 42, 45, 46, 52, 53, 59, 63, 64, 67, 68, 70, 73, 75, 77, 79, 84, 90, 92, 97, 98, 102, 108, 112, 116, 118, 119, 122, 172, 174–176, 179, 184–186, 193, 196, 213, 220–226;

с̀тїрїха (96, 114, 117, 131, 141–144, 152, 155, 162, 167, 170, 171, 190, 200а, 204, 205, 209, 216, 219);

с̀тїрѣа (22, 27, 29, 35, 37, 41, 44, 49, 54–58, 60–62, 71, 72, 76, 85, 87–89, 99, 100, 104, 140, 161, 173, 177, 178, 194);

с̀тїрїа (128, 148);

сїрѣха/сїрѣа (199);

сїрѣја (103, 164, 187, 188, 200, 201);

сїрїја (93–95, 130, 132–139, 145, 146, 149–151, 153, 154, 159, 168, 181, 192, 202, 203, 210, 218);

сїрѣва (2, 6, 9, 25, 69, 71, 101, 105–107, 110, 111, 113, 115, 120, 121, 123–127, 129, 156–158, 160, 163, 165, 169, 182, 183, 189, 191, 195, 197, 198, 206, 208, 211, 212, 214, 215, 217);

в) *ма̀хуна* (п. бр. 1201) 3, 4, 7, 23, 24, 31–34, 36, 40, 45, 46, 84, 90, 92, 131, 132, 143, 144, 145, 193, 197;

мо̀хуна (8, 11–20, 26, 28, 30, 35, 38, 39, 42, 48, 52, 55, 59, 63, 70, 75, 77, 79, 81, 82, 97, 108, 109, 112, 114, 116, 118, 119, 122, 155, 162, 166, 172, 174–176, 179, 184–186, 190, 191, 196, 200а, 204, 205, 207, 209, 213, 216, 219–226);

ма̀уна (1, 2, 6, 9, 21, 22, 25, 29, 37, 49, 50, 54, 56–58, 65, 69, 72, 85, 87, 88, 93–95, 99–101, 105, 106, 111, 120, 121, 123, 124–130, 135–141, 147, 149–151, 153, 154, 156–161, 163–165, 167–169, 173, 178, 180–183, 187–189, 192, 194, 195, 198–200, 201, 203, 205, 208, 210–212, 214, 215, 218);

мо̀дуна (47, 103, 104);

ма̀вуна (133, 134);

мо̀вуне (177);

Уз ове облике, биљежени су и облици са метатезираним фрикативом: *хо̀муна* (64, 67, 68, 96, 98, 102, 117, 152, 170, 171); или вокалом *о*: *о̀муна* (60–62, 91, 142, 148), односно *-а*: *о̀мона* (89);

г) *д̀уха̀н* (п. бр. 1237) 3, 4, 7, 10–20, 23, 24, 26, 28, 30–36, 38, 40, 42, 45, 46, 48, 52, 53, 55, 59, 63, 64, 67, 68, 70, 75, 77, 79–84, 90, 92, 96–98, 102, 108, 109, 112, 114, 116–119, 122, 131, 142–144, 152, 155, 162, 166, 167, 170–172, 174, 176, 179, 184–186, 190, 191, 193, 196, 204, 205, 207, 209, 213, 216, 219–226;

д̀уха̀н/д̀ува̀н (11, 35);

д̀уха̀н/д̀уа̀н (54, 71, 89, 103, 128, 165, 180, 199);

д̀уа̀н (39, 57, 58, 61, 62, 88, 126, 136, 140, 154, 165, 178, 197);

у осталим мјестима биљежен је облик *дуван*.

Финални йоложај

а) *ш̀рбух* (п. бр. 158) 2, 3–7, 10–19, 23, 24, 26, 28, 30–34, 36, 38, 39, 42, 45, 46, 48, 53, 55, 63, 64, 67, 68, 70, 71, 73, 75, 77, 80, 82–84, 90, 92, 96, 108, 109, 112, 116–119, 130, 131, 142, 144, 152, 155, 161, 162, 171, 172, 174–176, 179, 185, 188, 190, 191, 193, 196, 199, 200а, 205, 209, 216, 219–226;

ш̀рбу (1, 20–22, 27, 29, 35, 37, 39, 41, 43, 44, 47, 49, 50, 52, 54, 56–62, 69, 71, 72, 73, 76, 79, 81, 85, 87–89, 91, 93–95, 97–100, 102, 104–106, 110, 111, 113, 115, 120–129, 135, 141, 143, 145, 147, 153, 154, 156, 157, 160, 161, 163, 164, 166–170, 173, 177, 178, 180–184, 186, 187, 189, 192, 194, 195, 197, 198, 200, 201–204, 206, 208, 210–213, 215, 217, 218);

ѡрбув (9, 103, 132–134, 136, 138, 139, 146, 149, 150, 158);

ѡрбук (25, 214);

б) *ѡчѡх* (п. бр. 360, са могућом варијантом *оћух*, а пошто нас овдје интересује судбина фонема *х* у финалном положају, овдје се не издвајају облици са фонемом *ћ*, тај проблем је обрађен у поглављу о африкатама) 3–7, 9–12, 14–19, 23–26, 28, 30, 32–34, 36, 38, 40, 42, 45, 48, 53, 55, 59, 63, 64, 67, 68, 73, 75, 77, 80, 81, 83, 84, 90–92, 96, 108, 109, 112, 116, 118, 119, 122, 131, 142–145, 152, 155, 162, 166, 167, 170, 172, 174–176, 179, 184–186, 188, 190, 191, 199, 200а, 205, 207, 209, 213, 216, 219–226;

ѡћѡх/ѡћѡв (13);

ѡћѡ или *ѡчѡ* (1, 8, 20, 22, 29, 31, 35, 41, 47, 49, 50, 52, 54, 57, 61, 70, 72, 74, 79, 82, 88, 89, 94, 95, 97, 101, 124, 128, 130, 140, 141, 153, 164, 180, 196, 203);

ѡчѡв или *ѡћѡв* (44, 60, 69, 76, 87, 100, 105, 106, 110, 111, 113, 120, 121, 123, 125–127, 129, 132–134, 137, 139, 146, 151, 154, 158, 163, 165, 173, 178, 181–183, 189, 192, 194, 195, 198, 200, 201, 202, 204, 206, 210);

ѡчѡв/ѡчѡ (62, 104, 197);

ѡћѡѡ (148, 150);

ѡћѡк (2, 5, 6, 25, 136, 138);

ѡчѡр (27, 39, 43, 60); *ѡћѡр* (65, 93, 169);

ѡчѡр/ѡчѡ (71);

ѡћѡва (157, 160, 211–215, 217, 218); *ѡчуво* (85, 107), *ѡчуа* (99), *ѡчуо* (115).

в) *сирѡмах* (п. бр. 1586) 1, 3, 11, 13–16, 26, 28, 30, 33, 36, 42, 45, 46, 48, 53, 63, 64, 67, 73, 90, 102, 109, 117, 119, 131, 132, 144, 152, 156, 162, 170–172, 175, 188, 221, 225;

сјерѡмах (97, 116);

с'ерѡмах (4, 8, 17–19, 32, 119);

сирѡмах/сирѡмак (204, 205, 220); *с'ерѡмах/сирѡмак* (49);

сирѡма (10, 12, 27, 29, 54, 110–113, 118, 120, 122, 128, 130, 135, 146, 154, 169, 180, 196, 211);

сјерѡма (194);

с'ерѡма (2, 6, 9, 20–24, 31, 34, 60–62);

сирѡма/с'ерѡма^х (5, 161);

сирѡма/сирѡмак (47, 74, 121);

сјерѡма/сјерѡмак (82, 89, 98); *сјерѡмак/с'ерѡмак* (186, 187);

сирѡмак (39, 40, 41, 43, 44, 50, 52, 58, 69, 71, 72, 75–77, 79, 86, 87, 91, 93–96, 103–108, 114, 115, 129, 134, 137–145, 147–150, 154–160, 163–168, 173, 175, 178, 179–182, 189, 191, 192, 195, 197–203, 206–209, 211–219, 222, 223);

с'ерѡмак (38, 56, 57, 80, 81, 115, 183, 185).

г) *крѹх* (питање бр. 722, хљеб, в. тамо) (155, 162, 174, 175, 176, 179, 185, 186, 190, 200а, 204, 205, 207, 209, 213–216, 219–226); *кру^х* (155, 167);

крѹ (95, 97, 140, 154, 164, 168, 169, 173, 178, 182, 187, 189, 194, 198, 200, 201, 202, 208, 210, 212, 218); *кру^х/круф* (203), *кру/кру^ф* (124, 197);

крѹв (93, 113, 123, 124, 130, 132–134, 136–139, 145–151, 156, 158–159, 177, 180, 181, 192, 195, 197, 217); *крув^ф* (130, 148–150, 161).

Ако ове податке сравнимо са картом, доћи ћемо до закључка да је лексема *крух* у честој употреби на подручју које се налази сјеверно од линије Зеница–Ливно, а западно од р. Босне. Наравно, и ту муслимански говори чувају, у највећем броју случајева, основни фонетски облик: *крух*.

Сугласничка скупина *хв*

Сугласничка скупина *хв* тројако се рефлектује у говорима Босне и Херцеговине, и то: *хвала*, *фала* и *вала* (питање бр. 503):

а) *хв*: *хвала* (207);

б) *хвала/фала* (16, 196);

в) *фала* (1–15, 17–129, 131, 135, 137, 139–148, 150–155, 157, 159, 160, 162–172, 181–187, 189–198, 200–202, 204–206, 209, 210, 213, 216–226);

г) *фала/вала* (130, 134, 156, 161, 180, 203, 214);

д) *вала* (132, 133, 136, 138, 149, 158, 188, 208, 211, 212, 215).

Без сумње, најчешће се јавља фонетски лик *фала*. Облик *вала* биљежен је, најчешће, у двије говорне зоне: Западна Херцеговина (X 132, 133, 136 — и-шта говори) и Западна Босна (138 X, затим 149, 158, 188, 208, 211, 212, 215 — С). Јасно, и овдје се појава *в* мј. *хв* може двојако тумачити: губљењем фрикатива *х* и супституција *ф* < *хв* прострујним *в*. С обзиром на подручја у којима је биљежено *в* мј. *хв*, највјероватније је да је у питању онај први гласовни процес, губљење *х* из секвенце *хв*.

На основу датог материјала може се закључити сљедеће:

1. Фонема *х*, још увијек, чини саставни дио консонантизма *бе-ха* говора. Управо, тај задњонепчани фрикатив карактерише муслиманске говоре као цјелину. Ако упоредимо забиљежене примјере са пописом испитиваних мјеста, доћи ћемо до закључка да је овај фрикатив, скоро без изузетка, постојан глас у муслиманским пунктовима, и у свим позицијама. Зашто је то тако, већ дуже времена о томе се воде стручне расправе (исп. код мене у БХДЗБ I, и тамо наведену литературу).

2. Фонетска природа овога фрикатива није увијек иста. То, без сумње, може зависити како од дијалекатске припадности испитиваног мјеста, тако и од ножаја овога гласа у ријечи. О тим проблемима се пише у детаљнијим описима појединих говора. То за нас, овдје, није тако важно. За нас је овдје основно да

констатујемо да ли је мјесто фонеме *x* у једном положају, у датим ријечима, заступљено тим гласом — без обзира на могуће његове фонетске варијације — или је ту *ø*, или, пак, имамо неки други консонант мјесто очекиваног *x*. То је битно. Ако је та позиција, још увијек, заузета овим фрикативом, макар се то обиљежавало и са *x*, или некако другачије, за нас је овдје ту *x*, а не *ø* или неки други глас.

3. Свакако, честа је појава и губљење овога гласа. Послије тога јавља се фонетска *ø*, а нису искључене ни неке друге фонетске промјене, сажимања и сл. (уп. *сѝраха–сѝра*, *снаха–сна*). Свакако, ту појаву прати и развитак секундарних сугласника. Ово нарочито у интервокалном положају (*мува*, *снаја*), што се може, аналошки, уопштити и у финалној позицији (*сув*, *злув*).

4. У наведеном материјалу нашло се потврда за фонетски лик *сиромак* и из говора Муслимана. Да ли то значи да и њихов говор зна за појаву *к* мј. *x*? На ово питање тешко би било одговорити са не. Наиме, има и муслиманских говора који знају за неке замјене фонеме *x*, било да је у питању ријеч преузета у том гласовном склопу (уп. примјере типа *ѝвор*, *буздован*, који имају доста широку ареу распрострањања, и у муслиманским говорима, управо у том лику) или је у питању начин творбе.

Ја мислим да тако треба објашњавати, творбеним путем, *-ак*, именицу *сиромак* и у муслиманским говорима овога подручја. Тешко би се могао објаснити фонетским путем овај примјер у њиховом говору.

5. Појава фонетских ликова *очур*, *оћува/очува/очуа/очуо*, такође, може бити посљедица творбених процеса који су израз тежње да се уклони фонетски лик *очу/оћу*, који се не уклапа у постојеће морфолошке обрасце именица м. р. Овако, са уопштеним *p*, *ва*, *а*, *о*, добија се облик који има сличних образовања (*очур–костѝур*, *оћува/очува–ѝроѝува*, *очуа/очуо–оца/оцо*, *оћук–човјек/чојек...*). То исто може да вриједи и за све друге случајеве у којима се наилази на овакве гласовне и морфолошке промјене.

Фрикатив *ф*

Фрикатив *ф* у нашим народним говорима, почесто, дијели судбину са задњонепчаним констриктивом *x*. Ако у гласовном систему једнога говора постоји задњонепчани констриктив *x*, ту је и *ф* постојан глас. Али, одсуство фонеме *x* не повлачи за собом и обавезно непознавање фонеме *ф*. За илустрацију судбине овога задњонепчаног фрикатива у говорима Босне и Херцеговине ја ћу узети само неколико примјера, у којима се *ф* јавља у све три позиције у ријечи:

а) *Иницијални ѝоложјај*

фѝбруѝр (п. бр. 1402) 1, 5, 8, 11, 13–19, 22–24, 27–35, 37, 38, 42–46;

фѝбрувѝр (2–4, 6, 7, 9, 12, 20, 21, 25, 26, 40, 41, 47);

фѝмбуѝр/фѝмбруѝр (105);

фѝбруѝр (39);

фѝбруѝр/вѝљача (90), *фѝбрувар/вѝљача* (60, 118, 139, 141, 147, 157, 195);

фѣбруа̄р/вѣбруа̄р (164), *фибруар/вельача* (218);

вѣбрува̄р (149, 157, 160, 217), *вебрвар* (215).

У осталим мјестима имамо или *вельача* или *други мјесеџ*.

фамилија (п. бр. 348)

фам̄илија (3–7, 9, 12–14, 16, 18, 20, 23, 29, 32, 34, 36, 37, 40, 42–45, 53, 56, 58, 59, 62, 63, 85, 87, 89, 90, 92–95, 102, 113, 120, 121, 123, 125, 129–131, 134–137, 140, 145–148, 151, 153–156, 159–165, 168, 169, 177, 180–182, 187–188, 191, 194, 195, 198–200, 201–203, 206, 209, 210, 212, 213, 215, 216, 218, 219, 223, 225);

фам̄елија (8, 19–22, 24–28, 31, 33, 35, 38, 39, 41, 46–50, 52, 54, 55, 57, 60, 61, 64, 65, 67–73, 75–77, 79–84, 88, 96–101, 103, 104–112, 114, 115, 117, 118, 122, 124, 127, 128, 141, 143, 144, 150, 152, 166, 167, 170–176, 178, 179, 183–186, 189, 190, 193, 196, 200а, 205, 220, 221, 224, 226);

фам̄илија/фам̄елија/фам̄еља (9, 198, 222);

фам̄илија/вам̄илија (180);

вам̄илија (132, 138, 139, 149, 157, 208, 211, 214, 217).

б) *Медијални њоложај*

јѣф̄ӣйн/јѣв̄ӣйн (питање бр. 1677) 3–5, 8, 11, 12, 14–19, 27, 28, 32–34, 36, 40, 41, 45, 53, 54, 63–65, 67, 69, 70, 79, 82, 84, 96, 100, 102, 107–109, 114, 115, 117, 119, 121–123, 125, 126, 130, 131, 133, 144, 147, 152, 155, 156, 159, 160, 162, 167, 171, 174, 175, 177, 179, 189–192, 196, 197, 199–200а, 205, 207, 209, 212, 215, 216, 218–221, 223, 225;

јѣф̄ӣйн/јѣв̄ӣйн (37, 42, 71, 101);

јѣв̄ӣйн (1, 2, 6, 7, 9, 10, 13, 20–24, 26, 29–31, 35, 38, 39, 43, 44, 46–50, 52, 55–62, 67, 68, 72–77, 80, 81, 83, 85, 87–95, 97–99, 105, 106, 110–113, 116, 118, 120, 124, 125, 127–129, 135–143, 145–151, 153, 154, 157, 158, 161, 163–166, 168–170, 172, 173, 176, 178, 180, 181–188, 193–195, 198, 201–206, 208, 210, 211, 214, 217, 222, 224, 226);

јѣв̄ӣйн/јѣф̄ӣйн (25);

јѣӣӣйн (134);

јѣв̄ӣйн/јѣӣӣйн (132);

кафана (питање бр. 773):

каф̄ана (1, 3–5, 7–18, 20, 22, 23, 26, 28–31, 33, 35, 36, 39–42, 44–47, 49, 50, 52–58, 60–65, 69, 71–73, 75–77, 80–82, 84, 85, 87, 88, 90, 92, 94–98, 100, 102, 104–111, 114–117, 119–122, 124–127, 129–131, 133, 134, 139, 140, 142, 146, 147, 151, 153–155, 159, 160, 162, 165, 168, 171–176, 178–180, 183–185, 187, 196–199, 205, 207, 208, 210, 213–217, 219, 221, 225);

каф̄ана/кав̄ана (2, 6, 37, 43, 103, 211); *каф̄аница/кахв̄еница* (167);

кав̄ана (21, 27, 99, 101, 113, 132, 135–138, 141, 145, 148, 149, 156–158, 161, 163, 164, 177, 182, 188, 189, 192, 200, 203, 206, 212, 218);

кавѐница (169, 181, 202);

ка̀хва (19, 30, 59, 70, 118, 152, 190, 191, 193, 204, 209, 224);

ка̀хва/каф̀ана (24, 32, 48, 67, 79, 83, 89, 112, 118, 143, 186, 223, 226);

ка̀хвана/каф̀ана (220);

ка̀хвана (222). Могућ је и акценат на иницијалном слогу *ка̀вана* у п. 145, *ка̀фана* (171), или, пак, *ка̀хва* (152), *ка̀хва* (204).

в) *Финални њоложај*

чаршаф (питање бр. 611)

чаршаф (13, 16, 26–28, 30, 31, 37–42, 44–49, 52–55, 57–65, 67–69, 72–77, 79–84, 87, 88, 90–92, 94, 96, 98, 102, 104, 105, 107, 108, 110–113, 115, 120–123, 128, 137, 139, 140, 142–145, 147, 148, 150, 152–156, 167, 168, 171–175, 179, 188–191, 193, 194, 197, 198, 202, 204, 207, 213, 216, 224, 226);

ча̀шаф (1–7, 9–12, 14, 15, 17, 19, 20, 22–25, 29, 32–36, 85, 87, 97, 99–101, 114, 116–119, 124–127, 130–134, 136, 162, 165, 166, 178, 183, 184, 186, 187, 195, 200а, 205, 209, 219–223, 225);

ча̀ршаф/ча̀шаф (71, 95, 139, 153);

ча̀ршав (21, 43, 50, 56, 89, 93, 103, 106, 109, 129, 141, 151, 159, 164, 203);

ча̀ршаф/ча̀ршав (156, 211);

ша̀шав (132);

ча̀шай (169, 182, 210);

ча̀ршай (160, 177).

Уз ове облике јављају се и други: *њлахња*, *њлања*, *ланињн* и сл. Напомињем да овдје нису исказиване друге фонетске вриједности — вокала, африката, јер то није овдје најбитније. Овдје се проблем веже за фонему *ф* и ту се дају њене вриједности.

ОСТАЦИ ИЗМЈЕНЕ ЗАДЊОНЕПЧАНИХ СУГЛАСНИКА *К*, *Г*, *Х* ИСПРЕД ВОКАЛА *-И* КАО НАСТАВКА ЗА ОБЛИК (ПАЛАТАЛИЗАЦИЈА)

Пошто сам ја овај проблем, дјелимично, обрадио у посебном раду, овдје се прилаже тај рад, у нешто скраћеној верзији, а уз то додају се још неки подаци. Управо због тога ово поглавље има у опису консонантизма *бе-ха* говора нешто другачији облик од осталих овдје обрађених поглавља.

I

У нормативима српскохрватског књижевног језика посебно се указује на судбину задњонепчаних сугласника, гласова *к*, *г* и *х*, када се нађу испред обличког наставка *-и* у дативу и локативу једине именица женског рода које се завршавају на *-ка*, *-га*, *-ха*. Тако у Правопису српскохрватскога књижевног је-

зика (1960), на стр. 53 пише: „Од именичких облика мењају се по томе правилу (тј. по правилу о промјени сугласника *к, г, х* испред самогласника *и у џ, з, с* у именичким и глаголским облицима...) и именице ж. р. у дат. и лок. једине којима се основа свршава сугласником *к, г, х*, нпр. *рука—руци, мука—муци, нога—нози, снаха—снаси*.“

У даљем тексту набрајају се изузеци од тога правила. А изузеци су бројни. То су примјери типа: *бака, сека* (ријечи одмила), *Милка, Анка, Зага, Зорка, Лука, Бука* (лична имена), *Крка, Крека, Мека, Волга* (географска имена), *фреска, њсика* (туђице), *ага, слуга* (именују звање или занимање), *Србијанка, Босанка, Белгијанка* (именују припаднике покрајина или држава), *црнка, ѓлавка* (означавају какво својство), затим до промјене не долази ни у двосложним именицама као *кука, шука, гука, чука*; односно у облицима именица чија се основа завршава на сугласнички скуп. То су примјери типа: *коџка, мазга, ѓасха, мачка, ѓраћка* код којих би извршена промјена задњонепчаних сугласника могла да утиче на значењску страну наведених ријечи (због фонетских измјена које би могле услједити иза те промјене) или би се створиле сугласничке групе тешке за изговор. Вишесложне именице, почесто, знају и за измјену наведених сугласника у дативу и локативу једине.

Уз ово, наводи се и један број примјера који знају за двојак облике: и са измијењеним задњонепчаним сугласником и са чувањем непромијењене основе. То су примјери типа: *Бока—Боки*, али и *Боџи, Пожега—Пожеги*, али и *Пожези, Лика—Лици*, али и *Лиџи*, уз њих, двојство се дозвољава и у облицима: *ејохи—ејоси, маски—масци, мухи—муси, бухи—буси, јухи—јуси, лијехи—лијеси, сјрехи—сјреси*, а од именице „*снаха*“ обичније је *снаси* него *снахи*“ (стр. 56).

Из цијеле ове проблематике, проблематике везане за резултате старе друге палатализације, нас овдје посебно интересују облици датива једине именица женског рода *нога* и *рука*. Те су именице најфреквентније, и у свакодневној су употреби најширих говорних представника.

У Правопису, како смо видјели, ове двије именице имају у дативу и локативу једине обавезно измијењене сугласнике, *к* и *г* испред обличког наставка *-и*, дакле: *руци, нози*.

Оно што налазимо у Правопису, налазимо и у осталим језичким нормативима. Тако у Савременом српскохрватском језику од проф. М. Стевановића (Београд, 1964) налазимо скоро исте примјере и за промјену ових сугласника и за изузетке од те промјене (стр. 121–128).

Из историјске фонетике, опет, познато нам је да се ова промјена, промјена задњонепчаних сугласника *к, г, х* испред обличног наставка *-и*, вршила у далекој прошлости нашега језика, у прасловенској епоси. У *Упоредној грамањници словенских језика од А. Вајана* (André Vaillant: *Grammaire comparée des langues slaves*, I, Pariz 1950) о овоме читамо и слједеће редове: „*les gutturalles mouillées ont été à nouveau altérées, k, g donnant cette fois des semi-occlusives sifflantes mouillées c', dz' (d' où z'), et x donnant s' dans les langues méridionales et dans celles du groupe russe*“ (стр. 49). Међу примјерима који су трпјели ову промјену налази

се и наш примјер муха–муси; уз старословенске примере: *noga*, лок. и дат. *podzě*; *rōka*, лок. и дат. *rōcě*; *pazucha*, лок. и дат. *pazusě* (стр. 50).

И у осталим упоредним граматикама словенских језика указује се на ову промјену као заједничку словенским језицима. Тако у упоредној граматици словенских језика проф. Р. Бошковића (Београд 1968: Основи упоредне граматике словенских језика), налазимо примјере: *rōka*: дат. лок. *rōcě*; *noga*: дат. лок. *podzě*, *pazucha*: дат. лок. *pazusě* (стр. 85). У упоредној граматици слов. језика проф. С. Б. Берншетјна (С. Б. Бернштейн: Очерк сравнительной грамматики славянских языков, Москва 1974) се констатује да се у познијој епоси праслов. језика вршила измјена задњонепчаних сугласника по којој су добијени односи: *rōka*: дат. једнине *rōcě*, *noga*: дат. једнине *nozě*, *snъha*: дат. једнине *snъsě*. Исте облике налазимо и у лок. једнине: *rōcě*, *nozě*, *snъsě* (*snъšě*) и ном.–акуз. двојине: *gosě*, *pozě*, *snъsě* (*snъšě*) (стр. 65). Ту се указује и на стање које нуде старословенски текстови, исп.: У старословенским текстовима XI вијека досљедно су заступљени резултати друге палатализације при чувању старих позиција. Отуда у старословенском језику: (*rōka–rōcě*, *noga–nozě*, *pazuha–pazusě*): *рѣка–рѣцѣ*, *нога–нозѣ*, *пазоуѣа–пазоуѣсѣ* (стр. 66). Осврћући се на стање које налазимо у савременом сх. језику, проф. Бернштејн указује да се у нашој писаној ријечи наилази и на одступања од промјене задњонепчаних сугласника по другој палатализацији, али да ни то не дозвољава да се стекне права слика о овој промјени у народним говорима. То због тога што се „српскохрватски књижевни језик заснива на основи источнохерцеговачког дијалекта“, а стање које налазимо у тим говорима не пружа праву слику већине говора, јер се у многим описима народних говора што-нарјечја указује на одсуство резултата друге палатализације у парадигми именица ж. р. на *-ка*, *-га* и *-ха*, а и у источнохерцеговачкој говорној зони „ова промјена је већ у знатној мјери лексикализована“, и са многим изузецима. На основу детаљније анализе читавог овога проблема у сх. језику, проф. Бернштејн, и не без основа, закључује да у народним говорима постоји уочљива тенденција да се не врши ова промјена (уп.: Процес губљења палатализације у народним говорима врши се интензивно). Због тога се овај аутор слаже са констатацијом коју је, знатно раније, изнио проф. Белић, тј. да ће резултати друге палатализације (промјена *к* у *ц*, *г* у *з*, *х* у *с*) нестати и из српскохрватског књижевног језика (стр. 71). А код проф. Белића о томе читамо да је употреба „измењених задњонепчаних сугласника ... поколебана у знатној мери; у разговорном језику то је још више случај. Књижевни језик својим правилом о овим претварањима задржава донекле ширење претварања горњих сугласника, али је несумњиво да се оно и ђоред ђога шири и да ће једног дана бити намећнуто и књижевном језику“ (А. Белић: Основи историје српскохрватског језика, I, Фонетика, Београд 1969, стр. 118, подвукао А. П.).

Проф. Ј. Вуковић, опет, у својој Историји српскохрватског језика (I дио, Увод и Фонетика, Београд 1974) указује на дијалекатско шаренило, када је у питању ова појава. У централним штокавским говорима имамо не само безизузетачно *рука–руци*, *нога–нози*, него и *Лука–Луци*, *џлавка–џлавци* (или *џловка–џловци?*), *Србијанка–Србијанци*. То стање се веже за источнохерцеговачки

говорни тип. Неизмијењене ове сугласнике налазимо у „многим западнијим босанским и херцеговачким говорима“, тј. тамо имамо: *на нога, на руке, у војски* (редовно), *у банки* и сл. (стр. 151). Овдје се даје само *Боки*, али се наводе и дублети као: *Лици–Лици, Пожези–Пожези* и сл.

На основу изнесеног може се доћи до ових закључака:

1. Измјена задњонепчаних сугласника испред обличког наставка *-и* вршила се у далекој прошлости словенских језика, у познијој епоси прасловенске језичке заједнице.

2. Пошто се та промјена вршила послје оне када су се задњонепчани сугласници испред палаталних вокала мијењали у *ч, ж* и *ш* (уп. *војник–војнице, бог–боже, дух–душе* и сл.), ова се промјена задњонепчаних сугласника назива *друга йалатализација*.

3. За резултате ове промјене знају и старословенски текстови, и историја свих других словенских језика (исп. код Бернштејна).

4. У српскохрватском језику још увијек су живи облици добијени у процесу те палатализације. Истина, у дативу и локативу једине именица ж. р. на *-а* у сх. језику немамо, или немамо у највећем дијелу његових говора, облички завршетак вокал *-е*, или неки други могући рефлекс старога вокала јат (ѣ), што је карактерисало све именице основа на *-а* у старијим периодима развитка и нашега језика, а што потврђују и старословенски споменици и други словенски језици. У већини штокавских говора сх. језика још од XIV вијека уопштава се облички завршетак на *-и*, што може, историјски гледано, да буде и рефлекс старога вокала ѣ — у икавским говорима, или, пак, уопштени наставак старих *-ја* основа — у ијекавским и екавским говорима (в. А. Белић: Историја српскохрватског језика, II, Речи са деklinацијом, Београд 1950, стр. 60–63). Отуда данас у сх. књижевном језику, а тако је и у свим говорима њене основе, у дативу и локативу именица ж. р. на *-а* облички завршетак *-и*.

5. Сви граматичари сх. језика указују на недоследност вршења ове промјене. Набрајају се различите категорије именица које не знају за резултате ове гласовне промјене.

6. Узрочници за немијењање задњонепчаних сугласника траже се у фонетској и семантичкој компоненти именица о чијој је промјени ријеч.

7. Најчешће се указује на досљедност ове промјене код именица *нога, рука*; а у тој скупини наводи се и *снаха* или *йазуха*.

8. Проф. Белић је нарочито подвукао тежњу народних говора да се и код ових именица избјегне промјена основних консонаната и уједначавање основе у цијелој парадигми. То стање се све више прихвата и у књижевном језику.

9. Проф. Вуковић је указао на дијалекатску разлику, када је у питању ова промјена, између источнијих и западнијих говора штокавског нарјечја. Док је у источнијим предјелима још увијек жива ова промјена, она чак захвата и лична имена, у западнијим говорима све више се уопштавају облици без измјене задњонепчаних сугласника *к, г* и *х* испред обличког наставка *-и*.

10. У прасловенској епоси ове промјене су имале фонетски карактер, у доцнијем развоју појединих словенских језика и ова промјена је добила морфонолошко обиљежје — могло је постати обиљежје датива и локатива једнине именица на *-ка*, *-га*, *-ха*. Наравно, ако се томе нису противили неки од раније наведених разлога.

11. У цијелом овом разматрању обично се полази од мишљења да су овакве измјене, у вријеме када су се оне вршиле, биле општијег карактера, да су биле безизузетачне. Питање је да ли је слика савременог стања сх. народних говора посљедица иновационих процеса или може бити и наслеђе из старијих епоха развоја нашега језика као лингвистичког индивидуалитета и његових појединих говора као дијелова те језичке цјелине!

Да би се могло и о томе нешто више рећи, овдје ће се пружити цјеловитија слика о овој промјени у босанско-херцеговачким народним говорима. Грађа се узима из упитника за синхрони опис босанско-херцеговачких говора (Босанскохерцеговачки дијалекатски комплекс, исп. Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник, књ. I, Сарајево 1975. и књ. II, Сарајево 1979). У вези са том грађом да се подсетимо слjedeћег: грађа је скупљана у току читаве једне деценије; скупљана је на основу Упитника који је објављен и у посебној књизи и у Босанскохерцеговачком дијалектолошком зборнику (књ. I, Сарајево 1975). Сакупљачи ове грађе били су, најчешће, искусни дијалектолози и у њихову стручност не би требало да се сумња. Истина, понекад и „мудри Хомер задрема“. У таквим случајевима приступа се провјери материјала.

Да би се добила цјеловитија слика мјеста која су обухваћена овим испитивањем, овдје се прилаже попис пунктова*. Пошто је босанскохерцеговачко подручје настањено припадницима различитих наших националности, у Упитнику је иза сваког пункта назначено ко је био испитаник, тј. којој је националној скупини припадао. Ово се чини због тога што на овим просторима, и не ријетко, припадност говорном типу зависи од националне припадности (в. о томе код мене у Босанскохерцеговачком дијалектолошком зборнику, књ. I, 70–71). А као општа оцјена дијалекатског стања на овим просторима могло би се рећи да говори Босне, по правилу, припадају шћакавској скупини. Истина, и ту постоје уочљивије разлике између централних и периферних говора. Шћакавски говори, по цјелокупној својој структури, више нуде архаичнијих особина него што таквих особина налазимо у штакавским говорима: то вриједи како за фонетику и акцентологију тако и за морфологију; ријечју, то вриједи за цјелокупну структуру ових говора.

II

Ево сада грађе коју нам нуди босанско-херцеговачки говорни комплекс када је у питању облик дат. једнине именица *нога*, *рука*, *снаха*:

* В. прилогс овоме раду.

1. Нога

нѡзи: 1, 2, 5–7, 13, 20, 21, 23, 24, 26, 31, 38, 40, 43, 46–49, 53, 57, 59, 62, 64, 65, 67, 68, 70, 71 (*нѡзи/нѡзи*), 74, 79, 82–85, 87, 88, 92, 94, 95, 98, 99, 103, 105, 109–111, 115, 116, 118–121, 124, 148–150, 153, 154, 158, 161 (*нѡзи*), 163, 164, 167, 169, 172, 176, 178, 180, 183, 192, 197, 200, 207–209, 214, 217, 224;

нѡзи: 4, 9, 11, 12, 15–17, 19, 22, 27–29, 39, 40, 45, 46, 50, 52, 54, 55, 60, 61, 69, 75–77, 80, 81, 102, 106, 107, 113, 125, 126, 128, 129, 131, 136, 137, 144, 146, 151, 152, 159, 160 (*нѡзи*), 162, 168, 173, 174, 177, 179, 181, 189, 191, 193, 194, 204, 205, 210, 211, 213, 215, 216;

нѡзи: 35, 41, 42, 58, 89, 93, 96 (*нѡзи*), 100, 108, 112, 114, 117 (*нѡзи*), 127, 133, 141–143, 145, 147, 156, 171 (*нѡзи*), 175, 182, 186, 195, 200, 202, 206, 219, 222, 223;

нѡзи: 32, 44, 73, 97, 12, 123, 132, 185, 187, 196, 198, 208;

нѡзи/нѡзи: 14, 130, 199, 225;

нѡзи/нѡзи: 10, 30, 37, 91, 104, 184, 201, 212, 218;

нѡзи/нѡзи/нѡзи/нѡзи: 220;

нѡзи/нѡзи: 18;

нѡзи/нѡзи: 25, 33, 34, 36, 63, 72, 90, 134, 138, 139, 155, 166, 170, 190, 203;

нѡзи/нѡзи: 101.

2. Рука

рѡци: 2, 6, 9, 11, 12, 14, 15, 17, 19, 25, 28, 30, 34, 39, 44, 50, 55, 57, 61, 62, 64, 68, 71, 74–76, 80–82, 85, 88, 91, 97, 102, 103, 109, 113, 115, 120, 125, 126, 131, 137, 138, 140, 144, 151, 157–159, 161, 162, 165, 168, 173, 174, 180, 181, 185, 187, 189–194, 197, 199, 201, 205, 206, 208, 209, 211, 214–218, 221, 223, 224;

рѡци: 1, 3, 7, 8, 13, 20–24, 26, 27, 31, 38, 40–43, 45–58, 52, 53, 56, 58–60, 65, 69, 70, 77, 79, 87, 90, 92, 94, 95, 98, 99, 105–108, 112, 118, 119, 121, 129, 136, 148–150, 152–155, 160, 163, 164, 167, 169, 170, 176–179, 183, 188, 200, 202, 203, 207, 210, 225;

рѡци: 32, 96, 104, 111, 114, 123, 124, 133, 156, 171, 186, 196, 219;

рѡци: 49, 93, 100, 117, 122, 127, 128, 135, 141, 143, 145, 147, 172, 175, 182, 195, 200;

рѡци/руки: 166, 204, 212, 213;

рѡци/руки: 5, 10, 35, 67, 89, 139, 222, 225;

рѡци/руки: 130, 198;

рѡци/руки: 4, 16, 33, 36, 37, 54, 63, 116, 132, 134, 146;

рѡци/руки: 73;

рѡци/руки/руки: 81, 84, 101, 220.

3. Снаха

сна̀хи: 13, 16, 19, 20, 23, 24, 33, 36, 38, 45, 46, 51, 55, 75, 90, 96 (сна^охи), 117 (сна^охи), 118, 119, 142, 169, 170, 184, 220, 221, 222, 224;

сна̀хи: 3, 4, 26, 28, 30, 39, 40, 42, 68, 70, 73, 77, 79, 80, 83, 84, 102, 108, 109, 112, 114, 116, 121, 122, 143, 152, 161, 165, 168, 179, 183, 185, 193, 195, 200, 204, 209, 213, 216, 223, 225, 226;

У осталим мјестима биљеже се облици *сна̀ји*, *сна̀ји*, *сна̀и*, *сна̀и*, *сна̀ви*, *сна̀ши*, а неријетко и невјеста, невиста. Посљедњи облици често иду уз претходне.

Да укажем и на стање које нам нуди једна тросложна ријеч — *мòйшика*, са свим условима који не спречавају промјену задњонепчаног плозива -к испред обличког наставка -и:

мòйшици: 1, 4, 7, 9, 16, 20, 22–25, 27, 30, 31, 32, 50, 57, 60–62, 67 (мòутици), 74, 75, 80, 87, 88, 92, 118, 120, 129, 136, 140, 146, 160, 181, 197, 214, 215, 221 (у неким мјестима могу се јавити облици са редукованим самогласником -и: *мòйшици*). Битно је да се јавља резултат друге палатализације: *ки* → *ци*, а у оваквим случајевима редукције нису необична појава);

мòйшики: 2, 3, 5, 6, 10, 12, 14, 17–19, 21, 26, 28, 30–41, 44, 46, 48, 49, 52, 56, 58, 59, 63–65, 68–70, 72, 73, 76, 77, 79, 81–85, 90, 93–102, 104–117, 119, 121, 125, 127, 128, 130–135, 139, 141–145, 147–159, 162–178, 181–196, 198–202, 205–212, 216, 217, 220, 222, 223, 225, 226;

мòйшици/мòйшики: 8, 11, 13, 29, 42, 43, 45, 47, 71, 89, 91, 103, 137, 138, 179, 203, 213, 219, 224.

Ако ове податке сравнимо са картом на којој се налазе сви ови пунктови, доћи ћемо до сазнања да су облици на -ки, -ги обичнији у шћа-говорима него у шта-говорима. Али, и ту се мора истаћи, никако се не може тврдити да су облици са очуваним неизмијењеним задњонепчаним сугласницима искључиво особина шћа-говора. Исто тако, не може се, на основу наше грађе, тврдити да су облици са -ки, -ги искључиво везани за одређену националну припадност говорника. На основу података који слиједе јасно ће се видјети да су и овакви облици, као и они са очуваним палатализованим задњонепчаним сугласницима, биљежени код свих становника Босне и Херцеговине. Тако имамо:

р̀у̀ци: а) у говору Срба: 2, 6, 9, 12, 18, 25, 29, 34, 39, 44, 50, 57, 71, 72, 74, 76, 85, 125, 126, 157, 161, 165, 180, 189, 194, 197, 199, 201, 206, 208, 211, 214, 215, 217;

б) у говору Муслимана: 14, 15, 19, 28, 30, 55, 68, 75, 80, 81, 82, 102, 109, 112, 115, 131, 162, 174, 185, 190, 191, 193, 209, 216, 221, 223, 224;

в) у говору Хрвата: 11, 17, 61, 62, 64, 91, 97, 103, 113, 120, 137, 138, 140, 144, 151, 159, 168, 173, 181, 187, 192, 218.

р̀у̀ци: а) у говору Срба: 1, 8, 21, 22, 27, 43, 47, 60, 69, 99, 105–107, 110, 121, 129, 149, 150, 160, 163, 164, 169, 178, 183, 188, 203;

б) у говору Муслимана: 3, 7, 13, 20, 23, 24, 26, 31, 38, 40, 42, 45, 46, 48, 52, 53, 59, 70, 77, 79, 83, 90, 92, 98, 108, 112, 118, 119, 152, 155, 170, 176, 179, 200, 207, 225;

в) у говору Хрвата: 56, 58, 65, 87, 94, 95, 136, 148, 153, 154, 167, 202, 210.

рѹѹци/рѹѹки: а) у говору Срба: 212;

б) у говору Муслимана: 166, 204, 212;

в) у говору Хрвата: –.

рѹѹци/рѹѹки: а) у говору Срба: 5, 35;

б) у говору Муслимана: 67, 222;

в) у говору Хрвата: 10, 89, 139.

рѹѹци/рѹѹки: а) у говору Срба: –;

б) у говору Муслимана: 73;

в) у говору Хрвата: –.

рѹѹци/рѹѹци/рѹѹки: а) у говору Срба: 101;

б) у говору Муслимана: 81, 84, 220;

в) у говору Хрвата: –.

рѹѹки: а) у говору Срба: 111, 156;

б) у говору Муслимана: 32, 96, 114, 171, 186, 196, 219;

в) у говору Хрвата: 104, 123, 124, 133.

рѹѹки: а) у говору Срба: 49, 100, 127, 145, 182;

б) у говору Муслимана: 117, 122, 135, 143, 172, 175;

в) у говору Хрвата: 93, 128, 141, 147, 195, 200.

Слично стање налазимо код именице *нога*:

нѹѹзи: С: 12, 22, 27, 29, 39, 50, 54, 60, 69, 76, 106, 107, 125, 129, 160 (нѹѹзи), 165, 189, 194, 211, 215;

М: 4, 15, 19, 28, 40, 45, 46, 52, 55, 75, 77, 80, 81, 102, 112, 131, 152, 162, 174, 179, 191, 193, 204, 205, 213, 216, 225;

Х: 11, 16, 17, 61, 113, 128, 136, 137, 144, 146, 151, 159, 168, 173, 181, 210.

нѹѹзи: С: 1, 2, 5, 6, 21, 39, 43, 49, 57, 74, 85, 88, 99, 105, 111, 121, 149, 150, 158, 161 (нѹѹзи), 163, 164, 169, 178, 180, 183, 197, 208, 214, 217;

М: 7, 13, 20, 23, 24, 26, 31, 40, 46, 48, 53, 59, 67, 68, 70, 79, 82, 83, 84, 92, 98, 109, 115, 116, 118, 119, 121, 172, 176, 200, 207, 209, 224;

Х: 62, 64, 65, 87, 94, 95, 103, 120, 1 24, 148, 153, 167, 192.

нѹѹзи/нѹѹзи: С: 71;

М: –;

Х: –;

нѹѹзи/нѹѹзи: С: 37, 201, 212;

М: 30, 184;

Х: 10, 91, 104, 218.

ндзи/ндги: С: 199;

М: 14, 225;

Х: 130.

ндги/ндги: С: 18;

М: —;

Х: —.

ндџи/ндџи: С: 101;

М: —;

Х: —.

ндџи/ндџи//ндџи/ндџи: С: —;

М: 220;

Х: —.

ндџи/ндџи: С: 25, 34, 72, 203;

М: 33, 36, 63, 90, 155, 166, 170, 190;

Х: 134, 148, 139.

ндџи: С: 44, 122, 198, 208;

М: 32, 73, 122, 185, 196;

Х: 97, 123, 132, 187.

ндџи: С: 35, 41, 100, 127, 145, 156, 182, 206;

М: 42, 96, 108, 112, 114, 117, 142, 143, 171, 175, 186, 219, 222, 223;

Х: 58, 89, 93, 133, 141, 147, 195, 200, 202.

Као што примјери показују, најчешће су сви облици заступљени код свих представника једнога говора. Истина, чињеница је да су сви Срби штакавци, а да Муслимана и Хрвата има и штакаваца — у Херцеговини, и шћакаваца — у Босни.

Од именице *снаха* нема ниједне потврде за измијењени задњонепчани констриктив *х* испред обличког наставка *-и* у *с*. Дакле, нема ниједне потврде за *снаси*, иако управо тај облик Правопис препоручује за књижевни. Од ове именице, ако се биљежи основни облик, биљежено је *сна̀хи* и *сна̀хи*. Најчешће, истина, у говору Муслимана, али се нашло потврда и из говора Срба (пунктови 51, 169: *сна̀хи*; 39, 121, 161, 165, 183: *сна̀хи*) и Хрвата (16: *сна̀хи*; 168, 195: *сна̀хи*).

III

Доста неуједначену слику, када су у питању односи са измијењеним задњонепчаним сугласницима или њиховим чувањем пред обличким наставком *-и*

у Дсг и Лсг именица ж. р. на *-а*, налазимо и у новоштокавским говорима. Указујем на ове податке:

У Пиви и Дробњаку ова је промјена захватила и лична имена. Ту налазимо и: *Луци, Анци, Милци*, иако и: *Сџаки, Олги* (Ј. Вуковић: Говор Пиве и Дробњака, ЈФ XVII, 33).

У говору „Старе Херцеговине“ налазимо: *руџи* и *руџици*, *нџи*; *дасци* (*даски*) (Д. Вушовић: Дијалекат Источне Херцеговине, СДЗБ III, 46).

У пљеваљском говору налазимо: *нози*, *снаџи* (Г. Ружичић: Акцентски систем пљеваљског говора, СДЗБ III, 136–137).

У данашњој источној Херцеговини чести су и облици без измијењених задњонепчаних сугласника: *ћевџи*, *мџи*, *на руџи*, *на нџи*, *слџи*, *на ваџи*, а само је: *буџи*, *јуџи*, *муџи*, *илаџи*, иако ту имамо и: *џлаџи*, *ћевџи*, *у руџи*, *у шаџи*, *у раџи*, *у војсџи*, *на нџи*; једна потврда постоји и за *снаџи*. Уз то ту имамо и: *Јелџи*, *Анџи*, *Рајџи*, *Луџи* (А. Пецо: Говор источне Херцеговине, СДЗБ XIV, 100).

У западнбосанским ијекавским говорима налазимо потврда и за измијењене задњонепчане сугласнике: *војсџи*, *дасџи*, *у луџи*, *у Лиџи*, *на муџи*, *на џкуџи*, *у Оџи*, *на руџи*, *о сџи*, *џо ваџи*, *задрџи*, *у књџи*, *нџи/нџи*, *џруџи*, *снаџи*, *сџуџи*, али и: *владџи*, *војсџи*, *дјевџи*, *џкуџи*, *ријџи*, *слџи*, *сџи*, *задрџи*, *џруџи*, *књџи* — дакле, ту се јављају, напоредо, и једни и други облици (М. Дешић: Западнбосански ијекавски говори, СДЗБ XXI, 189–190).

У говору Баније и Кордуна остаци II палатализације уклоњени су „скоро доследно“. Ту је: *у руџи*, *на нџи*, *џо нџи*, *слџи*, *џо џлаџи*, *у Оџи*, *у луџи*, *у снаџи*, *у Лиџи*, *брџи*, *у коџи* (Д. Петровић: Говор Баније и Кордуна, Матица српска — Просвјета, Нови Сад — Загреб 1978, 93).

У околини Колашина налазимо стање какво је прихваћено и за наш књижевни језик: *у руџи*, *џо маџи*, *џо нџи*, *џо џлаџи*, *у снаџи*, *слџи*, *војсџи*, иако и: *слџи* „ријетко“, а чешће: *Војџи/Војџи*, *Сџоџи/Сџоџи*, *Анџи/Анџи* (М. Пижурица: Говор околине Колашина, ЦАНУ 1981, 125).

Такво стање налазимо и у говорима западне Србије:

У говору Љештанског имамо: *ћевџи*, *мџи*, *на муџи*, *руџи* (Дсг), *руџи* (Лсг), *ћерџи*, *нџи*, *у задрџи*, *маџи*; *Даринџи*, *Десанџи*, *Зорџи*, *Јелџи*, *Симџи*, али и: *слџи/слџи*, *џкуџи/џкуџи*, *мџи/мџи* (М. Тешић: Говор Љештанског, СДЗБ XXII, 217).

У говору села Обади — Подриње, по правилу се чувају измијењени задњонепчани сугласници: *у бџи*, *војсџи*, *дасџи*, *задрџи*, *Луџи*, *маџи*, *нџи*, иако и ту имамо и: *маџи*, *слџи* (М. Симић: Говор села Обади, СДЗБ XXIV, 73).

У мачванском говору измјена задњонепчаних сугласника у овим облицима „није доследна“. Ту налазимо: *ћевџи*, *грџи*, *муџи*, *руџи*, *брџи*, *задрџи*, *џуџи*, поред: *гџи*, *снаџи*, *сџи*, *дасџи*, *џкуџи*, *реџи* (Б. Николић: Мачвански говор, СДЗБ XVI, 261).

У централној Шумадији „не баш ретко“ чују се примјери са очуваним палатализованим плозивом *-к* и *-г*: *џаџи*, *бџи*, *задрџи*, *књџи*, *јаџи*, *муџи*,

нџи, рџи, на рџи, сџици. Аутор описа ових говора истиче да су овакви облици „ретки у космајским селима, знатно ређи него у колубарском крају“ (С. Ремегић: Говори централне Шумадије, СДЗБ XXXI, 247–248).

У говору Срема „резултати друге палатализације“ у наведеним облицима „уклоњени су“, па ту имамо: *дџевојки, задруги, џнуки, у књџи, у џој мџки, на сџици, у задруги, џд зџслузи, на моџки, у рџки, у снаџи, на џруги, на сџици, о јџбуки.* Николић истиче да је овакво стање „и у североисточном Банату“, подаци Б. Милетића, и „у славонској Посавини“, подаци Стјепана Ившића (Б. Николић: Сремски говор, СДЗБ XIV, 339–340).

Као што наведени примјери показују, тешко је данас наћи неки говор, макар се он налазио у централној новоштокавској зони, у коме су досљедно очувани облици са измијењеним задњонепчаним сугласницима по другој палатализацији у Дсг. и Лсг. именица ж. р. на *-ка, -га, -ха.* Истина, та недосљедност најчешће се објашњава аналошким процесима. Ја сам о овој проблему говорио и у својој докторској дисертацији (СДЗБ XIV, 1964) и у опису западнобосанских икавско-шћакавских говора (БХДЗБ I, 1975). У овом мом посљедњем раду о томе читамо: „У вези са овим проблемом могло би се поставити и једно начелно питање: да ли су се и ове гласовне промјене вршиле, онда када су се вршиле, баш без изузетка“. Ту се указује на раније сумње које су изнесене у вези са младограматичарским „законом о безизузетачној“ промјени одређених гласова (стр. 247). Ни сада ја не могу прихватити учење да су ове промјене биле безизузетачне. Није искључено да су напоредо живјели и једни и други облици доста дуго и да се у једним говорима уопштило једно, а у другим друго стање. А ако дјелује аналогија у једном случају, она може да дјелује и у другом случају. Тешко је, исто тако, једне облике везивати за источније, а друге за западније наше говоре, а то због тога што се и једни и други облици јављају и у источнијим и западнијим говорима. Али би се и овдје могло прихватити мишљење проф. Белића да се облици са неизмијењеним задњонепчаним сугласницима намећу и књижевном језику и да неће бити никакво огрешење о језичку норму ако ускоро и у дјелима наших писаца, наиђемо и на облике ових именица са очуваним задњонепчаним сугласницима у дативу и локативу јединине именица ж. р. на *-ка, -га, -ха.* Слика коју нам пружају савремени говори књижевне основице, дају им право да тако поступе.

IV

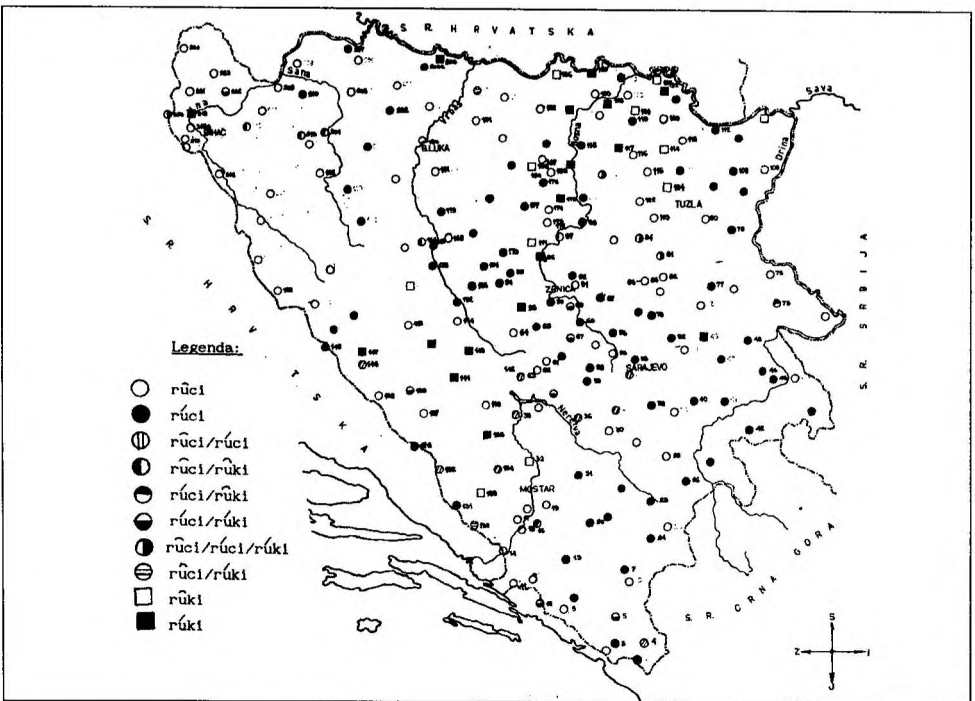
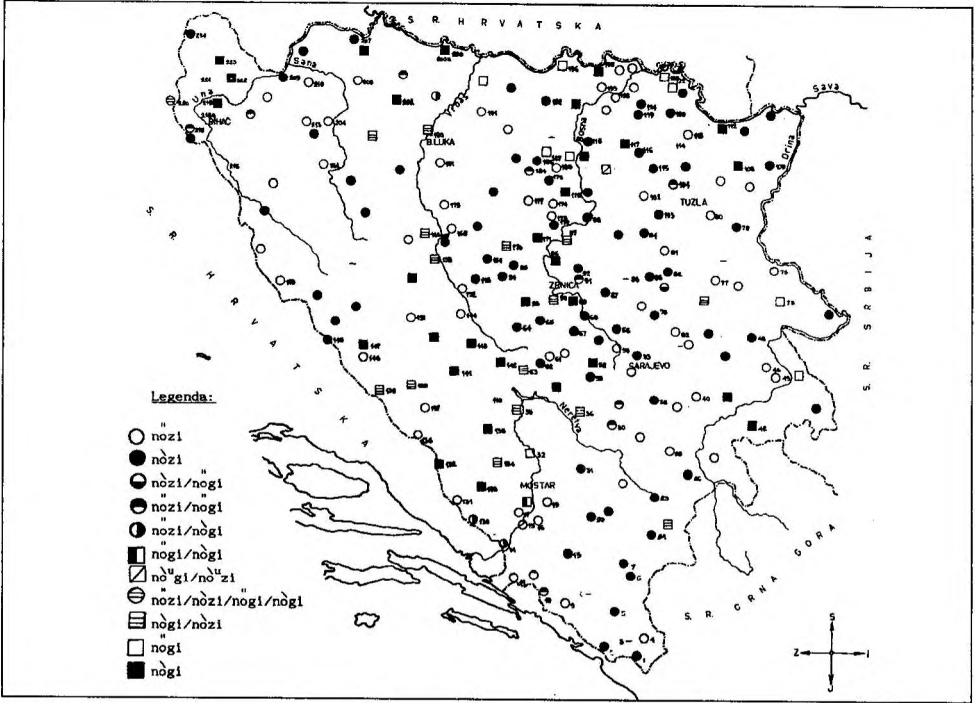
Посебно питање у овом морфонолошком проблему заузима акценат облика датива јединине именица о чијој промјени је овдје ријеч. Даничић у својим Српским акцентима (Београд, СКА 1925) каже да се акценат датива јединине ових именица разликује од акцента номинатива јединине, па имамо: *рџи* (стр. 4). Именица *нога* налази се у склопу акценатског типа *вода*, али се наводи облик за датив јединине. Управо, Даничић каже да се у дат. јединине акценат мијења само код именица: *вода-вџди, дјеца-дјеци, зџмља-зџмљи.* За те ријечи Да-

ничић каже да може „поуздано рећи“ да имају такав акценат у дат. једнине. За остале није био сигуран, или, како сам каже, да их је „тешко чути у овоме падежу“ (!) (стр. 6).

Наш материјал, као што смо видјели, нуди подоста потврда и за измијењени акценат у дативу једнине, обеју ових именица, и не чини ми се да је Даничић имао поуздана обавјештења када је рекао да се остале именице овога типа, или, пак, оне које он наводи за овај акценатски тип, тешко могу чути у дативу једнине. Такав облик се може чути и од именица: *лòза-лòзи, мèтила-мèтили, сòха-сòхи*.

Друго је питање: колико је тај акценат у дативу једнине још увијек обичан у говорима који чине основицу нашега акценатског система. Ако би се полазило од грађе која је овдје понуђена, могло би се рећи да је акценат основног слога у томе падежу још увијек доста распрострањен. То вриједи како за именицу *рука*, тако и за именицу *нога*, па и за именицу *снаха*, уколико се такав облик ове именице јавља у испитиваним мјестима босанско-херцеговачког говорног подручја. Из тога, даље, слиједио би закључак да се облици *ру̀ци, нòзи, сна̀хи* могу, још увијек, сматрати стандардним. Наравно, и они други облици, тј. облици са неизмијењеним акцентом номинатива једнине: *ру̀ци, нòзи, сна̀хи*, за које има подоста потврда у нашем материјалу, имају право грађанства у нашем језичком стандарду. То им је право већ признао и Правопис из 1960. (уп. *нòга*, дат. *нòзи* и *нòзи*; *ру̀ка*, дат. *ру̀ци* и *ру̀ци*, а од *сна̀ха* имамо: *сна̀си* и (ређе) *сна̀хи*). У вези са овом правописном одредбом, бар када је у питању посљедња наведена именица, *снаха*, не мислим да је овај наш ортографски норматив овдје дао реалну слику стања које налазимо и у стандардном језику и у говорима које узимамо за његову основицу. Облик датива једнине од ове именице је много чешћи, ако не и једини — наравно, ако се јавља такав облик ове именице, са фонемом *x*, без измијењеног задњонепчаног констриктива *x*. Дакле, *снахи*. Са босанско-херцеговачког говорног подручја нема ниједне потврде за облик *снаси*. А ако се тај облик не чује у тим говорима, у којима, иначе, имамо најфреквентнију употребу фонеме *x*, гдје се, онда тај облик може чути у народним говорима?

Цијело ово разматрање проблематике везане за дат. једнине именица *рука*, *нога* упућује нас на следећи закључак: у дативу једнине те именице данас нуде двојак облике: оне са извршеном промјеном задњонепчаних сугласника испред обличког наставка *-и* (*ру̀ци, нòзи*) и са очуваним тим сугласницима (*ру̀ки, но̀ги*). Од именице *снаха* потврђен је само облик са неизмијењеним констриктивом *-x* (*сна̀хи*). С обзиром на ширину распрострањености и ових посљедњих облика, они ће нам се све више наметати као књижевно исправни. Граматичари неће моћи још дуго да бране исправност облика са измијењеним задњонепчаним оклузивом у наведеним ријечима у дативу једнине. Од именице *снаха* то је већ језичка стварност. Уз ово двојство иде и двојство акцената. Уз старији акценат, који води поријекло из праслов. епохе — одсуство тзв. Де Со-сир — Фортунатовљева правила — све се чешће јавља аналошки акценат према осталим падежима. Дакле, уз *ру̀ци* и *ру̀ци*, уз *нòзи* и *нòзи*.

V

Ако је у питању сугл. скупина, стање је овакво: *вдћки* (питање бр. 1180), у свим пунктовима секв. *-ћк-*, остаје неизмијењена, дакле: *вдћки*, осим у п. 22, 120 гдје је *вдћци* и 211 гдје је *вдћки/вдћци*.

дасци (питање бр. 628)

на *дасци* (43, 57, 60, 74, 87, 88, 103, 110, 116, 118–120, 129, 137, 146, 151, 156, 160, 161, 164, 168, 174, 178, 193, 202, 215);

на *даски/дасци* (16, 61, 91, 134, 138, 148, 167, 1689, 213, 219, 221);

на *дацки* (7, 24, 26, 27, 28, 30, 38–41, 47–49, 54, 69, 70, 81, 84, 85);

на *даски/дацки* (45, 71).

У осталим мјестима имамо очувану скупину *-ск-* *даски*.

Интересантни су облици са секв. *-цк-* *дацки*. Они се могу двојачко тумачити: а) у питању је међугласовна асимилација *-ск-* = *-цк-*, као у *градски-гра-ски-грацки*, *Гројска-Гроцка*, *Имојски-Имоцки*; б) у питању је укрштање старијег и новијег облика: *дасци* и *даски*. Чини ми се да је овдје у питању она прва промјена.

Сличну ситуацију имамо и у скупини *-шк-*:

крушки (питање бр. 1162):

крљшци (1, 6, 13, 24, 25, 27, 30, 31, 35, 43, 50, 69, 70, 74, 120, 138, 169, 178, 180, 181, 203);

крљшци/крљшки (16, 23, 29, 48, 71, 97, 129, 163, 164, 226).

У осталим мјестима имамо *крљшки*;

уп. и: *гуски* (питање бр. 1035)

гљски — у свим мјестима у којима је забиљежен тај облик;

идљки (питање бр. 1031)

идљки — забиљежен је само тај облик;

ћурки (питање бр. 1027)

ћурци (7, 26);

у осталим мјестима имамо *ћурки* или *шљки*.

Двојачки облици, и они са очуваним резултатом палатализације, и они са очуваним задњонепчаним сугласником испред вокала *-и-*:

бубрези (питање бр. 163)

бубрези — у свим испитиваним мјестима, осим п. 123 гдје је *бубрљзи*; пунктова 130, 134, 137–139, 159, 168 — гдје је *бубризи* и п. 10, 13, 81 — гдје је *бубрези/бубреги*, п. 59, 64, 94, 95, 99, 153, 154, 170, 174, 177, 178, 179, 183, 186, 187, 196 — гдје је *бубреци*; п. 114, 133, 135, 141 — гдје је *бубреги* и пункту 146 гдје је *бубризи/бубрези*;

доручци (питање бр. 762)

дòручци (3, 6, 7, 11–32, 34, 35, 39, 41, 43–45, 47–49, 60–62, 64, 69, 71, 72, 76, 77, 80, 81, 83–85, 87, 88, 91, 97, 99, 100, 102–110, 112, 113, 115, 119–121, 123–130, 133, 137, 139, 140, 145–147, 149, 151, 157, 159, 161–163, 165, 168, 169, 174, 176–178, 180, 182–187, 189, 192–196, 198, 202, 204, 206, 209, 210, 211, 213–216, 218, 219, 223–226);

дòруђци (40, 46, 52–54, 56, 59, 65, 68, 70, 73, 82, 90, 92–95, 122, 143, 144, 152–155, 170, 172, 175, 179, 190, 200а, 207);

уз:

дòручки (1, 2, 10, 50, 57, 79, 101, 132, 135, 138, 141, 150, 156, 158, 198);

дòруђки (38, 55, 75, 96, 171, 191);

и:

дòручци/дòручки (200);

ораси (питање бр. 1168)

òраси (2–8, 10–32, 34–45, 47–50, 52, 55–59, 61, 62, 64, 65, 67–77, 79–84, 87–104, 106–114, 116–132, 134, 135, 137–141, 143, 145–156, 158–221);

òрахи (33, 63, 142);

òраси/òрахи (46, 53);

òраји/òраси (54, 60);

òрасци (85, 115);

òрашци (105, 136);

òреси (144);

уп. и *орли/ораји* (133). Уз неки од наведених облика може се јавити и дублетни лик: *ораси*, *ораји* и сл. За нас је овдје битна констатација да је облик Нпл *ораси*, са очуваним резултатом палатализације, још увијек најфреквентнији облик. Свакако, на овакво стање, тј. на очување резултата палатализације у Нпл, утичу и други множински облици који, такође, чувају старо стање: *бубрезима*, *доруцима*, *орасима* и сл.

На крају цјелокупног овог разматрања судбине старијих скупина задњонепчани сугласник и самогласник -и као морфолошко обиљежје облика Дсг или Лсг именица ж. р. и Нпл, и осталих облика, множине именица м. рода, јасно се могу извући следећи закључци:

1. У облицима једнине још увијек се наилази на очуване резултате старе палатализације, што може зависити како од положаја задњонепчаног сугласника у ријечи: сâм или у скупини са неким другим сугласником.

2. У облицима множине им. м. р. још увијек преовлађују облици са очуваним резултатима палатализације, мада се и ту пробија основни сугласник из облика Нсг.

3. Када се наши примјери пренесу на карту, долази се до закључка да икавски говори предњаче са уопштавањем неизмијењеног задњонепчаног сугласника

— ијекавски, посебно ије-шта говори ту још показују своју блискост сх језичком стандарду, мада се и ту пробија основни сугласник из облика једине.

4. На све ове промјене, свакако, знатног утицаја имају не само ослабљено осјећање за палатализационе процесе него и аналошка уопштавања.

ДЕСОНОРИЗАЦИЈА

Када је у питању обезвучавање звучних сугласника на крају ријечи, босанско-херцеговачко говорно подручје може се подијелити у три говорне зоне. У првој, звучни сугласници не губе своју звучну компоненту ни у финалној позицији ријечи; у другој, знатно мањој, долази до потпуног обезвучавања звучних сугласника у тој позицији; у трећој, која је доста велика, имамо дјелимично губљење звучности. Овдје се дају потврде само за потпуно и дјелимично обезвучавања:

а) *ж > ш*

лаж (питање бр. 473)

лаш (96, 135, 137, 138, 159, 160, 211, 212);

лажш (1, 2, 6, 8, 10, 12, 15, 18, 34, 39, 55, 72, 85, 97, 115, 131, 133, 139, 148, 150, 156, 157, 171, 173, 184, 185, 187, 198, 215);

нож (питање бр. 641):

нош (9, 135, 137, 138, 159, 160 — нуш, 211, 212, 215);

ножш (1, 2, 4, 6, 10, 11, 15, 17–19, 32, 34, 39, 55, 72, 85, 97, 115, 117, 130, 131, 133, 139, 148, 149, 150, 156, 157, 161, 173, 184, 185, 187, 194, 197, 198);

б) *з > с*

хороз (питање бр. 1018)

хѠрѠс (96, 114, 117, 171);

ѠрѠс (156, 208, 211);

хѠрѠзс (97, 184, 185);

ѠрѠзс (71, 72, 187, 215);

поред *хороз/ороз* јавља се и *иѡјеваѡ/ѡјеваѡ, ѡиваѡ*;

в) *б > ѡ*

зуб (питање бр. 78)

зѡѡ (9, 96, 137, 138, 159, 163, 208, 211, 212, 215);

зѡбѡ (1, 2, 4, 6, 10, 12, 15, 18, 19, 32, 34, 39, 55, 71, 72, 76, 83, 85, 97, 107, 109, 110, 130, 131, 139, 149, 150, 156, 157, 171, 173, 184, 185, 187, 194, 226);

гѠлѡб (питање бр. 1039)

гѠлѡѡ (135, 137, 138, 160, 208, 211);

гѠлѡбѡ (1, 2, 4, 6, 8, 10–12, 14, 15, 17–19, 32, 39, 71, 72, 85, 96, 97, 131, 139, 146, 149, 156, 157, 159, 171, 181, 184, 185, 187, 198, 215, 217);

г) $\delta > \bar{u}$

глад (питање бр. 766)

глат̄и (135, 137, 138, 160, 163, 208, 211, 212, 215, 217);

глад̄и (1, 2, 6, 8, 10, 12, 15, 17–19, 32, 39, 71, 72, 76, 85, 96, 97, 148–150, 156, 157, 171, 173, 184, 185, 194, 198, 207);

мѣдвјед (питање бр. 1062)

мѣђей̄и (12, 19, 159, 160, 163, 211, 212, 215);

мѣдвјӣи (137, 138);

мѣђед̄и (1, 2, 3, 6, 8, 10, 11, 15, 17, 18, 26, 32, 39, 71, 72, 85, 97, 122, 149, 150, 156, 157, 161, 180, 185, 187, 198, 217);

мдвид̄и (131, 139, 146);

д) $z > k$

ѣраг (питање бр. 562)

ѣра̄к (9, 96, 137, 138, 159, 160, 208, 211, 212, 215);

ѣра̄гк (2, 4, 6, 10, 11, 12, 15, 19, 32, 39, 43, 55, 71, 72, 85, 97, 126, 130, 131, 133, 139, 148–150, 156, 157, 161, 163, 171, 173, 180, 185, 187, 197, 198, 217);

бубрег (питање бр. 162)

бубрек (13, 15, 17, 32, 58, 64, 81, 84, 94–97, 116, 137, 138, 154, 160, 167, 169–171, 173, 175, 178, 179, 183, 184, 187, 196, 211, 212, 215);

бубрегк (1, 2, 6, 10, 12, 18, 19, 34, 39, 55, 71, 72, 85, 95, 99, 101, 107, 110, 115, 125, 130, 131, 139, 145, 146, 148, 150, 156, 157, 161, 163, 173, 180, 185, 186, 193, 198, 199, 208, 217, 220, 223, 226);

наравно, овдје су укључени и икавски ликови ове именице (*бубрик*, *бубригк*), управо облик *бубрик* имамо у п. 137, 138, а *бубригк* у п. 130, 139.

ђ) $v > \phi$

крв (питање бр. 33)

кр̄ф (159);

у осталим мјестима сонант *v* чува своју сонорност;

шав (питање бр. 509)

ш̄авф (19);

у осталим мјестима не долази до обезвучавања сонанта *v*;

црв (питање бр. 1089)

нема ниједне потврде за десоноризацију сонанта *v*, било да је у питању дјелимична или потпуна десоноризација;

крух–крув (питање бр. 722)

кр̄ф (160),

кр̄х/кр̄ф (203);

кр̄вф (130, 148–150, 157, 161);

очух-очув (питање бр. 360)

ѡчѡвѣ (148).

МЕТАТЕЗА

Међу примјерима који знају за измјену мјеста појединих гласова у склопу једне ријечи налазимо оне који имају религиозно-национално обиљежје и оне који имају општи карактер. Међу првима налазе се примјери као *бајрам*, *бајрак*, и изведене. У говору Муслимана ове туђице чувају изворне скупине *-јр-*, у говору других, Срба и Хрвата, најчешће ту имамо извршену метатезу *-рј-* и те именице код њих гласе: *барјам* и *барјак*, и, наравно, све изведенице. Пошто је то тако, нема потребе да се овдје на такве примјере и посебно указује.

Она друга група примјера са метатезом није подједнако заступљена на цијелом подручју. Тако имамо:

а) *лакаѡ* (питање бр. 231)

лаѡѡак (38, 99, 100, 169, 177, 183, 187, 189, 197);

лаѡкаѡ/лаѡѡак (61, 101, 142, 198);

б) *нокаѡ* (питање бр. 243)

нѡѡѡак (38, 99, 100, 142, 169, 177, 183, 187, 189, 197);

нѡѡкаѡ/нѡѡѡак (61, 101, 198);

в) *наѡѡе* (питање бр. 710)

наѡѡѡе (11, 31, 35);

наѡѡѡи (1–7, 9, 10, 12, 13, 16, 18, 22, 23, 25, 27, 29, 31, 39);

наѡѡѡе/наѡѡѡи (8);

г) *гаѡѡран* (питање бр. 1000)

гаѡѡѡран (123);

гаѡѡѡѡ/гаѡѡѡран (220);

д) *кѡѡрјѡк* (питање бр. 1057)

кѡѡрјѡѡк (70, 80–82, 108, 112, 118, 174, 185, 186, 193, 196, 226).

У осталим мјестима, то вриједи за све овдје наведене примјере, имамо неизмијењен гласовни састав наведених именица. Наравно, уколико се за неку од њих не јавља друга лексема, рецимо *вангла* м. наѡѡе, *вук* м. курјак и сл.

АСИМИЛАЦИЈА

У живом говору, без обзира на то да ли је у питању народни говор или, пак, говор образованих чланова једне језичке заједнице, стално се врше међугласовне промјене: асимилационог или дисимилационог карактера. То јест, другачије речено, ако се унутар једне ријечи нађу, због творбених или неких других узрочника, два сугласника неједнаке артикулације — било да је у пита-

њу мјесто или начин творбе, или, пак, неједнаке звучности, говорни процес настоји да те разлике отклони и да се појави сугл. скупина сличних артикулационих обиљежја. Наш језички стандард прихвата резултате неких таквих промјена: прихвата резултате асимилације по звучности у највећој могућој мјери. Отуда у нашем стандардном језику: *врабац-врайца, редак-рејка, црнокожац-црнокошца*, иако и ту остаје: *предсједник, Едхем, Субхија* и сл. У народним говорима ни ту се не прихватају изузеци, или је најчешће тако. То вриједи и за многе друге случајеве гдје се у скупини јављају сугласници различитих творбених обиљежја. Па тако у говорима босанскохерцеговачке зоне имамо једначења у скупинама: *сљ > шљ, сћ > шћ, сш > шш, см > шм, зљ > жљ* и сл. Истина, ове измјене нису подједнако обичне у свим бе-ха говорима. Прво, примјери типа *слјеме-сљеме-шљеме* својствени су само јекавским говорима, то вриједи и за скупине *сшје-сће-шће*; неке, опет, промјене имају доста сужен ареал, а неке могу имати и општији карактер.

а) *сљ > шљ*

сљеме (питање бр. 556)

шљеме (1-14, 16-38, 40, 42-49, 52, 54-65, 67-71, 73-77, 79-85, 87-90, 99, 100, 102-112, 115-119, 123-129, 145, 149-150, 156-158, 160, 163-165, 169, 172-178, 180, 182-189, 193-195, 198, 202-204, 208, 210, 212, 214, 215, 217, 218, 222-224, 226);

с'љеме (56, 98, 101, 161, 201);

шјјеме/шљјеме (15); *ш'љјеме/ш'јјеме* (53);

шлјјеме (39, 50, 72), пошто је дошло до асимилације *с* према *љ*, оvdје је, вјероватно, *лј* графички знак за *љ*.

шљеме/сљеме (199);

а неизмијењену секв. *сљ* имамо у пунктовима 13, 41, 64, 91, 93, 97, 113, 114, 120, 121, 147, 167 уз *слиме*, 196, 199 уз *шљеме*, 206;

слијейо око / сљейочница (п. бр. 26)

шљейочница (44, 57, 60, 71, 178);

шљейочица (47);

шљейочнице (62);

с'љейочница (25).

Бројне су потврде за неизмијењену скупину *сљ* — која се јавља у различитим морфолошким облицима: *сљейочница, сљейочнице, сљейочица, сљейочице, сљейоћица, сљейоочница* и сл.

Истина, облици са графемама *-лј-* и оvdје се могу двојачко објашњавати: у питању је графички знак (латиницом је написано *lj* умјесто *l'*); у питању је незавршен процес јотовања сонанта *л* и *ј*, што је мало вјероватно. Ипак, очувана секв. *сљ* јавља се на доста широком простору бе-ха јекавских говора.

б) *зљ > жљ*

изљубе (питање бр. 443)

иџљубѣ (3–9, 15, 18, 19, 21–23, 25–28, 31, 34, 35, 37–41, 43, 44, 46–50, 52–54, 57–62, 68, 71 и *ишљубе*, 74, 75, 77, 79–82, 84, 87, 88, 94, 96, 98, 100, 105–108, 111–115, 118–120, 125, 126, 129, 133, 134, 136, 138–140, 145, 149–151, 154, 157, 158, 160–163, 169, 171 *иџљубѣ*, 176, 180–183, 187, 190, 194, 197, 200, 205–207, 209, 211, 214, 216, 218–219, 226);

изљубѣ/иџљубѣ (29, 30, 33, 36, 117, 220);

из'љубе (20, 24, 89, 104, 156, 225);

излјубѣ/иџљубѣ (29, 30, 33, 36, 117);

ишљубѣ (72, 85);

изљубѣ/из'љубѣ (101);

у осталим мјестима биљежено је или *изљубе* или, пак, *излјубе*;

в) *сѣље* > *иће*

лииће (питање бр. 1123)

лииће (1–49, 52–54, 56–58, 63–65, 68–70, 72–75, 77, 79, 80, 84, 85, 88, 90, 91, 93–96, 98–103, 105–133, 135–183, 185, 186, 188–226);

лис'ће (81, 83, 89, 104, 184);

лис'е (97, 187);

лис'е/лис'ће (92);

лис'ћел/лис'тије (67); *лис'тијел/лии'ће* (53), *лис'ћел/лии'ће* (71);

очувану секв. *-сѣј-* имамо у пунктовима 55, 59–62, 87;

лихће (82).

Примјери као *лис'ће* могли би упућивати на закључак да је у питању непреврели процес асимилације. На овакав закључак упућивали би и примјери типа *лис'тијел/лис'ће* или, пак, *лис'тијел/лии'ће*. Овај закључак могао би се ослањати и на чињеницу да су сви ови примјери потврђени у босанским говорима: Сарајево–Олово–Какањ, Теслић. Херцеговачко подручје не зна за ову појаву. Ја сам за икавскошћанавање говоре Западне Босне констатовао да не зна за нејотоване скупине овога типа. Ту је редовно: *браћа*, *лииће*, *грожђе* и сл. (в. БХДЗБ I, 158).

г) *стѣ* > *сѣје*

исѣјераѣи (питање бр. 289)

ишѣераѣи(и) (2, 5, 6, 9–30, 34–41, 43, 44, 46–49, 54, 55, 57, 58, 62 оћерат, 64, 69–77, 79, 80, 90, 100, 102, 103, 105–109, 112, 115–120, 122, 133, 147, 149, 150, 153, 158, 160, 161, 163, 164, 165 ишѣерамо, 174–178, 180–182, 185, 186, 191, 193, 196–198, 200–202, 204–206, 208–212, 214, 215, 217, 221, 223, 224, 226);

исѣјераѣи(и)/ишѣераѣи(и) (33, 42, 45, 52, 60, 63, 101, 113, 123, 157, 162, 189, 199, 203);

исѣираѣи(и)/ишѣераѣи(и) (134 истрат..., 166, 167, 220, 222);

ис'ћераѣи(и) (1, 3, 4, 7, 8, 31, 81, 83, 184);

ixћераџи/ис'ћераџи (82);

јекавско јотовање, јасно, налазимо у јекавској говорној зони, а што се јављају дублетни ликови: *исџираџи-ишћераџи*, односно *исџираџи-ишћераџи*, објашњава се укрштањем двају различитих говора. То није необична појава на овоме говорном простору. Посебно је питање како објашњавати однос *ис'ћераџи* и *ишћераџи*. Чини ми се да је најприродније ту гледати фонетски процес: јекавским јотовањем секв. *-сџје-* дала је *с'ће*. То је први степен јотовања. Затим може да услиједи асимилациони процес, *с'ће* → *шће*. У једним говорима тај је процес завршен, у другима није. Истина, овдје се увијек мора имати на уму и субјективни чинилац. Није искључено да понекад изнејвери и орган слуха испитивача. Али, чињеница је, у јекавским говорима Босне и Херцеговине могу се срести различити фонетски ликови и у примјерима типа *лисџје-лишће*, о чему се овдје, такође, говори, и у примјерима типа *исџераџи-ишћераџи*. Теоретски гледано процес се могао овако остваривати: *istěratī-исџераџи-ис'ћераџи-ишћераџи*.

д) см > шм

смрека (питање бр. 1141)

шмрџка (4, 20, 21, 28–30, 36–40, 53, 54, 65, 105, 107, 110, 111, 207, 216, 218, 220, 222–224);

смрџка/шмрџка (49);

у осталим мјестима поред *смрека*, *смрика*, *смреква* биљежено је и *смрча*, *смрчика*. Акцентат може бити " и '.

џадосмо (питање бр. 315)

џадошмо (12, 15–17, 19, 32, 54, 64, 90, 95, 103, 104, 120, 121, 124, 128, 130, 134–139, 141–144, 148, 150–153, 157, 159, 160, 163, 169, 173, 177, 178, 182, 183, 186, 189, 190, 194, 195, 198–200, 205, 210–213, 216, 218, 219, 222);

џадошмо/џадошмо (33, 63);

џанушмо (92); *џадешмо* (94), *џадошмо* (111, 123, 158, 181, 217), *џашмо* (208);

у осталим мјестима секв. *-см-* је очувана;

џочесмо (питање бр. 858)

џочешмо (15–17, 19, 54, 55, 57, 94, 95, 98, 99, 104, 109, 119, 120, 121, 123, 126, 128, 130, 132–135, 139, 141–145, 148–151, 153, 154, 158, 159, 161, 163, 169, 173, 176, 178, 179, 181, 182, 187, 192, 195, 198, 200, 202, 205–209, 211–213, 215, 216, 222);

џочесмо/џочешмо (33, 63);

у осталим мјестима очувана је скупина *-см-*.

ђ) *-сџе* > *шџе*

узсџе (питање бр. 109)

у̀зѣшӣтѣ/узѣшӣтѣ (10, 13, 16, 19, 24, 31–33, 35, 54, 57–59, 63, 65, 85, 90, 91, 94–96, 100, 103, 104, 106, 110, 111, 113, 120, 121, 123, 124, 127, 130, 134–139, 141–143, 145, 148–150, 157, 159–161, 165, 169, 170, 173, 177, 178, 180–186, (узеоште 187) 195, 196, 200, 201, 202, 204–206, 210–215, 217);

у осталим мјестима имамо очувану скупину *-сѣ-*, ако је забиљежен тај гл. облик. Има, наиме, примјера и *ја̀мишӣтѣ* (136) и *ја̀мисѣтѣ* (130, 133);

е) *чн* > *шн*

ѣшенично (питање бр. 807)

шѣнишӣнѣ бра̄шино (1–4, 6, 7, 9, 12, 14, 15, 17–26, 31–40, 50, 53, 54, 56–62, 64, 65, 67, 68, 70–72, 75–77, 79, 80, 84, 87, 88, 92–98, 105, 106, 108, 112–119, 122, 124, 130, 131, 133–135, 139–144, 153–156, 167–171, 174, 175, 178, 179, 184, 186, 190, 194, 200а, 205, 209, 219, 220, 222–224, 226);

ѣшѣнӣћнѣ/ѣшѣнӣчнѣ/шѣнишӣнѣ (45);

у осталим мјестима имамо *шенично*, *шеничено*, *шеничино*, *шеничано*...

ж) *жб* > *џб*

жбун (питање бр. 1155)

џбӯн (50, 111);

жбӯн/џбӯн/џр̄м (71, 164);

џбӯн/жбӯн (123);

у осталим мјестима биљежено је, најчешће, *џрм* или *жбун* (*џбӯн* у п.109).

з) *зм* > *зн*

узмиш (питање бр. 197):

Нема потврда за *узмиш*;

узми (питање бр. 201):

Нема потврда за *узми*;

и) *вџ* > *фџ*

овџа (питање бр. 859):

Нема потврда за *овџа*;

ловџа (питање бр. 1061):

Нема потврда за облик *ловџа*.

ДИСИМИЛАЦИЈА И УПРОШЋАВАЊЕ СУГЛАСНИЧКИХ СКУПИНА

Дисимилациони процеси, исто тако, често прате живи народни говор. Разлози су познати: жеља да се отклоне слични артикулациони покрети говорних органа. У нашим говорима има различитих појава дисимилационог карактера. Овдје ћемо указати на неке типичније; али и оне за које нема потврда:

чк > *шк*

мачка (питање бр. 972)

мачка — у свим мјестима имамо или *мачка* или *маћка* (в. поглавље о африкатама). Нема, дакле, ниједног примјера у коме би се огледала дисимилациона промјена скупине *-чк* у *шк*;

шћ > хћ

лишће (питање бр. 1133)

лихће (82);

гушћер (питање бр. 1085);

гүхћер уз *гүшћер* (83);

йашче (питање бр. 967);

йахће (82), в. код секундарни сугласници;

чн > шн

сестјрична (питање бр. 435)

сестјришна (7, 24, 31, 38, 40, 48, 53, 57–60, 62, 64, 67, 68, 70, 79–81, 83, 84, 89, 90, 92–93, 96–98, 102, 103, 108, 114, 116, 118, 119, 122, 140, 143, 144, 152–153, 155, 171, 174, 175, 180, 184, 186, 196, 199, 200а, 205, 209, 216, 219, 221, 223–226);

сестјришња (гдје дисимилацију прати и асимилација *шн = шњ*: 94, 123, 154, 162, 166, 167, 179, 181);

кћ > хћ

рокће (питање бр. 979)

рѡкћѣ (нема *рокће*, али има *хрѡкћѣ*, са секундарним *х* 3, 4, 7, 13, 14, 23, 24, 26, 30, 31, 38, 39, 45, 46, 53, 59, 68, 79, 81, 82, 96, 98, 108, 109, 114, 118, 119, 120, 131, 143, 144, 152, 170, 175, 186, 190, 204, 209, 221, 222, 224, (хрѡктј);

појава секундарног *х* (*хрокће*, *хрокћи*) углавном је биљежена у муслиманским пунктовима:

шљ > сљ

шљива (питање бр. 1157)

сљива (нема потврда); али уп.: *шјјива* (15, 53, 143);

слјива (8, 9, 62, 134, 135, 141, 142);

у неколико пунктова биљежено је: *шлјива* (39, 42, 50, 72, 82), што се може тумачити замјеном графема *-лј* за фонему *љ*;

шњ > шљ

чешњак (питање бр. 1211);

чѣшњак (173);

йич > ч

йике (питање бр. 1269)

чѣ (1, 6, 8, 9, 22, 25);

йч–вч–фч

кдйча (питање бр. 1278)

кдвча (44, 122, 226);

кдвџа/кдйча (82);

ту и: *кдвчара* (110, *кдвчалица* (113, 121, 129, 140); *скдвчаница* (120), *сковчаница* (195);

йк > вк > фк–хк–к

клўико (питање бр. 1279)

клўико (17, 20–22, 26–29, 35, 36, 40, 41, 44–50, 54, 65–62?, 69, 70, 74, 79, 81–83, 88, 89, 91, 92, 98–100, 102, 104, 105, 113, 115, 117, 118, 124, 140–142, 145, 153, 155, 169, 170, 176, 181, 226);

клўико/клўико (33, 37, 134, 164);

клўиче (161), *клўиче* (52);

клўико/клўиче (68);

клўико/клўико (63, 71);

клўико/клўиче (116);

клўико (118), *клўико* (193);

клўико (12, 18, 19, 23, 25, 31, 38, 39, 64, 72, 93, 136, 172, 179, 190);

клўико/клўико (221);

клўико (24, 30, 34, 80, 97, 114, 166, 174, 184, 185);

клўико (2, 5, 8–10, 13, 58, 65, 101, 103, 120, 121, 125–128, 135, 154, 163, 167, 168, 173, 177, 178, 180, 182, 183, 187, 189, 194–198, 201, 206, 208, 210, 212);

клўико/клўико (92);

йй > йй

ййича (питање бр. 1006)

ййича (1–26, 28–39, 43, 44, 53–65, 67–69, 71, 72, 74–76, 79, 80, 84, 85, 87–226);

у неким мјестима имамо *ййича* (27, 40, 41, 46, 48, 50, 52, 70, 73, 77, 81–83);

ййича/ййича/ййича (42), *ййича/ййича* (45), *ййича/ййича* (47, 49, 226), а *ййича* и *ййича* имамо у п. 225;

сейшџембар (питање бр. 1409)

сџшџембар (9, 25, 95, 95, 96, 108, 136, 139, 155, 157, 217);

сџшџембар (38, 79, 82, 83, 116, 149, 169, 215);

сџшџембар/сџшџембар/сџшџембар (7, 22, 42, 203);

сџшџембар (107), *сџшџембар* (28), *сџшџембар* (171), *сеџембар* (83),

али уп. и појаву *кйй* мј. *ййй*, дисимилација по мјесту творбе:

сѣкѣмбар (47, 67, 74, 75, 80, 118, 145, 165, 172, 176, 180, 190, 197, 198, 208); *сѣкѣмбер* (50, 52, 57, 58, 70, 81, 84, 105, 177, 178, 185, 187, 216, 223), *сѣи-шѣмбар/сѣкѣмбар* (164), *сѣкѣмбар/сѣниѣнбар* (156), *сѣшѣмбар* (171);

ѣс > с

ѣсују (питање бр. 501)

сѣју (1–7, 9, 11, 12, 14–41, 43–50, 52–65, 67–75, 77, 79–85, 87–102, 104–119, 121–133, 135, 136, 140–145, 149, 150, 152–172, 174–187, 189–202, 204–208, 209–212, 214–216, 226);

ѣсѣју/сѣју (10, 13, 173, 203, 221, 225);

ћњ > шњ

воћњак (питање бр. 1181)

вдшњак (5 и *вдћњак*, 49 и *вдћњак*);

божшњи (питање бр. 1577)

бджшњи (212, 217), уп. и *бджшњи* (171, 209), *бджшњи* (гдје долази до асимилације, 30, 38, 43, 47, 105, 114, 165, 169, 183, 186) и *бджшњи/бджшњи* (71, 137, 138);

гв > в

гвожђе (питање бр. 590)

гдожђе (1–4, 6, 9, 10, 13, 14, 16–20, 32, 36, 37, 58, 63, 79, 85, 105, 111, 113, 115, 120, 121, 124, 125, 128, 130, 132–139, 141, 143, 163, 172, 177, 180, 183, 185, 187 *гдз'е*, 190, 193 *гдђе*, 195, 200, 201, 202 и *гв-*, 204, 210);

овдје имамо појаву *хђ < жђ*: *гвдхђе* (26, 81, 84, 114);

ѣш > ш

ѣшеница (питање бр. 804)

шѣница, или са редукованим *и* — *шѣнца* у свим пунктовима осим 103 гдје је *ѣшѣница* и *шѣница*, 119 — *ѣшѣница*, 161 *шѣнца/ѣшѣнца*, 167, исто 203 *ѣшѣница* и *шѣница*;

гњ > њ

јагње (питање бр. 867)

јђње (1–33, 35–46, 48–50, 52–65, 67–77, 79–85, 87–170, 172–188, 190–193, 195, 196, 198–202, 204–226);

јђгње/јђње (34, 47, 194, 203);

ѣч > ч

ѣчѣла (питање бр. 1095)

чѣла (1–11, 13–40, 41, 43, 44, 49, 50, 54, 55, 57, 60–64, 69, 71, 72, 74, 76, 79–81, 84, 85, 87–89, 91, 97–102, 104–109, 111–141, 145–151, 156–160, 162, 163, 165, 167–169, 173, 174, 176–180, 182–187, 189, 192–196, 198–200, 201–206, 208–224, 226);

ћѐла (46, 53, 56, 58, 59, 65, 67, 70, 73, 75, 90, 92, 94, 95, 96, 142–143, 152–155, 170–172, 175, 179 и ч'ела, 181, 190, 191, 200а, 207);

йчѐла/ч'ела (42, 164, 188, 225);

уп. и чвѐла (48), ћвѐла (40, 46, 52, 82), чвѐла/ч'ела (47, 83);

мњ > мљ

сумњамо (1593)

сумњамо (3, 9, 10, 13, 16, 19–23, 25–27, 29, 31, 32, 34–38, 40, 46, 47, 49, 52–54, 56, 58–61, 63–65, 67–71, 73–76, 79–82, 84, 85, 87–89, 91, 92, 94–97, 99–100, 102, 105, 108–112, 114, 124–128, 130, 132–134, 137–141, 145, 151–155, 157, 158, 160, 161, 165, 166, 168, 180, 181, 184, 185, 187, 189, 191, 193, 195, 197, 199, 200а, 201, 215–217, 221, 223, 226);

сумјāмо/сумљамо (1);

сумњамо/сумљамо (33, 48, 57, 101, 119, 120, 169);

и ту имамо графеме лј: сумлјāмо (39, 72, 93);

зв > в

звоно (питање бр. 1567)

нема потврда за звоно; али има за брђнса (151, 159, 177) гдје секв. нз > нс, уп. и бронса у п. бр. 154;

дв > д

грђдва (питање бр. 1358)

грђда (1–4, 6–30, 32–44, 46–50, 52–65, 67–77, 79–85, 87, 88, 90–122, 124–134, 136–156, 158–174, 176–226);

грђдва/грђда (45);

мн > мл

мнђго (питање бр. 1915)

млђго (1–4, 6, 7, 10, 12, 15, 17–22, 24–32, 35, 37–41, 43–50, 52–54, 56–65, 67–76, 79–85, 87–90, 92, 93, 96–100, 103–109, 111, 112, 114–119, 122–131, 134, 136, 139–144, 146, 148–151, 153, 161, 162, 165, 166, 168–174, 176–181, 183–187, 189, 191–199, 200а, 204, 205, 207, 209, 210, 213, 216, 219, 221–224, 226);

мнђго/млђго (5, 8, 23, 33, 34, 36, 101, 154, 164, 188, 202, 204, 212);

йк > к

йко > ко (питање бр. 1761)

кђ — у свим мјестима осим у пунктовима бр. 81, 84, 87, 104, 114 (й)кђ, 185, 186 — гдје је йкђ, као и у п. 98, 101, 128, 129, 197, 226 — гдје је йкђ/кђ;

нѐко (питање бр. 1766)

нѐко — у свим мјестима осим пунктова бр. 81, 83, 85, 186, 194 — гдје је не-йко, и пунктова бр. 87, 104, 118, 119, 185 — гдје је њейко, као и пунктова бр. 82, 98, 129, 155, 226 — гдје је нѐйко/нѐко и пунктова бр. 34, 64, 84, 87, 92, 96,

103, 112–114, 116, 117, 120, 123, 124, 128, 142, 161, 173–176, 179, 184, 187, 190, 191, 195, 196, 200а, 204, 205, 209, 216, 220, 222–225, гдје је неко;

нико (питање бр. 1767)

ни̋ко — у свим мјестима осим пунктова бр. 81, 83, 85, 87, 98, 104, 118, 119, 176, 185, 186 — гдје је *ни̋и̋ко*, и пунктова бр. 70, 84, 116, 128, 174, 226 — гдје је *ни̋ко/ни̋и̋ко*;

дн > *нн/н*

жедна (питање бр. 1662)

жѣнна (28, 38, 40, 46, 48, 52, 70, 75);

жѣна (74, 79, 81–84, 108 (*жѣдна*) 109, 226);

жѣнна/жѣдна (26, 53, 114);

жѣдна/жѣна (67, 108);

(исп. о овој појави у поглављу Геминате);

иодне (питање бр. 1425)

и̋оннѣ (28, 38, 48, 52, 67, 68, 70, 75, 77, 114);

и̋однѣ/и̋оннѣ (26, 39, 47, 53, 73, 108, 112);

и̋онѣ (74, 79–81 пона, 87, 109, 122, 172);

и̋онѣ/и̋она (82);

и̋она (226);

с̋и̋ > *и̋*

г̋д̋с̋и̋ (питање бр. 476)

г̋д̋с (3–10, 20–23, 25–30, 34, 35, 38, 39, 43, 50, 135, 141, 142);

г̋д̋с̋и̋/г̋д̋с (1);

и̋рс̋и̋ (питање бр. 236)

и̋рс (1–4, 16, 20–31, 34, 35, 38, 39, 43, 45, 47, 49, 50, 96, 107, 134, 135, 141, 142);

и̋рс(и̋) (5, 11, 12, 14, 15, 17, 19, 32, 37, 48, 54, 130–133, 136, 163, 225);

и̋рс̋и̋/и̋рс (36, 71, 199, 217);

довес̋и̋и (питање бр. 290)

д̋овес (1–10, 12);

и̋и̋ > *и̋*

и̋рег̋ри̋и̋ (питање бр. 235)

и̋р̋ег̋ри (1–14, 20–31, 35–39, 43, 47, 49, 50, 54, 72, 131, 134);

и̋р̋ег̋ри̋и̋/и̋р̋ег̋ри (199);

и̋р̋ег̋ри(и̋) (11, 12, 14, 15, 17, 18, 19, 32, 130, 132, 136);

и̋ри̋и̋и̋ (питање бр. 37)

īrīsh (1–7, 9, 10, 21–31, 36, 38, 39, 46, 49, 42, 141, 153 *īrīc'*, 173 *īrīc'*, 177 *īrīc'*, *īrīsh'* 181, 187 *īrīc'*, 192 *īrīsh'*); наравно, облици *īrīc'* настали су од пришћ, редукцијом африкате *ħ*;

īrīsh(ī) (12, 14, 15, 32, 27, 47, 130–132, 134, 163), *sīrīsh* (8), *īrīc(ī)* 225;

кв > в

квџка (питање бр. 1017)

кџка (1–4, 6–13, 15–18, 28, 32, 60, 79, 85, 101, 104, 111, 113, 114, 118–121, 125, 126, 128, 129, 131 *кџка*, *кџка* 132–138, 142 *кџка*, *кџка* 145, 159, 163, *кџка* 172, *кџка* 177, 182–187, 189 *кџка* 190, 191, *кџка* 192, 193, 195, 196, 199, 200, *кџка* 200а, *кџка* 201, 202, 204–206, 210, 223);

квџка/кџка (62, 71, 116, 124, 139, 198, 221), *квџка/кџка* (179).

АЛТЕРНАЦИЈЕ СУГЛАСНИКА И СУГЛ. ГРУПА

И у кругу бе-ха говора честе су међусобне замјене сугласника или сугл. скупова. Узроци тим промјенама су различити: упрошћавање сугл. скупова, аналошка уопштавања, а код туђица и путеви којима те ријечи стижу у народни лексички фонд. Од тих појава овдје ће се указати на оне општијег карактера:

ж-џ

жāндār (п. бр. 1561а)(1–3, 8, 11–15, 17, 18, 20, 22, 35, 36, 60–62, 85, 87, 90, 95–97, 110–112, 114, 121–134, 156, 157, 159, 161–165, 167–169, 178, 179, 181, 182, 188–191, 194–203, 205–208, 210–212, 214, 215, 217–220, 222–224);

џāндār (4–7, 9, 10, 16, 19, 23–28, 31, 32, 34, 39, 41–44, 47–50, 54, 64, 69, 74, 76, 77, 79, 81, 83, 84, 91, 99–109, 113, 115–120, 140, 160, 173, 174, 176, 177, 180, 183–187, 193, 209, 226);

жџндār (93, 137–139, 141, 143–147, 149–152, 154, 155, 213);

жāндār/џāндār (21, 33, 37, 63, 221);

жāндār/жџндār (136); *џџндār/жāндār* (135), *џāндār/жāндār/дџāндār* (71), *дџāндār* (29, 30, 50, уколико ту *дџ* није *џ*);

наравно, тамо гдје не постоји фонетска дистинкција између *џ* и *ħ*, и гдје посљедњи замјењује и први, имамо:

ħāндār (38, 40, 46, 53, 55, 56, 58, 59, 65, 68, 70, 73, 75, 82, 152, 158, 172, 175, 216);

ħџндār (57, 89, 92, 94, 98, 142, 148, 153, 158, 166);

ħāндār/ħџндār (67);

ж-з

жсуч (питање бр. 164)

зўч (79, 141, 165, 178, 217, 224);

жсўч/зўч (220);

у осталим мјестима *жсуч* или *жсўħ*, у п. 135 *жсўħ*;

с-ш

донесен (питање бр. 332)

донешен (1-31, 33-37, 39-43, 45-50, 52-63, 67-75, 77, 79, 81, 83-85, 87-95, 97, 102, 103, 105, 107, 108, 115, 116, 118-120, 123-130, 133-135, 137-140, 143-146, 148, 150, 152-156, 158-162, 164-170, 173, 174, 176-178, 180-189, 191-200, 201-204, 206, 208-218, 220, 221, 224-226);

у осталим мјестима или *донесен*, рјеђе, или *доний*, чешће;

свр-швр

сврака (питање бр. 999)

сврѝка (1, 2, 42, 44, 47, 52, 55, 61, 63, 70, 73-75, 77, 79-81, 83-85, 91, 97-103, 108, 109, 112, 113, 116, 118-120, 121-127, 168, 172-174, 176-178, 183-191, 193-196, 220, 226);

шврѝка (3, 4, 6-10, 12-44, 49, 50, 53, 54, 56, 60, 62, 64, 65, 67, 69, 71, 76, 87-90, 92-96, 104-107, 110, 111, 114, 115, 117, 121, 128-160, 162-167, 169, 171, 175, 179, 180, 182, 192, 198-213, 215-219, 221-225);

сврѝка/шврѝка (45);

уп. и: *чкрѝка* (5), *шврѝка* (72), *швѝка* (161, 197), *шрѝка* (214);

сѝ-ц

сѝабло (питање бр. 1125)

сѝабло (1-3, 5-10, 12, 13, 16, 19-39, 41-45, 47-50, 52, 53, 56-62, 67, 69-73, 76, 81-85, 87-92, 94 *сѝебло*, 98-104, 108, 109, 112-114, 116-120, 123-128, 130, 131, 133, 137-140, 143, 145-151, 154-161, 163, 164, 166, 167, 168, 170-172, 174, 175, 178-180, 183, 186-189, 191, 194, 196, 198-200а, 203-205, 209-221, 223-226);

цабло/цабѝ (17, 18, 132, 134, 136, 141, 142), *цебѝ* (63);

сѝабло/цабло (11, 14), *сѝабло/цебло* (144, 152);

у осталим мјестима — дебло;

сѝр-ср

сѝршѝен (питање бр. 1115)

сѝршѝен (5, 8, 47, 53, 55, 57, 61, 65, 70, 72-74, 76, 77, 79-82, 84, 85, 88, 90, 93, 99-104, 107-113, 115, 116, 118, 120-127, 129, 132 *шѝршѝен*, 133, 137, 138 *шѝршѝен*, 139, 144, 159, 162, 175, 177, 180, 182, 183, 188, 189, 191, 193-201, 203-211, 213, 214, 218, 219, 221-226);

сршѝен (1-4, 6, 7, 9-24, 29-38, 43, 44, 54, 56, 58-60, 63, 64, 67-69, 83, 87, 89, 91, 92, 95-98, 106, 114, 119, 128, 134, 135 *сршѝен*, 136, 140, 141, 142 *сршѝен* 152-155, 166-168, 171-174, 176, 180, 181, 184-187, 190, 202, 206, 209);

сѝршѝен/сршѝен (45, 71, 75, 156);

уп. и: *сѝршѝер/сршѝ* (46), *сршѝ* (26-28, 40, 41, 42, 48, 49, 52), *шршѝен* (169, 178);

сѣ̄-шѣ̄

сѣ̄јаја (п. бр. 651)

сѣ̄јаја (4, 6, 9, 27, 114, 124, 134, 139, 143, 157, 163);

сѣ̄јаја/шѣ̄јала (16, 25, 52, 145, 188);

у осталим мјестима штала уз појата, кланица и сл.;

сѣ̄-шѣ̄

сѣ̄анак (питање бр. 1203)

сѣ̄анѣ̄к/сѣ̄анѣ̄ћ (1–19, 23–25, 30–33, 38, 42, 44, 48, 55, 57, 59, 63, 130–136, 149, 159, 187, 197, 200а, 205);

сѣ̄анѣ̄и (189), *сѣ̄анѣ̄ћ* (56, 68), *сѣ̄инѣ̄ћ* (106), *сѣ̄анѣ̄ћ* (108, 109);

шѣ̄инѣ̄и (20, 21, 53, 60–62, 64, 65, 67, 72, 80, 84, 85, 87, 89, 95–97, 100–105, 112, 113, 117, 121, 127–129, 137, 138, 144, 146, 148, 156, 168, 172, 175, 177, 180, 183, 185, 190, 194, 196, 199, 200, 201, 202, 206–208, 210, 213, 217, 220, 223, 225);

шѣ̄анѣ̄ћ (26, 46, 91, 110, 173, 178, 198);

шѣ̄анѣ̄и (34, 41, 50, 54, 75); *шѣ̄анѣ̄и* (35, 36, 47, 51, 88, 90, 93, 111, 114, 122, 125, 143, 145, 152–155, 157, 165, 167, 170, 182, 186, 191, 193); *шѣ̄анѣ̄к* (139, 140), *шѣ̄анѣ̄ћ/сѣ̄анѣ̄ћ* (43, 164, 203), *шѣ̄инѣ̄и* (150, 151, 204), *шѣ̄инѣ̄и/шѣ̄анѣ̄ћ* (45, 71), *шѣ̄анѣ̄ћ* (68, 126), *шѣ̄анѣ̄и/шѣ̄инѣ̄и* (37, 73), *шѣ̄анѣ̄к* (94, 166), *шѣ̄инѣ̄к* (141);

црв--црљ

црвени лѣ̄к (питање бр. 1210)

црвени лѣ̄к (99, 100, 114, 145, 149, 159, 160, 163, 178, 195, 203, 209, 211, 220, 222, 223);

црвени лѣ̄к / црљени лѣ̄к (101);

у осталим мјестима *црни лук*;

свј > сј

свједочи (питање бр. 1563)

свједочи (45, 56–58, 60–65, 67, 69, 89, 90, 91, 96, 99, 100, 102–104, 113, 117, 120, 121, 124, 125, 128, 129, 150, 156, 157, 160, 163, 165, 169, 172, 173, 175 (-ћи), 176, 178, 182, 184–189, 195, 200, 206, 210, 211, 214, 215);

сјѣ̄дочи (13, 17, 31–34, 51, 53 -ћи, 55, 68, 70, 73 -ћи, 74, 75 -ћи, 80–85, 87, 88, 98, 109, 110, 112, 114–116, 122, 123, 126, 127, 149, 158, 174, 177, 182, 197, 202, 211, 226);

свједочи/сјѣ̄дочи (161);

с'ѣ̄дочи (ев. с'ѣ̄доћи, 1–10, 12, 14–16, 25, 27–30, 36–41, 43, 46–50, 54, 59, 71, 72, 76, 77, 79, 105–107, 111, 119, 180, 183, 198, 199, 208);

с'ѣ̄дочи/свједочи (11, 44, 203, 207, 209, 216, 218, 225);

c'èdочī/cjèdочī (26, 42, 108, 227); *c'èdочī/cвјèdочī* (35, 164); *свјèдочī/свī-дочī* (97, 159);

икавски пунктови чувају секв. *сви-*;

з-ж

сīрīзи (питање бр. 865)

сīрīзи (9–11, 19, 22, 23, 27, 30, 35, 39–41, 50, 59, 69, 70, 76, 77, 87, 146, 167, 189 стризите);

сīрīжи (2, 4, 6, 7, 12–18, 20, 21, 25, 26, 28, 29, 31–34, 36–38, 42, 45, 47–49, 52–56, 63, 67, 68, 71–73, 75, 79–85, 88, 90, 91, 92, 96–98, 102, 103, 106–109, 112–114, 116–120, 123, 128, 130–135, 137–145, 147–151, 155, 156, 158–160, 162–164, 166, 168, 170–174, 177, 178, 180, 182, 184–188, 190–193, 195, 199, 203, 215, 210, 211, 215, 219, 220, 225, 226);

сīрīжи/сīрīзи (8, 138, 138);

остали: *шишај*;

ћ-ј

īређа (питање бр. 1259)

īрѣја (60–62, 87, 89, 92, 95, 97, 141, 142, 154, 167, 168, 173, 174);

īрѣја/īрѣђа (67, 94);

īрѣа (170);

у осталим мјестима *īређа*, у п. 55 — *īреца*;

мѣђа (питање бр. 1321)

мѣја (60–64, 67, 90, 94, 96, 114, 141, 142, 170–172, 177);

мѣја/мѣђа (68, 92, 184);

мѣа (89), *мејаш* (132),

у осталим мјестима *међа*, уколико није *мргѣњ*;

шūђē (питање бр. 1617)

шūјē (60–62, 67, 89, 92, 94, 135, 154, 170);

шūјē/шūђē (95, 143, 153);

остали: *шухе*, ев. *шухо*;

млађа (питање бр. 1620)

млāјā (61, 62, 64, 68, 89, 92, 94, 135, 142, 170);

млāђā/млāјā (60, 67, 95, 141, 153, 154);

у осталим мјестима *млађа*.

Да укажем још на однос *ћ* и *ј* у називу једпога празника — Ђурђевдана. Како ће нам ниже наведени примјери показати, овдје је употреба сонанта *-ј*, према африкати *ћ*, знатно чешћа, а то је посљедица примања назива као таквога. Не треба заборавити да је лично име *Јурај*, *Јуре* распрострањено на цијелом овом подручју гдје има католика.

Ђурђев-Ђурјев (дан, питање бр. 1579)

Ђурђев- (1–13, 16, 18, 20–25, 27, 29, 35, 37, 39, 41–45, 47–50, 54, 57, 69, 71–77, 79, 80, 85, 88, 95, 99–101, 105–111, 115, 121, 123, 125–129, 149, 156–158, 160, 161, 163–165, 169, 178, 180, 182, 183, 185, 188, 189, 191, 194, 197–200, 201, 203, 206–208, 211, 212, 214, 215, 217);

Ђурјев (*Ђуријев, Ђурјево, Ђурјева*) (14, 15, 19, 26, 28, 30–32, 34, 36, 38, 40, 46, 52, 53, 55, 56, 58–65, 67, 68, 70, 81–84, 87, 89–94, 96–98, 102–104, 112–114, 116–120, 124, 130–148, 150–155, 159, 166–168, 170–177, 179, 181, 184, 187, 190, 192, 193, 195, 196, 200а, 202, 204, 205, 209, 210, 213, 216, 218–220, 222–226);

Ђурђевдџан/Ђурјевдџан (17, 33, 162, 186, 221).

Да поновим, однос *ђ* и *ј* у називу овога празника никако не говори о односу рефлекса *ђ* на овим просторима. Како се и на основу наведених примјера са тим односом може закључити, секв. *ђ* дала је *-ј* само у једном појасу шњакавштине. И то у централнобосанској говорној зони. Однос *ђ* и *ј* у називу овога празника може упућивати на вјерске односе на овим просторима. Сигурно је, наиме, да су и неки Муслимани примили, или, тачније, задржали, тај назив у свом календару и послије примања ислама. Познато ми је да у неким муслиманским срединама Херцеговине још и данас живи назив *Ђурјев*, иако њихов говор нуди све особине осталих херцеговачких говора штакавског типа.

ГЕМИНАТЕ

Српскохрватски језик није љубитељ удвајања истих гласова у једној ријечи. У Правопису из 1960. читамо: „Један удвојен или два изједначена сугласника у речима српскохрватског језика у изговору се свде на један глас који се тако, као један, и пише у свим случајевима осим оних које ћемо посебно навести...“ а то су примјери типа *најјачи, наддрушћивени, њоддијалекаџи, нуззарада* (Правопис, стр. 66). Свакако, овамо иду и примјери типа: *њоодмаћи, њооџкидаџи* гдје се јављају два иста вокала у једној ријечи. Дакле, сх језички стандард прихвата удвојене гласове у сложеницама када се нађу у непосредном сусједству два иста гласа, али први као крајњи глас једне морфеме, а други као почетни глас друге морфеме, тј. прихватају се два иста гласа који се јављају на саставу двију морфема. Таквих примјера, свакако, нуде и наши народни говори, али њих овдје није нужно наводити. Овдје ћу указати на још двије врсте случајева у којима се, у народним говорима, јављају удвојени сугласници. То су:

а) примјери типа *гланна* < *гладна*, као посљедица међугласовних измјена у сугл. скупни *дн*. Потврда за то имамо у примјерима:

гладна (питање бр. 770)

гланна (38, 40, 46, 48, 52, 55, 70, 73, 75, 223);

гладна/гланна (26, 45, 47, 53, 114);

гладни (питање бр. 771)

гланнї (38, 40, 41, 46, 48, 52, 55, 70, 75);

гладни/гланни (45, 47, 68, 73);

їадне (питање бр. 314)

їаннѣ (26, 48, 52, 53, 70, 75); *їїаннѣ* (67);

їаднѣ/їїаннѣ (45, 73);

сједне (питање бр. 298)

сјѣннѣ (104);

сјѣднѣ/сјѣннѣ (67);

б) У облику броја *једанаестї* често се јавља удвојени назал *-н*: *једаннес(ї)* (питање бр. 1842) (28, 38, 40, 52, 53, 55, 70, 75, 77, 104, 142, 143, 193, 200а, 209, 216, 221, 223). Као што се зна, старији облик овога броја гласио је: *једънъ на десѣше*, а, како указује проф. Белић, до XVI вијека „нису ретки облици ... типа *јед(а)на десѣше*“, што је могло дати: *једаннадесѣше*, одакле се јавило и *једаннаесї-једаннесї-једаннес* (в. код Белића, Историја сх језика, књ. II, св. 1, Речи са деклинацијом, Београд, Научна књига 1969, стр. 177–178).

Аналогно према *једаннес*, мада нису исти творбени обрасци, може се јавити и *дваннес(ї)* (28, 40, 49, 53, 70, 77, 84, 142, 176, 222). Како нам примјери показују, појава удвојеног сонанта *-н-* у ова два броја није заступљена у истим мјестима. Код броја *једанаесї*, гдје за геминацију постоје и фонетски услови, ова је појава заступљенија.

в) Геминацију срећемо и у неким оријентализмима. Тако, нпр. имамо *џехеннем* (питање бр. 1585) (3, 4, 7, 13, 23, 24, 28, 31, 52, 67, 97, 102, 118, 142–144, 152, 162, 166, 167, 171, 191, 200а, 204, 205, 209, 213, 216, 220, 222–224). Када ове пунктове сравнимо са нашим пописом мјеста, долазимо до закључка да је појава удвојеног назала *-н-*, у овој туђици, углавном, својствено говору Муслимана. И то је схватљиво. Муслимани, наиме, у својој вјерској терминологији почесто имају геминате у ријечима оријенталног поријекла које се чувају у религијској терминологији или у самим молитвама на арапском језику. Такви су и ови случајеви: *Аллах*, *бисмиллах*, *алејкум-муселлам* и сл.

г) За говор Муслимана карактеристична је појава и геминате *н* у примјерима типа *женна*, *гланна*, *јанна*, *їонне*, и то у зони југоисточне Босне (уп. на карти од броја 26, Попов Мост — Фоча, Ратај–Фоча (бр. 28), Делијаш–Трново (п. 38), Бјелаве–Сарајево (п. 53, ту и жедна), на Драгороде–Олово (п. 70) и Глогову–Братунац (п. 75), одатле на п. 48, Жепа, Рогатица, Црни Врх, Вишеград (п. 46), Софиће–Горажде (п. 40) и Ратај–Фоча, п. 28). Сви пунктови са геминатом *нн*, су муслимански.

д) Примјери типа *сјѣшїше*, *сишїше*, *волла* и сл. у којима је геминација посљедица редуције неакцентованог вокала *и*: *волила-волла*, *сједишїе-сједшїе-сјѣшїше*. Потврде за то су:

сједишїе (питање бр. 300)

сјѣшїше (65, 124, 175, 197, 200а, 209), *с'ѣшїше* (187, 222), *ћѣшїше* (223);

в) сонант *н* је биљежен у иницијалној позицији именице *угао*: п. бр. 557; *нџгџ* (160), *нџгџ* (164 од *вџн угалџ* > *внугао* > *нугао*; као и у примјерима типа: *џранџед* (п. бр. 401; 80, 105, 108, 110, 111, 182, 186, 189, 194), *џрандид* (170, 172, 190); *нанџшла* (п. бр. 263; 20, 28, 40, 41, 49 ...);

г) сонант *м*, као секундаран глас, имамо у примјерима *џкџџмбар* (питање бр. 1410) (1–3, 6, 7, 9, 12, 19–24, 30, 31, 34, 35, 37–42, 44–46, 58, 68, 71, 74–77, 80, 85, 87, 88, 95, 99, 100, 104, 106–112, 117–119, 124, 126, 127, 130, 131, 135, 136, 141, 142, 150, 151, 154–158, 160, 161, 168, 170–176, 179, 180, 182, 189–194, 197, 198, 202, 203, 206–208, 211, 214, 221);

тако и у: *џкџџмбер* (26, 27, 47–50, 52, 54, 57, 59, 65, 67, 70, 79, 81, 84, 93, 94, 97, 105, 115, 116, 128, 140, 143, 145, 148, 149, 152, 166, 169, 177, 178, 183–185, 187, 196, 200а, 205, 209, 210, 215–217, 222, 224);

у облику овога мјесеца јавиће се и сек. *н*: *џкџџнбр* (29), *џкџџнбер* (64), па и сек. *р*: *џкџџрбар* (165);

д) у облику именице *зрак/зрака* често се јавља секун. -*џ*: *здрџк* (питање бр. 1387, 2, 9, 15, 22, 23, 32, 145);

здрџк/зрџк (5, 164);

здрџка (6, 7, 20, 21, 25, 28, 30, 31, 39, 43, 47, 57, 61, 67, 69, 74, 87, 89, 95, 99–101, 118, 125, 127, 129, 135, 139, 141, 143, 146, 149, 150, 153, 157, 163, 166, 167, 172, 173, 174, 178, 198, 204);

ждрџка (49, 50, 65, 94, 105, 106, 110, 115, 148, 151, 154, 159, 160, 162, 165, 169, 181, 192, 201, 208–212, 215, 216, 217, 220, 224);

ждрџк (219);

здрџка/зрџк (63);

ждрџк (219).

(О овој појави в. опширније описе бе-ха говора у претходним обрадама у БХДЗб-у, као и у посебним описима појединих говорних зона.)

ђ) Овдје је већ било ријечи о судбини фонеме *х* у босанскохерцеговачким говорима. С обзиром на нестабилну природу овога задњонепчаног констриктива у бе-ха говорима као дијалекатској цјелини, разумљива је и појава секундарног *х*. Међу примјерима са секун. *х* налазимо и ове:

хрђа (питање бр. 1245, 11–15, 18, 20, 26, 28, 30–34, 39, 40, 45, 46, 52, 53, 55, 59, 60, 62–64, 67, 68, 70, 73, 75, 77, 79–84, 87, 90, 92, 96–98, 102, 108, 109, 112, 114, 116–119, 122, 131, 143, 144, 152, 155, 162, 166, 170–172, 175, 176, 178, 179, 184, 185, 186, 190, 191, 193, 196, 200а, 205, 207, 209, 213, 216, 220–226);

рђа/хрђа (16, 42, 126, 167).

Секундарно *х* ће се јавити и у *хрве се*, *хрбаџ*, *Хргод* — испред слоготворног *р* у иницијалној позицији, затим у: *хадеџ* (питање бр. 1570, 48, 114, 117, 142) мада ни ту није увијек пуна артикулација овога задњонепчаног констриктива, варира од *х* до *х̣*;

у босанским шћакавским говорима јавља се *x* мј. *ш* у скупини *шћ*: *гѷхћер* (питање бр. 1085; 83), *лихће* (питање бр. 1133; 82), *иѷхће* (питање бр. 967; 82), *иѷхѷ* (питање бр. 312; 82, 226);

па и: *грохће* (питање бр. 1176; 46, 81, 83), *гвохћѧ* (питање бр. 590; 26, 81, 84, 114);

о овој појави било је говора у опширнијим описима шћакавштине;

интересантни су примјери као *клуко* мј. *клујко* (питање бр. 1279) које налазимо у п. 24, 30, 34, 80, 97, 114, 166, 174, 184, 185, гдје имамо дисимилацију сугл. по начину творбе: *ѷк > хк*. Иста ријеч може се јавити и са секв. *фк*: *клуфко* (12, 18, 19, 23, 25, 31, 38, 39, 64, 71, 72, 93, 172, 179, 190) гдје имамо заступљену дисимилацију и по мјесту и по начину творбе. Додајмо уз ово да именица *клујко* зна и за другачија рјешења. Јавља се и: *клуко* (1–5, 8–10, 13, 58, 65, 101, 103, 120, 121, 125–128, 135, 154, 163, 167, 168, 177, 178, 180, 182, 187, 189, 194, 195, 197, 198, 201, 206, 208, 212) гдје имамо дисимилацију двају пловивних сугл. Ова секвенца, *ѷк*, у наведеној лексеми, рјешава се и другачијим путем: *клувоко* (често); *клуумко* (193), *клуумко* (116), *клубак* (157, 160).

ПОПИС ПУНКТОВА* ЗА ПРОЈЕКАТ
„БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКИ ДИЈАЛЕКАТСКИ КОМПЛЕКС...“

Бројчана ознака пункта	Назив пункта	Смјештај	Национална припадност
1	Граб–Зупци	Требиње	С
2	Главска	Требиње	С
3	Арсланагића Мост	Требиње	М
4	Ластва	Требиње	М
5	Укшићи–Љубомир	Требиње	С
6	Плана	Билећа	С
7	Ораховица	Билећа	М
8	Крушевица	Љубиње	С
9	Седлари	Требиње	С
10	Требимља	Требиње	Х
11	Градац	Чапљина	Х
12	Поткула	Чапљина	С
13	Битуња	Столац	М
14	Вишићи	Чапљина	М
15	Локве	Столац	М
16	Ходово	Столац	Х
17	Буна	Мостар	Х

* Називи пунктова у овом попису преузети су са географских карата, а то значи да постоји могућност да су неки од њих наведени можда и погрешно, што ће се, свакако, утврдити приликом њихове обраде.

18	Ортијеш	Мостар	С
19	Кружањ	Мостар	М
20	Оцак	Невесиње	М
21	Залом	Невесиње	С
22	Крушица	Калиновик	С
23	Зуровићи	Гацко	М
24	Кула	Гацко	М
25	Јасеник	Гацко	С
26	Попов Мост	Фоча	М
27	Завајт	Фоча	С
28	Ратај	Фоча	М
29	Влаховље	Калиновик	С
30	Г. Љута	Калиновик	М
31	Пресјека	Невесиње	М
32	Приграђани	Мостар	М
33	Луг	Јабланица	М
34	Сељани	Коњиц	С
35	Брод	Коњиц	С
36	Чуковићи	Трново	М
37	Леђићи	Трново	С
38	Делијаш	Трново	М
39	Подграђе	Фоча	С
40	Софићи	Горажде	М
41	Сопотница	Горажде	С
42	Слатина	Чајниче	М
43	Бјелушине	Рудо	С
44	Бијела	Вишеград	С
45	Вишеград (чаршија)	Вишеград	М
46	Црни Врх	Вишеград	М
47	Пљешевица	Рогатица	С
48	Жепа	Рогатица	М
49	Селишта	Соколац	С
50	Новоселци	Соколац	С
51	Мокро	Сарајево	С
52	Шалибеговићи	Соколац	М
53	Бјелаве	Сарајево	М
54	Клек	Сарајево	С
55	Угорско	Сарајево	М
56	Тарчин До	Сарајево	Х
57	Биоча	Илијаш	С
58	Блажуј	Хаџићи	Х
59	Локве	Хаџићи	М
60	Мартинићи	Крешево	С
61	Крешево	Крешево	Х
62	Дрежевица	Крешево	Х
63	Џанићи	Коњиц	М

64	Турковићи	Фојница	Х
65	Датићи	Фојница	Х
67	Кисељак-Тушнићи	Сарајево	М
68	Уворићи	Високо	М
69	Кривајевићи	Олово	С
70	Драгоради	Олово	М
71	Д. Дрецељ	Олово	С
72	Мало Поље	Хан-Пијесак	С
73	Сребреница (чаршија)	Сребреница	М
74	Жлијебац	Братунац	С
75	Глогова	Братунац	М
76	Врточе	Власеница	С
77	Друм	Власеница	М
78	Врела	Шеховићи	С
79	Крижевићи	Калесија	М
80	Миљановци	Калесија	М
81	Тарево	Кладањ	М
82	Кладањ (чаршија)	Кладањ	М
83	Миланковићи	Олово	М
84	Репник	Бановићи	М
85	Возућа	Завидовићи	С
86	Вијака	Вареш	Х
87	Вареш-Забрежје	Вареш	Х
88	Славин	Вареш	С
89	Бјелавићи	Какањ	Х
90	Сопотница	Какањ	М
91	Вукановићи	Какањ	Х
92	Брњиц	Какањ	М
93	Бусељи	Бусовача	Х
94	Балићи	Н. Травник	Х
95	Граховчићи	Травник	Х
96	Гладовићи	Зеница	М
97	Ловница	Завидовићи	Х
98	Перовићи	Завидовићи	М
99	Д. Раковац	Маглај	С
100	Осојница	Маглај	С
101	Какмуж	Грчаница	С
102	Деветак	Лукавац	М
103	Бреза	Тузла	Х
104	Докањ	Тузла	Х
105	Пипери	Лопаре	С
106	Прибој	Лопаре	С
107	Д. Локањ	Калесија	С
108	Теочак	Угљевик	М
109	Јања	Бијељина	М
110	Д. Чађевица	Бијељина	С

111	Д. Бродац	Бијељина	С
112	Брезово Поље	Брчко	М
113	Боделиште	Брчко	Х
114	Маоча	Брчко	М
115	Потпет	Сребреник	М
116	Шпионица	Тузла	М
117	Доборовци	Грачаница	М
118	Лукавица	Грачаница	М
119	Д. Мионица	Градачац	М
120	Д. Вукшић	Брчко	Х
121	Вучиловац	Брчко	С
122	Орашје	Орашје	М
123	Д. Махала	Орашје	Х
124	Трамошница	Градачац	Х
125	Г. Слатина	Б. Шамац	С
126	Толиса	Градачац	С
127	Копривна	Модрича	С
128	Гаревац	Модрича	Х
129	Писари	Б. Шамац	С
130	Студенци	Љубушки	Х
131	Витина	Љубушки	М
132	Груде	Љубушки	Х
133	Биоград	Лиштица	Х
134	Горанци	Мостар	Х
135	Дрежница	Мостар	М
136	Читлук	Посуђе	Х
137	Конгора	Дувно	Х
138	Присоје	Дувно	Х
139	Ведашић	Дувно	Х
140	Дољани	Јабланица	Х
141	Прослап	Прозор	Х
142	Хере	Прозор	М
143	Вагањац	Г. Вакуф	М
144	Оџак Горњи	Бугојно	Х
145	Вуковско	Купрес	С
146	Губер	Ливно	Х
147	Кабљић	Ливно	Х
148	Д. Рујани	Ливно	Х
149	Бојмуте	Ливањско поље	С
150	Јакир	Гламоч	С
151	Злосела	Купрес	Х
152	Дрветине	Бугојно	М
153	Пећине	Травник	Х
154	Пакларево	Травник	Х
155	Винац	Јајце	М
156	Стројипе	Шипово	С

157	Штековци	Гламоч	С
158	Нуглашица	Б. Грахово	С
159	Лука	Б. Грахово	Х
160	Ресановци	Б. Грахово	С
161	Бастаси	Дрвар	С
162	Хрипавци	Кључ	М
163	Д. Ратково	Кључ	С
164	Подрашница	Мркоњић-Град	С
165	Перуница	Јајце	С
166	Пшеник	Јајце	М
167	Дивичани	Јајце	Х
168	Добретићи	Јајце	Х
169	Имљани	Скендер-Вакуф	С
170	Глуха Буковица	Травник	М
171	Топчић-Поље	Зеница	М
172	Жепче	Жепче	М
173	Лупоглав	Жепче	Х
174	Н. Шехер	Маглај	М
175	Мисурићи	Маглај	М
176	Добро Поље	Тешањ	М
177	Комушина	Теслић	Х
178	Очауш	Теслић	С
179	Скендер-Вакуф (чаршија)		М
180	Крупа на Врбасу	Бања Лука	С
181	Побрђе	Котор-Варош	Х
182	Ср. Шњеготина	Бања Лука	С
183	Укриница	Теслић	С
184	Рајшева	Теслић	М
185	Медаково	Тешањ	М
186	Бобаре	Тешањ	М
187	Сивша	Тешањ	Х
188	В. Буковица	Добој	С
189	Поповићи	Прњавор	С
190	Врбања	Бања Лука	М
191	Лишња	Прњавор	М
192	Модран	Дервента	Х
193	Јакеш	Модрича	М
194	Нови Град	Оџак	С
195	Доњи Свилај	Оџак	Х
196	Г. Колибе	Босански Брод	М
197	Г. Смртићи	Прњавор	С
198	Срђевићи	Србац	С
199	Маховљани-Лакташи	Бања Лука	С
200	Г. Долина	Босанска Градишка	Х
200а	Мусл. Дубраве	Босанска Градишка	М
201	Грбавци	Босанска Градишка	С

202	Ивањска	Бања Лука	Х
203	Мелина	Бања Лука	С
204	Трнава	Сански Мост	М
205	Козарац	Приједор	М
206	Горње Срефлије	Босанска Дубица	С
207	Босанска Дубица	Босанска Дубица	М
208	Прусци	Босански Нови	С
209	Сухача	Босански Нови	М
210	Шурковац	Приједор	Х
211	М. Дубовик	Босанска Крупа	С
212	Српска Јасеница	Босанска Крупа	С
213	Г. Каменград	Сански Мост	М
214	Дабар	Сански Мост	С
215	Крња Јела	Босански Петровац	С
216	Орашац	Бихаћ	М
217	Лохово	Бихаћ	С
218	Добреница	Бихаћ	Х
218а	Бихаћ (чаршија)	Бихаћ	М
219	Спахићи	Бихаћ	М
220	Изачић	Бихаћ	М
221	Ћоралићи	Цазин	М
222	Језерски	Босанска Крупа	М
223	Бужим	Босанска Крупа	М
224	Мала Кладуша	Велика Кладуша	М

Напомена: Омашком је на карти пунктова број 66 испуштен, па је и у овом попису тај број остао без пункта, али су зато — опет омашком — на карти унесени пунктови 200а и 218а, који су и у попису задржани. Према томе, укупан број пунктова означених на карти и у овом попису јесте 225.

Асим Пецо

КОНСОНАНТИЗМ БОСНИЈСКОГЕРЦЕГОВИНСКИХ ГОВОРОВ

Резюме

В настоящей работе дается обзор консонантизма в боснийскогерцеговинских говорах. Автор в частности указывает на различия, выявляющиеся на национальном уровне, или на отношении штакавских и штакавских говоров.

